

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Миколаївський національний аграрний університет

Навчально-науковий інститут економіки та управління
Обліково-фінансовий факультет

Кафедра українознавства

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Методичні рекомендації
для семінарських занять та самостійної роботи
здобувачів вищої освіти денної форми навчання всіх напрямків підготовки

МИКОЛАЇВ
2018

УДК 94(477)
I-90

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від протокол №1 від 2018 р.

Укладач

Т. В. Березовська – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету.

Рецензенти

В. О. Ханстантинов – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету;

С. С. Макарчук – кандидат історичних наук, доцент, доцент Миколаївської філії Київського національного університету культури й мистецтв.

© Миколаївський національний
аграрний університет, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1. Семінар № 1. ПЕРВІСНА ДОБА І НАЙДАВНІШІ ПЛЕМЕНА НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ	6
2. Семінар № 2. СХІДНІ СЛОВ'ЯНИ. КИЇВСЬКА	12
3. Семінар № 3. РОЗДРОБЛЕНІСТЬ РУСИ. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО	24
4. Семінар № 4. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ЧАСИ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ	32
5. Семінар № 5. КОЗАЦТВО В БОРОТБІ ЗА ЦІОНАЛЬНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	43
6. Семінар № 6. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ. УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ	55
7. Семінар № 7. УКРАЇНА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII - НА ПОЧАТКУ XVIII ст.	66
8. Семінар № 8. УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.	82
9. Семінар № 9. УКРАЇНА В XIX ст.	94
10. Семінар № 10. УКРАЇНА НА МЕЖІ СТОЛІТЬ. РЕВОЛЮЦІЯ	106
11. Семінар № 11. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ (1917-1920)	117
12. Семінар № 12. УКРАЇНА в 20-30-ті роки	138
13. Семінар № 13. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ТА ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВОЄН	151
14. Семінар № 14. УКРАЇНА В СКЛАДІ СРСР У ПЕРІОД 1945-1985 років	168
15. Семінар № 15. УКРАЇНА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: НОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ	186

ПЕРЕДМОВА

Важливе місце в системі гуманітарних наук університету належить курсу історії України. Він покликаний дати студентам сучасні наукові знання з історії Батьківщини, які їм необхідні як в період навчання в університеті, так і після його закінчення.

Предмет і мета курсу.

Значення вивчення історії України для фахівця-аграрника

Поняття та предмет курсу. У зв'язку з тим, що в процесі вивчення будь-якої науки неприпустима плутанина, необхідно з'ясувати суть терміну «історія». Він давньогрецького походження, і в перекладі на українську мову означає розповідь, оповідання. Цей термін згодом перейшов у латинську мову і разом з нею поширився в усіх країнах Європи.

Є кілька визначень поняття «історія». По-перше, в широкому розумінні слова «історія» - це загальний процес розвитку. Так, ми говоримо про історію всесвіту, історію природи тощо. По-друге, під історією в більш вузькому значенні слова ми розуміємо життя і розвиток людського суспільства. «Історія» - це рух у часі та його пізнання. Якщо мати на увазі історію нашої країни, то предметом курсу історії України є вивчення розвитку людського суспільства в українських землях з найдавніших часів, а саме з часу появи людини до наших днів.

Що вивчає курс історії України? При викладанні курсу історії України головна увага приділяється оповіді про формування українського народу та його держави, інших національностей, що проживають на території України та їх відносини із сусідніми державами. Особливе місце відведено економічному розвитку та соціальним і політичним процесам, прогресу науки, ознайомленню з діяльністю видатних особистостей тощо. Вивчення курсу повинно допомогти з'ясуванню місця історії України у світі. Тому ми нерідко називаємо курс, що читаємо: «Україна в історії світової цивілізації». Як бачимо, досить великий і складний обсяг проблем необхідно вивчити, але ж багато цікавого і корисного чекає на того, хто з інтересом поставиться до історії свого народу. Бо не дарма кажуть, що історія, таке ж його багатство, як і його земля, і все, що на ній створено.

Мета вивчення курсу. Своєю метою ми вважаємо допомогу студентам зрозуміти важливість історичного пізнання як для поглибленого розуміння себе, так і тих людей і країн, що нас оточують як в Україні, так і в цілому світі. Зокрема, відомий російський історик В.

Й. Ключевський відзначав, що «без знання історії ми повинні визнати себе випадковостями, не розуміючими, як і для чого ми живемо, як і до чого прямувати?» Ольга Кобилянська, українська письменниця, заповідала нащадкам своїм: «Згадуйте предків своїх, щоб історія перед вами не згасла, і золотої нитки не згубить».

Підводячи підсумок до розгляду питання про історію та необхідність її вивчення, можна зробити висновок: *історія - це наука про те, як виникала, передавалася від одних поколінь до інших культура, як зростала цивілізація, якою, при тому, була доля народу.* Ця наука й зветься історією чч окремої країни, чи всесвітньою. Історія України є невід'ємною і складовою частиною всесвітньої історії. Саме з таких теоретичних позицій ми й будемо вивчати історію України.

Семінар № 1. ПЕРВІСНА ДОБА І НАЙДАВНІШІ ПЛЕМЕНА НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ (2 год.)

План

1. Кам'яна доба.
2. Трипільська культура.
3. Кочові племена. Етнокультурна характеристика скіфів.
4. Розселення греків по берегах Чорного моря. Місто – держава Ольвія.

Питання для самостійного вивчення

1. Господарська діяльність кам'яної доби.
2. Релігійні уявлення первісної людини.
3. Побут кочових племен.
4. Причини колонізації греками Північно-Західного Причорномор'я.
5. Соціокультурний розвиток Ольвії.

Теми доповідей та повідомлень.

1. Культура первісного ладу.
2. Особливості розвитку Трипільської культури.
3. Військова та господарська діяльність скіфів.
4. Сарматське завоювання Скіфії та його наслідки.
5. Грецькі міста-держави в Північному Причорномор'ї.
6. Виникнення міста-держави Ольвія.
7. Ювелірне мистецтво скіфів.
8. Культура Ольвії.

Література

1. Бойко О. Історія України / О. Бойко. – К. : Вища школа, 2008. – 357 с.
2. Залізник Л. Стародавня історія України / Л. Залізник. – К. : Темпора, 2017. – 542 с.
3. Історія України з прадавніх часів до сьогодення / під. ред. С. П. Тесленка. – Х. : Основа, 2012 – 318 с.
4. Історія України / під ред. проф. М. О. Скрипника. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 596 с.
5. Кравченко Н. У пошуках країни антів / Н. Кравченко // Історія України. – 2000 – № 46. – С. 2-5.
6. Мурзін В. Населення України у передскіфські часи: кімерійці та їхні сусіди / В. Мурзін // Український історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 3-6.

Методичні рекомендації

Від найдавніших часів терени України були місцем, де сходились різні племена і народи, тут пролягала межа між двома світами: світом осілих землеробських культур, що закладали основи європейської цивілізації, та степовим азійським світом. Про насичену подіями давню історію України довідуємось завдяки археологічним дослідженням пам'яток старовини-прадавніх селищ, городищ і міст, могильників і скарбів, якими наші землі надзвичайно багаті. Окрім археології-науки, що вивчає життя людей в доісторичні та ранньоісторичні періоди земної історії, таємниці давнини допомагають розкривати такі науки, як антропология, етнографія, лінгвістика, палеоботаніка, палеозоологія, геологія. Спільні зусилля цих наук дають змогу з'ясувати, коли з'явилися і якими були наші пращури, як вони розуміли весь світ і своє місце в ньому, де, як і чому виникали, сягали розквіту і гинули прадавні цивілізації; пізнали усе багатство давньоукраїнської історії.

Відповідаючи на перше питання, поясніть чому давні люди жили колективами, чому почали змінюватися форми суспільного життя.

Вагомий внесок в загальнолюдський розвиток зробила трипільська культура. Пригадайте, коли вона виникла, які її хронологічні рамки, яку територію займала. Доведіть, що населення часів трипільської культури стояло на значно вищому рівні розвитку виробничих сил, ніж попереднє. Для цього з'ясуйте, якими знаряддями праці володіли трипільці, з яких матеріалів їх виготовляли, що нового внесли в розвиток занять, норми суспільного життя. На завершення обґрунтуйте закономірність розкладу первіснообщинного ладу і утворення соціальної та майнової нерівності. Зробіть висновки з даного питання.

Розкриваючи зміст другого питання, майте на увазі, що територія сучасної України в давні часи була ареною битв між кочовими народами. З'ясуйте хронологічні рамки їх перебування на Україні, особливості їх культур, що з матеріальної культури вони залишили своїм спадкоємцям. Дайте більш детальну характеристику культурі скіфських племен, а також поясніть, в чому полягає значення нападу гунських племен для подальшого розвитку суспільного життя європейських народів.

З VII ст. до н.е. починається процес давньогрецької колонізації земель Північного Причорномор'я. Поясніть причини цієї колонізації, вкажіть найбільш відомі центри античної колонізації. Дайте характеристику античним культурам Північного Причорномор'я, більш повно зосереджуючись на досягненнях мешканців міста-держави Ольвія. Зверніть увагу на історичне значення середземноморських впливів на сусідні народи та їх нащадків. Зробіть висновки.

Відповідь на третє питання почніть із з'ясування етнічної належності антів, хронології їх існування, території розташування. Пригадайте заняття антів, форми їх суспільного життя, перші політичні утворення. Поясніть, чому виникла антська держава, що вона з себе представляла. У VI ст. н.е. держава антів розпалася. Поясніть, чому саме вона розпалася, які наслідки мав цей

розпад і яке значення мало політичне утворення антів для подальшого розвитку слов'янських племен.

В I тис. н.е. на історичну арену виходять східнослов'янські племена. Починаючи розгляд четвертого питання, згадайте, коли з'являються перші письмові згадки про них і з якими історичними процесами пов'язане їх розселення на території сучасної України. Спираючись на існуючі гіпотенузи походження слов'ян, доведіть їх автохтонність. З'ясуйте зміст і походження слова "слов'яни". Зверніть увагу на знаряддя праці слов'ян, їх заняття, форми суспільного життя, релігійні уявлення, культуру. Дайте характеристику слов'янським племенам, зокрема племені полян. Чому саме воно консолідувало навколо себе інші східнослов'янські племена і як виникли союзи слов'янських племен, назвіть їх. Покажіть, які племена були прабатьками українського, білоруського і російського народів. З VIII ст. історичні джерела вперше згадують слово "Русь". Назвіть гіпотенузи його походження та зміст. Зробіть висновки з цього питання.

Проблемні питання

1. Які Ви знаєте гіпотези про виникнення світу?
2. Коли прийшла в Україну людина сучасного типу кроманьйонець – *Homo sapiens* (людина розумна)?
3. Що слід розуміти під «неолітичною революцією»?
4. Чим характеризується Трипільська культура?
5. Що Ви можете розповісти про скіфів?
6. Чим характеризуються сармати?
7. Який вплив на місцеве населення мали грецькі міста-поліси?
8. В чому причина швидкого економічного піднесення міста-держави Ольвія?

Семінар № 2. СХІДНІ СЛОВ'ЯНИ. КИЇВСЬКА РУСЬ (2 год)

План

1. Східні слов'яни: господарство та суспільний устрій. Передумови виникнення держави у слов'ян.
2. Утворення і основні етапи розвитку Давньоруської держави.
3. Розквіт Київської Русі. Внутрішня і зовнішня політика князів Володимира і Ярослава.
4. Феодальна роздробленість: причини і наслідки. Галицько-Волинська держава.

5. Історичне значення Київської Русі. Проблема спадщини Давньоруської держави в сучасній історичній літературі.

Питання для самостійного вивчення

1. Історичні джерела.
2. Проблема походження слов'ян в історичній літературі.
3. Давньоруська народність.
4. Історичні корені та етногенез українців.

Теми доповідей та повідомлень

1. Історія "українських племен" у працях М. С. Грушевського.
2. Дипломатичні відносини перших князів.
3. Шлюб і подружнє життя в Київській Русі.
4. "Руська правда" як перший юридичний кодекс.
5. Історичний портрет княгині Ольги.
6. Князь Святослав - видатний полководець Київської Русі.
7. Історичний портрет Володимира Великого.
8. Історичний портрет Ярослава Мудрого.

Література

1. Борисенко В. Й. Курс української історії з найдавніших часів до ХХ століття / В. Й. Борисенко. – К. : Темпора, 2017. – 370 с.
2. Котляр М. Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава / М. Ф. Котляр. – К. : Інститут історії України НАН, 2007. – 218 с.
3. Котляр М. Ф. Духовний світ літописання / М. Я. Котляр. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 338 с.
4. Котляр М. Ф. Початки Русі. Довкола 862 року / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2012. – №2. – с. 28 – 42.
5. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства / О. Моця. – К. : Темпора, 2012. – 520 с.
6. Ричка В. М. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі / В. М. Ричка // Український історичний журнал. – 1992. – №1. – С. 28 – 41.
7. Ричка В. М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації / В. М. Ричка // Український історичний журнал. – 2001. – №2. – С. 31 – 37.
8. Чмихов М. О. Археологія та стародавня історія України / М. О. Чмихов, Н. М. Кравченко, І. Т. Черняков. – К : Наукова думка, 2004. – 390 с.

Методичні рекомендації

Слов'яни – одна з найчисленніших груп давньоєвропейського населення. Як окрема етнічна спільність слов'яни сформувались на межі

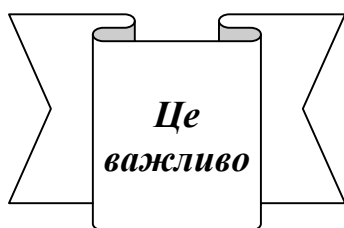
нової ери. Згадки про них можна зустріти у творах римських авторів I-II ст. н. е. – Плінія, Таціта, Птоломея. Більшість вчених вважає, що перші слов'янські племена жили на великій території між Віслою та Дніпром. У часи Великого переселення народів (II-VII ст. н.е.) слов'яни заселили значну територію Європи, створивши таким чином три гілки слов'янських племен: західну, південну і східну. Вони поділяються на три основні групи: західні, південні та східні. Західні слов'яни є пращурами сучасних поляків, чехів, словаків, лужицьких сербів; південні слов'яни - болгарів, сербів, хорватів, словенців, боснійців, македонців, чорногорців; Східні слов'яни - українців, росіян, білорусів. Східні слов'яни займали територію між Дніпром, Дністром і Західним Бугом. За літописними даними відомо 13 різних племенних груп (поляни, дуліби, древляни, сіверяни, тіверці, бужани, угличі та ін.), які мали спільні етнічні риси. Слід усвідомити, що слов'яни були автохтонним населенням на історичній території України.

Необхідно дати загальну характеристику господарства східних слов'ян, основними заняттями яких були хліборобство та скотарство, існували різні види ремесел, торгівля.

Суспільний розвиток відбувався в напрямку від первісної общини в перших століттях н.е. до сусідської общини, значно розвинулися суспільні інститути, притаманні стадії воєнної демократії (схарактеризуйте систему управління, яка існувала у племенних союзах східних слов'ян).

Помітну роль у житті східнослов'янських племен відіграло язичництво, яке зумовлювало духовну та матеріальну культуру. Назвіть її основні риси.

Внаслідок тривалого процесу політичної, економічної та етнокультурної консолідації східнослов'янських племен на межі VIII і IX ст. виникло державне утворення з центром у Києві. Розгляньте, які існують теорії про походження держави у східних слов'ян, дайте їм характеристику. Спираючись, на літописні свідчення та численну українську історіографію, спробуйте спростувати тенденційність "норманської" чи "хозарської" теорій.

Державу не можна створити штучно. Вона з'являється лише тоді, коли для цього підготовлені історичні умови: розпадається первіснообщинний лад та формується класове суспільство. Саме ці процеси і відбувались у східнослов'янському суспільстві у VIII-IX ст.

Існування Київської Русі як єдиної держави охоплює період з IX ст. по 30-ті роки XIII ст. Політична форма - ранньофеодальна монархія з елементами федералізму. Київський князь зосереджував у своїх руках усю адміністративну, воєнну, судову владу і управляв державою за допомогою найближчого оточення: власного війська (дружини, удільних князів, що управляли підлеглими їм князівствами та намісниками, які

управляли окремими містами. Органом місцевого самоуправління було народне віче.

Треба чітко уявити, що монолітною державою Київська Русь не була ніколи. Вона складалася приблизно з 15 удільних князівств, які були досить самостійними. Їх залежність від київського князя часто обмежувалася сплатою данини та обов'язком у випадку війни надавати допомогу князеві, посилюючи його військо власними дружинами та народним ополченням. Історики не мають єдиної думки в оцінці територіального устрою Київської держави: її називають і конфедерацією, і співдружністю князівств, і навіть суперсоюзом.

Щоб краще усвідомити, що являла собою Київська держава, треба схарактеризувати її економічний, соціальний та етнічний устрій. Розглядаючи це питання, зверніть увагу на визначення сутності феодалізму (дайте характеристику основним соціальним групам, які існували в період феодалізму, розкрийте, в чому полягала залежність однієї соціальної групи населення від іншої). Соціально-економічні відносини на Русі регулювала "Руська правда" – перший збірник юридичних законів. Схарактеризуйте діяльність перших князів, зверніть увагу на те, що вона була спрямована на зміцнення внутрішнього та зовнішнього становища країни.

Перші київські князі об'єднали майже всі східнослов'янські землі, створивши таким чином одну з найбільших держав у Європі. Однією з найскладніших проблем східнослов'янських племен, а згодом і Київської Русі була боротьба з кочівниками. Ця боротьба почалася ще в епоху трипілля і продовжувалася протягом багатьох століть. Назвіть основні кочові племена, з якими змушені були співіснувати наші далекі пращури. Як складались їхні відносини? Яку роль відіграли зовнішньополітичні чинники в створенні Київської держави і її подальшій долі?

Посилення і розквіт Київської Русі відбулися за часів правління Володимира Великого та його сина Ярослава. Чому? Дайте коротку характеристику адміністративної та судової реформ Володимира. Які заходи було здійснено для посилення безпеки і укріплення південних та східних кордонів Русі?

У системі заходів, спрямованих на зміцнення Київської Русі, важливе місце посідали релігійні реформи. Необхідно згадати, що спочатку Володимир намагався піднести авторитет язичницьких богів, для чого спорудив у Києві нове святилище-пантеон з ідолами Перуна, Сімаргла, Стрибога, Хорса та Мокші. Однак збагнувши незабаром, що язичництво зжило себе і більше не відповідало рівню розвитку Київської Русі, Володимир рішуче порвав з ним. Дайте оцінку політичної діяльності київського князя Володимира Святославича та його ролі в проведенні релігійної реформи. Чому князь зупинив свій вибір на християнстві в його візантійсько-православному варіанті? Якими методами насаджувалось християнство?

Християнство як офіційна державна релігія було запроваджено на Русі у 988 р. Цим актом Русь

остаточно визначила своє місце в Європі. Зріс міжнародний авторитет держави, почалось її політичне зближення з європейськими державами, насамперед з Візантією.

А в самій державі з прийняттям християнства бурхливо розвивалися писемність, література, мистецтво, архітектура. Важливими осередками освіти, літератури та мистецтва стали монастирі та храми. Уже за часів Ярослава Мудрого на Русі існувало майже 70 великих монастирів, найбільшим з них був Києво-Печерський. Найвеличнішою спорудою Києва став Софіївський собор, де проводились не тільки богослужіння, а й відбувалися урочисті державні церемонії, укладались угоди з іншими країнами. У соборі освячували сходження на престол київських князів і відправляли їх в останню путь. Деякі київські князі знайшли тут останній притулок. Нова релігія справила великий вплив на процес формування давньоруської народності, сприяла зміцненню державної єдності Русі.

Київська Русь відзначалася високим рівнем культурного розвитку. Дайте характеристику розвитку усної народної творчості, літератури, архітектури і мистецтва. Зверніть увагу на те, що поява і розвиток писемності сприяли поширенню освіти на Русі, де існували школи та бібліотеки.

Рекомендуємо самостійно ознайомитися з літописом "Повість минулих літ". Приділіть увагу тому, яку роль відігравала та яке місце займала Київська Русь у міжнародній політиці того часу.

Розглядаючи останнє питання, зверніть увагу на те, що воно в сучасній історичній літературі залишається дискусійним і тісно пов'язаним з політичними інтересами. Коротко схарактеризуйте концепцію радянських, російських і українських істориків щодо місця і ролі Київської Русі в історичній долі східно-слов'янських народів.

Семінар № 3. РОЗДРОБЛЕНІСТЬ РУСІ. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО (2 год)

План

1. Причини і наслідки занепаду Київської держави.
2. Боротьба проти монголо-татарської навали.
3. Зміцнення Галицько-Волинського князівства. Роман Мстиславич. Данило Галицький.
4. Культура періоду роздробленості.

Питання для самостійного вивчення

1. Князівства Середнього Подніпров'я.
2. Галицьке та Волинське князівства до їх об'єднання.

Темати доповідей та повідомлень

1. Зародження та етапи формування Галицького князівства.
2. Внутрішня та зовнішня політика Володимирка та Ярослава Осмомисла.
3. Роман Мстиславич - засновник Галицько-Волинської держави.
4. Князь Данило Романович Галицький.
5. "Слово о полку Ігоревім" як історичне джерело.
6. Атрибути князівської влади.

Література

1. Бойко О. Історія України / О.Бойко. – К. : Вища школа, 2017. – 357с.
2. Котляр М. Ф. Данило Галицький / М. Ф. Котляр. – К. : Вища школа, 2009. – 315 с.
3. Котляр М. Ф. Феномен удільної роздробленості Русі / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2013. – №2. С. 24 – 38.
4. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство / І. П. Крип'якевич – К. : Либідь, – 2000. – 42с.
5. Панченко П. П. Аграрна історія України / П. П. Панченко, Ю. Ф. Мельник. – К. : Просвіта, 2007. – 532 с.
6. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. - Т. 1 / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 517 с.
7. Рибалка І. К. Історія України. Від найдавніших часів до кінця XVIII століття / І. К. Рибалка. – Х. : Слово, 2009. – 465 с.
8. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 717 с.

Методичні рекомендації

Середина XII - перша половина XIII ст. - це початок періоду роздробленості Київської Русі. Її причини коренилися в тогочасних виробничих і суспільних відносинах, які розвивалися на базі піднесення продуктивних сил у сільському господарстві та ремеслі. Розвиток цих відносин привів до відокремлення окремих областей - "земель" - та їхніх центрів, через натуральний, а отже - замкнутий характер господарства слабо пов'язаних поміж собою князівств. Місцеві економічні інтереси в умовах натурального господарства породжували прагнення до відособлення: ставши землевласниками (вотчинниками), дружинники - колишня опора великого князя київського - пройнялася "земськими" інтересами. Розмежуванню сприяла також церковна організація - утворення православних єпархій у містах, які стали осередками утворення незалежних князівств. Скільки і які

князівства утворились на території сучасної України? Яка подальша доля цих князівств?

Роздробленість держави прискорив Любецький з'їзд князів (1097), на якому перемиг принцип вотчинного землеволодіння (князі визнали право успадкувати землі, якими вони володіли).

Удільні князі створювали апарат влади ближче до своїх вотчин. Роль центру регіональних політичних сил почало відігравати головне місто землі. Удільні князі домагалися відособлення від Києва. В процесі роздробленості в середині XII ст. єдина до цього Давньоруська держава розпалася на ряд окремих земель (князівств). У них відбувалися розвиток і зміцнення місцевого державного апарату та збройних сил. У князівствах почали формуватися місцеві князівські династії: Ростиславичі, Мстиславовичі, Мономаховичі, Ольговичі та ін.

Однак слід зрозуміти, що роздробленість - це не одноразовий акт, а цілий період в історії України, який продовжувався аж до монголо-татарської навали в 1237-1241 роках. Таким чином, політична єдність держави втрачалась поступово. Довгий час зберігались такі ознаки державності, як спільні кордони, єдине законодавство, система церковної організації, прагнення князів об'єднатися для боротьби зі спільними ворогами тощо. Змагаючись за політичне лідерство деякі князі прагнули до відновлення єдності та консолідації Київської Русі. Отже, можна говорити про існування досить сильних тенденцій, прагнень до відтворення єдиної держави.

Однак відносини між землями-князівствами були досить складними, суперечки та незгоди не сприяли єдності в справі відстоювання єдності Руської землі. Приведіть приклади міжусобної боротьби на теренах Київської держави. До яких наслідків вони приводили?

Треба мати на увазі, що роздробленість Київської Русі загалом була явищем прогресивним, хоч і мала певні негативні наслідки: децентралізація державної влади, ослаблення єдності руських земель підірвали міць Русі в умовах посилення загрози з боку східних кочовиків і західних держав, які вже давно зазіхали на руські землі.

І ще одне: розпад величезних, з'єднаних нашвидкоруч державних утворень на зразок Київської Русі був типовим явищем середньовічної доби. Слабкий зв'язок, величезні відстані, неозначеність кордонів, сильні місцеві традиції - все це закономірні передумови неминучого розпаду держав-імперій. Наприклад, імперії Карла Великого.

Поступальний розвиток Давньої Русі був перерваний монголо-татарською навалою. Коли вона почалась? Наслідки навали були катастрофічними. В руїнах лежали міста і села. Припинили існування чимало осередків ремесла, торгівлі, культури. Населення обкладалося податками, поборами та відбувало численні повинності. За князями були залишені їхні володіння, але вони підкорялися владі ханів та їхніх намісників - баскаків. Зверніть увагу: руські землі не входили до складу заснованої монгольськими ханами в пониззі Волги монголо-татарської держави - Золотої Орди, а перебували у васальній залежності від неї.

Навала кочовиків змінила політичне становище Русі. Хани здійснювали політику, спрямовану на збереження й поглиблення роздробленості, підтримували чвари між князями і цим зміцнювали свою владу над ними. Посилився економічний та політичний занепад Києва та всього Придніпров'я. Київський період в історії України закінчився. Монголо-татарська навала на багато років припинила розвиток Русі. Проте ціною величезних жертв руського населення Західна Європа була врятована від ординців. Розкажіть про боротьбу руських князів і опір місцевого населення монголо-татарам. Незважаючи на катастрофічні наслідки монголо-татарської навали на руські землі, державність на території сучасної України ліквідована не була. Просто політичний центр перемістився на захід. правонаступником Київської Русі на українських землях стало Галицько-Волинське князівство.

Починаючи розгляд третього питання, необхідно дати характеристику Галицького та Волинського князівств. Коли і за яких умов ці князівства відокремились від Києва? Дайте коротку характеристику цих князівств до їх об'єднання. За яких обставин наприкінці XII ст. на цих землях утворилось об'єднане Галицько-Волинське князівство (або держава). Чому після занепаду Києва воно стало головним політичним центром на півдні й заході Русі? Розкрийте причини, які сприяли посиленню Галицько-Волинської землі: географічне положення, існування розвинутих торговельних шляхів, корисних копалин, зокрема солі, внутрішня та зовнішня політика місцевих князів. Значну роль у зміцненні цього князівства відіграли князі Роман Мстиславович та Данило Галицький. Зверніть увагу на політичний та соціально-економічний розвиток Галицько-Волинського князівства за часів їх правління. Що заважало та гальмувало розвиток?

Політична роздробленість руських земель, яка ще більше посилилася в умовах монголо-татарської навали, вела до появи місцевих особливостей, своєрідних рис у культурі окремих територій (дайте характеристику розвитку літератури, усної народної творчості, літописанню, архітектурі і мистецтву цього часу). Необхідно підкреслити, що водночас між окремими південно-західними землями поступово зміцнювалися економічні, політичні та культурні зв'язки, утворювалися характерні риси й особливості, які пізніше стали притаманними українській мові, культурі, українському етносу в цілому.

Проблемні питання

1. З якими зовнішніми ворогами на сході, півдні, заході і півночі доводилось боротися українським князівствам?
2. Дайте оцінку роздроблення Київської держави. Чи можна було зупинити цей процес і зберегти Київську Русь? Як саме?
3. Чому збройні сутички з іноземними загарбниками часто закінчувались поразкою руських князівств?

Семінар №4. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ЧАСИ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ (2 год)

План

1. Початок польської експансії на українських землях. Загарбання Галичини Польщею.
2. Перехід Волині та Наддніпрянщини під владу Литви. Становище українських земель у складі Великого Литовського князівства.
3. Люблінська унія 1569 р. Україна в складі Речі Посполитої. Посилення соціального, національного та релігійного гноблення.
4. Братства та їх роль у боротьбі за релігійні та національні права українців.

Питання для самостійного вивчення

1. Утворення Московської держави та її роль в історії українського народу.
2. Історія формування Литовського князівства.
3. Піднесення української культури в другій половині XVI-XVII ст.

Теми доповідей та повідомлень

1. Литовські статuti.
2. Українські міста: ремесла, торгівля.
3. Уніатська (греко-католицька) церква.
4. Утворення фільваркового господарства.
5. Селянські виступи в XV - поч. XVI ст.
6. Російсько-українські взаємозв'язки в XV-XVI ст.
7. Розвиток освіти.
8. Братства та їх роль у суспільно-політичному житті України.
9. Українська шляхта.
10. Оцінки Берестейської церковної унії (1596 р.) в історичній літературі.
11. Організація шкіл та друкарень.
12. Полемічні та історичні твори другої половини XVI-початку XVII ст.
13. Основні риси українського побуту в XV-XVI ст.
14. Український жіночий та чоловічий одяг.
15. Виникнення й поширення назви "Україна".

Література

1. Бойко О. Історія України / О. Бойко. – К. : Вища школа, 2017. – 357с.
2. Грушевський М. С. Ілюстрована Історія України / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1990. – 420 с.
3. Дорошенко Д. І. Історія України в 2-х томах. - Т.1 (до половини XVII століття) / Д. І. Дорошенко – К. : Глобус, 2001. – 617 с.
4. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVII ст. / Я. Д. Ісаєвич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – 380 с.
5. Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – К. : Наукова думка. – 2007. – 385 с.

6. Історія України: нове бачення / за ред. Смолія В.А. – у 2 т. - Т. 1. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 460 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – у 2 т. - Т. 1. – К. : Либідь, 1992. – 517 с.
8. Русіна О. В. Україна під татарами і Литвою / О. В. Русіна. – К. : Либідь, 1998. – 215 с.
9. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI - початок XVIII ст.) / П. М. Сас. – К. : Наукова думка, 1998. – 180 с.
10. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 717 с.

Методичні рекомендації

Протягом другої половини XIII ст. - першої третини XIV ст. Галицько-Волинське князівство досягло значного рівня політичного та економічного розвитку. Однак відносна слабкість централізації, припинення княжої династії, віроломна політика Орди - усе це спричинило до того, що князівство стало об'єктом агресії з боку сусідніх держав - Польщі, Угорщини та Литви, які перетворилися в той час на сильні централізовані держави. З 40-х рр. XIV ст. Польща почала завойовницькі походи і до 1349 р. завоювала всю Галичину. Зверніть увагу на особливості польської експансії в Україні. Які сили в Польщі були зацікавлені в приєднанні українських земель до королівства і чому?

Польська експансія в Україні розпочалася за правління Казимира III Великого (1333-1370). В цей час Польща захопила Галич, Перемишлянщину, західну частину Волині. Які основні наслідки польської експансії в Україні? Що несло польське панування українському народові?

У XIII ст. литовські племена ятвягів утворили свою державу і почали приєднувати до своєї держави спочатку білоруські, а пізніше і українські землі: Волинь, Берестейщину, Чернігівщину, Київщину та Переяславщину. З цього часу історія українських земель була тісно пов'язана з історією Великого Князівства Литовського. Таке стрімке зростання Литви за рахунок східнослов'янських племен здається парадоксальним і тому потребує пояснення. Спробуйте дати відповідь на питання: чому українські землі в досить короткий час стали відносно легкою здобиччю не досить сильної литовської держави? Чим відрізнялась литовська експансія в Україні від польської? Чому українці віддавали перевагу литовській експансії перед татарською? У чому полягає суть принципу управління литовських князів на руських землях: „Старого не рушимо, а нового не впроваджуємо”.

Безумовно, успішному приєднанню руських земель до Литви сприяло ослаблення Золотої Орди внаслідок феодалних усобиць та її розкол на ворогуючі угруповання. Приєднання українських та білоруських земель перетворило Велике Литовське князівство в одну з найбільших держав Європи.

Але вже наприкінці XIV ст. Литва почала шукати союзу з Польщею. Чим це було викликано? Розкрийте причини, зміст і основні наслідки для українців Кревської унії 1385 року. Як зустріли ідею унії у Великому Литовському князівстві? За яких обставин великим князем Литовським став Вітовт?

Зверніть увагу на те, що Вітовт зумів перетворити Литовське князівство на велику централізовану державу. Яким чином? Чому реформи Вітовта привели до погіршення стосунків між литовцями та українцями? Як складались його стосунки з Польщею, зокрема з королем Ягайлом? Розкрийте умови Городельської унії 1413 року. У чому полягала її небезпека для України? Як повела себе еліта українського суспільства? Чому? Уряд Польщі, скориставшись із зовнішніх та внутрішніх проблем Литовського князівства, посилив вплив поляків в Україні, сприяв насадженню католицизму.

Після смерті Вітовта могутня централізована держава відразу розпалася. Розпочалась довготривала громадянська війна, яка значно послабила Литву і Україну. До цього ж у цю війну активно втрутилась Польща.

Визначте статус українських земель у складі Великого князівства Литовського. Назвіть характерні ознаки автономії. Чому, на Вашу думку, автономія України поступово обмежувалась і була перехідним етапом до бездержавності?

Якими обставинами (внутрішніми та зовнішніми) було викликане нове зближення Польщі і Великого князівства Литовського? Які суспільні кола в самій Польщі були зацікавлені в об'єднанні з Литвою і чому? Які політичні сили в Литві та Україні були зацікавлені у створенні Речі Посполитої і чому? Польські магнати і шляхта добивалися включення (інкорпорації) Литовської держави до складу Польщі і захоплення українських земель, що входили до складу Литви. 1 липня 1569 року в Любліні сейм схвалив нову польсько-литовську унію, за якою Польща й Литва об'єднувались в єдину державу - Річ Посполиту, на чолі якої стояв один державець, що мав титул короля польського та великого князя литовського.

Після Люблінської унії більшість українських земель опинилась у складі шляхетської Польщі. Якщо українська автономія у Великому князівстві Литовському давала змогу зберегти значною мірою українські державні традиції, то Люблінська унія фактично з ними покінчила. Підписання унії стало поворотним моментом в історії українського народу. Вперше постало питання про існування українців як етносу. Якщо литовський уряд традиційно толерантно ставився до звичаїв українського народу, його віри, економічного та культурного життя, створюючи умови для його подальшого розвитку, то польська влада, магнати і шляхта проводили політику, спрямовану на знищення залишків спадщини Київської Русі, насильне покатоличення та закріпачення селян.

У другій половині XVI - початку XVII ст. сталися значні зрушення в соціально-економічних відносинах. У цей час інтенсивно зростало

землеволодіння: магнатське, шляхетське, церковне. Зміцнення і зростання великої феодалної власності на землю призводило до посилення кріпацтва. Основою феодалного господарства ставали фільварки. Руйнування старовинного аграрного ладу розпочалося з виданням "Устави на волоки" 1557 р. (дайте характеристику цьому джерелу). За "Уставою на волоки" все господарство селянина підпорядковувалося інтересам фільварку. Становлення фільваркової системи супроводжувалося подальшим розвитком кріпацтва та оформленням кріпосного права (Литовський статут 1588 р.). Дайте характеристику розвитку в цей час міст, торгівлі, ремесел. Зверніть увагу на те, що в цей період з'являються мануфактури. З розвитком ремесел, промислів і торгівлі поглиблювалася соціальна диференціація міського населення. Схарактеризуйте соціальні групи, що існували тоді.

Захоплюючи українські землі, польські магнати ставили за мету повністю підкорити собі український народ. Для цього Річ Посполита вирішила змінити релігію українського люду. Була висунута ідея унії - об'єднання православної церкви з католицькою під зверхністю Римського Папи. Ідея унії знайшла підтримку серед найбагатших українських магнатів і шляхтичів, які намагалися зрівнятися у своєму політичному становищі з польськими феодалами. Згідно з рішенням Берестейської церковної унії (1596) уніатське духовенство, як і католицьке, звільнялося від податків, шляхта, яка прийняла унію, одержувала право обіймати державні посади нарівні з католицькою шляхтою, а уніати-міщани зрівнювалися в правах з католицьким міщанством. Уряд оголосив унію обов'язковою для всіх православних на території Речі Посполитої. Отже, православна церква стала, з точки зору польської влади, "незаконною", почалися національно-релігійні переслідування. Православним українцям заборонялось займати вищі державні посади; у містах православні українці не допускалися до участі в органах самоуправління; українським ремісникам заборонялось об'єднуватись у цех і займатися певними ремеслами, у менш вигідних умовах опинились українські православні купці, вони змушені були платити більші податки тощо.

Соціально-економічні процеси і політичні умови другої половини XVI - початку XVII ст. викликали великі зрушення в духовному житті України. Піднесення суспільно-політичного життя значно посилюється з появою братств - громадських православних організацій міського населення. Прогресивні сили, що гуртувалися навколо братств, рішуче вступали в боротьбу за розвиток рідної культури, вбачаючи в цьому запоруку визволення народу від соціального, національного та релігійного гноблення. Розкрийте роль у цьому процесі братських шкіл: Острозької та Києво-Могилянської колегій.

Одним із напрямів діяльності братств були видавнича справа та книгодрукування, які сприяли поширенню в народі знань і прогресивних ідей, вони відкривали і на свої кошти утримували школи, лікарні. Окремі братства намагалися створити міське самоврядування, незалежне від влади

Речі Посполитої, активно виступали проти заборони православним брати участь у діяльності магістратів.

Городельська унія (1413) – угода, між польським королем Владиславом II Ягайлом та великим князем литовським Вітовтом, укладена в м. Городлі. Угода підтверджувала існування Литовського князівства як окремої незалежної держави, але визнавалась політична зверхність польського короля. Передбачалось проведення ряду заходів, спрямованих на уніфікацію систем органів державного управління обох країн. Католицька шляхта обох держав зрівнювалась у правах.

Кревська унія (1385) – угода укладена між Польщею і Великим князівством Литовським у м. Крево (Литва). Шлюбна угода між великим литовським князем Ягайлом та польською королевою Ядвігою, передбачала об'єднання Польщі та Литви в єдину державу під владою одного короля. Литва формально мала зберігати незалежність. Основна мета унії - об'єднати збройні сили двох держав для боротьби з Тевтонським орденом.

Литовські статuti (1529, 1566, 1588) – кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського, які діяли на захоплених ним українських землях у XVI - першій половині XIX ст. Норми Литовських статутів закріплювали станові привілеї землевласників, визначали правові норми феодальної експлуатації селянства. Статuti посилили кріпосне право, в той же час частково обмежили свавілля магнатів. Остаточно скасовані в 1840 році.

Люблінська унія (1569) – угода про об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу - Річ Посполиту. На чолі об'єднаної держави стояв монарх, який титулувався Королем польським і Великим князем литовським.

Судебник Казимира IV (1468) – законодавчий акт Великого князівства Литовського - перший кодекс норм кримінального права та судочинства Литовської держави. Базувався на правових нормах "Руської правди", попередніх великокнязівських привілеях, ухилах, уставах та звичаєвому праві литовських, білоруських та українських земель. Закріпив за феодалами права імунітету, перетворив вільних селян на кріпаків. Діяв до прийняття першого Литовського статуту (1529).

"Устава на волоки" (1557) – правовий документ, затверджений польським королем, великим князем литовським Сигізмундом II Августом, про проведення аграрної та фінансово-податкової реформи на території Великого князівства Литовського.

б) стало трагедією для українців, бо на Україні посилювався національний, феодальний та релігійний гніт;

в) нічого не змінило, бо на зміну одним хазяям прийшли інші, які не відрізнялись від попередніх;

г) ваш варіант відповіді.

Проблемні питання

1. Які верстви населення Великого князівства Литовського прагнули об'єднатися з Польщею, а які навпаки боялися цього злиття?
2. Чим, на Ваш погляд, була Брестська церковна унія: спробою зберегти український народ від насильного покатоличення чи релігійним компромісом, який надав уніатському духовенству додаткові права та привілеї? Які її основні наслідки для України?

Семінар № 5. КОЗАЦТВО В БОРОТБІ ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (2 год)

План

1. Причини виникнення козацтва та походження його назви.
2. Запорозька Січ. Устрій, господарство, воєнна організація.
3. Боротьба козацтва проти турків і татар.
4. Козацько-селянські повстання. Утворення реєстрового козацтва.

Питання для самостійного вивчення

1. Соціальний склад козацтва.
2. Козацька громада.
3. Козацтво до середини XVI ст.

Теми доповідей та повідомлень

1. Дмитро Байда-Вишневецький.
2. Криштоф Косинський.
3. Северин Наливайко.
4. Петро Сагайдачний.
5. Побут українських козаків.
6. Одяг українських козаків.
7. Атрибути гетьманської влади. Козацькі клейноди.
8. Церква і школа в Запорозькій Січі.
9. Господарство запорозьких козаків.
10. Військове мистецтво козаків.
11. Зв'язки запорозького та донського козацтва.
12. Адміністративно-політичний устрій Запорозької Січі.
13. Перші походи українських козаків.
14. Проблеми козацтва в історичній літературі.
15. Запорозьке козацтво в художній літературі.

Література

1. Апанович О. Гетьмани України і кошові атамани Запорозької Січі / О. Апанович. – К. : Либідь, 1993. – 407 с.
2. Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав. – 2004. – 708 с.
3. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. - К. : Наукова думка, 1994. – 190 с.
4. Грушевський М. С. Історія української козаччини. До року 1625 / М. С. Грушевський // Вітчизна. – 2009. – № 1-11.
5. Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2-х т. - Т. 1 / Д. Дорошенко - К. : Глобус, 1991. – 570 с.
6. Історія України: курс лекцій: в 2-х кн. - Кн. 1. – К. : Либідь, 1991. – 700 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України: в 2-х т. – Т. 1. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 517 с.
8. Сас П. Хотинська війна 1621р. / П. Сас. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 520 с.
9. Смолій В. А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті / В. А. Смолій // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 17 – 25.
10. Сторінки воєнної історії : Зб. наук. ст. / голов. ред. В. А. Смолій. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 14. – 228с.
11. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – в 3-х т. / Д. І. Яворницький. – К. : Наукова думка, 1990-1991.

Методичні рекомендації

Проблема козацтва - одна з центральних в історії України доби феодалізму. Далі на схемі показано основні економічні, соціальні, політичні та національно-стратегічні причини виникнення та посилення козацтва. Назвіть основні джерела його формування.

Основна причина утворення козацтва корінилася в тих соціально-політичних умовах, які склалися на українських землях у другій половині XV-XVI ст. Польща і Литва дедалі обмежували самоврядування цих земель аж до повної ліквідації залишків їхньої автономії. Посилювалася експансія католицизму.

Статут 1529 року узагальнив попередні обмеження селянської волі та зробив селянство безправним. Козацтво виникло як форма протесту народу проти зростаючого соціального, релігійного та національного гноблення, посилення кріпацтва.

Найвидатнішим явищем в історії козацтва було утворення в середині XVI ст. Запорозької Січі. Видатну роль у згуртуванні запорозького козацтва у збройну силу, фактично автономну у ставленні до уряду польсько-Литовської

держави, відіграв князь Дмитро вишневецький. Розкажіть про життя та діяльність цього видатного політичного діяча. Згодом запорожці очолили рух свого народу за соціальне, релігійне та національне визволення. Січ стала зародком нової крайнської козацько-старшинської державності.

На другу половину XVI ст. січовики створили значне військо зі стрункою організацією. Вже наприкінці XVI ст. Запорозька Січ починає відігравати помітну роль і в міжнародних справах. Врешті-решт Запорозька Січ стає не лише основною силою в боротьбі проти турецько-татарської агресії, як того домагалася Польща, а й центром національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність. Козацтво протягом короткого часу перетворилось на нову українську національну еліту на тлі занепаду старої - шляхетської еліти, яка перейшла на бік поляків.

Поясніть чому Запорозьку Січ як політичне утворення вважають зародком майбутньої української держави? Які досить виразні ознаки державності вона мала? За якими законами жила? Що являло собою знамените козацьке військо? Дайте характеристику суспільних відносин на Запоріжжі, його правової системи. Вже до середини XVI ст. козацтво розділилося на багатих (старшину, дуків) та бідних (голоту), які часто змушені були працювати в господарствах заможних козаків. І все ж, не дивлячись на це, усі козаки вважались рівними за правами і обов'язками.

Значна роль належить запорозьким козакам у боротьбі проти турецьких і татарських згарбників. Козацькі походи 1494, 1496 і 1498 років завдали перших поразок кримським татарам. Розкажіть про ці походи. Кримське ханство змушене було звести на Дніпрі та Перекопі фортеці, які мали захищати крим від козаків. Запорозьке козацтво, зміцнюючись, ставало дедалі надійнішою перепорою нападам турків і татарів, захищало українські землі від руйнувань.

З кожним роком у відповідь на набіги татарів і турків козаки дедалі частіше відправлялися в походи на їхні володіння, громили ворожі сили і визволяли невільників. Завдяки активній наступальній тактиці козаки підривали могутність Кримського ханства, і Туреччина перетворилась на провідну силу в боротьбі проти цих держав. Народні пісні й думи з великою любов'ю оспівують ці козацькі визвольні походи та героїзм їхніх учасників. Наведіть приклади вдалих походів козаків проти Туреччини та Криму в XVI-XVIII ст. Успіхи Запорозької Січі були помічені далеко за межами України. Уряди різних західноєвропейських країн запрошували українських козаків на військову службу, втягуючи таким чином Січ в орбіту європейської політики.

Кінець XVI ст. - це час загострення боротьби українського козацтва і селянства проти соціального та національного гніту. Зверніть увагу на передумови цієї боротьби. Схарактеризуйте козацько-селянські повстання 90-х років XVI ст. під проводом К. Косинського та С. Наливайка, причини, які привели до поразки (відсутність єдиного командування, стихійність, розрізненість, погане озброєння, тощо). Повстання 1591-1596 років завдали відчутного удару шляхетській Речі Посполитій і підготували умови для подальшого розвитку народно-визвольного руху в Україні. Річ Посполита

намагалася припинити зростання козацтва, в якому бачила загрозу для себе. Вже на початку XVI ст. польський уряд робить спробу використати січових козаків на державній службі. З цією метою створюється реєстрове козацьке військо, яке розмістилося на окремій території і мало власне самоврядування. Реєстрові козаки звільнялися від податків, одержували право власності на землю тощо, отримували платню за військову службу.

Проте сподівання уряду за допомогою реєстровців розколоти козацтво, взяти під контроль Січ не справилися. Дух козацтва, який розлився по всій Україні, проникав у різні верстви українського народу, у найрізноманітніші сфери життя і спонукав народ до боротьби проти іноземного гноблення, за свободу і державність.

Розкажіть про козацько-селянські повстання 1625-1638 років. Чим вони були викликані? Чому потерпіли поразку? Зверніть увагу на зміст Ординації Війська Запорозького 1638 року Чому період 1638-1648 років поляки називали "золотим десятиліттям".

Проблемні питання

1. Які ознаки, на вашу думку, характеризують Запорозьку Січ як козацьку республіку?
2. Як склалися взаємовідносини між королівською владою та українським козацтвом? Коли і з якою метою польський уряд провів реєстрацію козацтва?
3. Визначте основні напрями зовнішньої політики Запорізької Січі.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЯ 1

- Первісна людина на території сучасної України у своєму розвитку пройшла складний шлях, який закономірно призвів до появи сучасного суспільства. Її територію заселяли різні народи, здобутки яких стали монолітним фундаментом духовного багатства українського народу.
- Досягнення кімерійців, скіфів та сарматів у матеріальній і духовній сфері стали в майбутньому творчим надбанням українства.
- Глибокий вплив на долю народів Північного Причорномор'я мала еллінська цивілізація, яка помітно прискорила темпи історичного розвитку народів Криму і на тривалий час визначила південний вектор цивілізаційної орієнтації.
- Доба VI - IX ст. в історії східного слов'янства характеризується глибинними якісними суспільними змінами, визріванням та становленням тих соціально-економічних і політичних чинників, що сприяли виникненню і утвердженню Давньоруської держави.
- Київська Русь, східнословянська ранньофеодальна держава, пройшла великий шлях, позначений соціально-економічним, політичним та культурним прогресом і успішно захищала європейську цивілізацію від

поглинання степовою культурою, ставши своєрідним мостом між Заходом і Сходом.

- Передові на той час політичний устрій, господарські успіхи, дипломатична активність, підкріплювана силою зброї в боротьбі проти загарбників, сприяли висуненню Русі на провідні позиції в Європі.
- З середини XI ст. Київська Русь переживає феодальну роздробленість - закономірний етап у розвитку феодального суспільства. В середині XII ст. Давньоруська держава розпалась на окремі самостійні князівства.
- Еволюційний розвиток Київської держави в середині XIII ст. насильно перервала і на десятиріччя загальмувала монгольська навала, якою й закінчився київський період української історії.
- Спадкоємцем традицій Давньоруської держави стало Галицько-Волинське князівство, що утворилось у 1199 році в результаті об'єднання цих двох князівств. Але опинившись у сфері впливу сусідніх держав, ослаблені монголо-татарською навалою. Галичина і Волинь надовго втратили перспективи незалежного розвитку і в середині XIV ст. стали володіннями Литви та Польщі.
- Перебування українських земель у складі Великого Князівства Литовського тривало декілька століть. Для першого етапу литовського проникнення на українські землі у XIV ст. характерним є толерантне ставленням до місцевого населення і органічне сприймання завойовниками його традицій та досвіду. Після укладення Кревської унії (1385 р. українські землі остаточно втрачають залишки автономії. Після Люблінської унії (1569) і утворення Речі Посполитої вони стають складовою частиною Польщі, що призводить до форсованого ополячення та окатоличення українського народу. Панівні верстви цих держав повністю ліквідували залишки автономної української державності, але повної асиміляції українства здійснити не вдалося. За несприятливих умов литовсько-польського панування, відсутності власної держави українцям вдалось долучитись до передових гуманістичних європейських ідей, досягнень наукової думки, створити і розвинути власну систему освітніх закладів, друкарень, що стали носіями наукових знань і сприяли підвищенню освітнього рівня людей.
- Суспільні процеси XV-XVI ст. зумовили виникнення в соціальній структурі принципово нової верстви - козацтва, яка, поступово набираючи силу, згодом стала впливовим фактором суспільного життя і провідною суспільною силою в боротьбі за національне визволення України.

Семінар № 6. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ. УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ (2 год.)

План

1. Передумови, причини, рушійні сили та періодизація національно-визвольної війни. Богдан Хмельницький.
2. Початковий період війни (1648-1649). Перші перемоги. Зборівська угода.
3. Організація української козацької держави, внутрішня і зовнішня політика гетьманської адміністрації.
4. Переяславська Рада та "Березневі статті", їх значення та оцінки в історичній літературі.
5. Збройна боротьба проти Польщі та дипломатія Б.Хмельницького після Віденського перемир'я (1656-1657).

Питання для самостійного вивчення

1. Схарактеризуйте передумови та початок, визначте характер, рушійні сили, періодизацію Визвольної війни 1648-1657 років.
2. Визначте основну мету національно-визвольної війни.
3. Схарактеризуйте відносини між Україною та Московською державою в ході Визвольної війни.

Теми доповідей та повідомлень

1. Зборівська угода.
2. Білоцерківський мир.
3. Запорозька Січ - центр визвольних змагань українського народу.
4. Б. Хмельницький - видатний державний діяч і полководець.
5. Господарство, адміністрація, військо козацької держави.
6. Становище України напередодні Переяславської Ради.
7. Березневі статті 1654 року та їх оцінка в історичній літературі.
8. Порушення Переяславської угоди царським урядом і контрзаходи Б. Хмельницького.
9. Військовий союз України зі Швецією та Семигородом 1656-1657 років.

Література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – К. : Наукова думка, 1991. – 190 с.
2. Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав. – 2017. – 708 с.

3. Гетьмани України: історичні портрети. – К. : Наукова думка, 1991. – 311 с.
4. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1990. – 450 с.
5. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К. : Темпара, 2011. – 350с.
6. Денесенко Г. Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини / Г. Г. Денесенко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 289 с.
7. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич – Львів : Конвалія, 2012. – 178 с.
8. Смолій В. А. Українська Національна революція 1648-1676 рр. Кризь призму століть / В. А. Смолій, В. С. Степанов // Український історичний журнал. – 1998. – № 1. – С. 15 – 23.
9. Смолій В. А. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Основа, 2005. – 220с.
10. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : в 3-х т. / Д. І. Яворницький. – К. : Наукова думка, 1990-1991.

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми доцільно розпочати з аналізу основних передумов Визвольної війни.

На кінець XVI - початок XVII ст. більша частина території України була під владою Польщі. У цей час відбувалося інтенсивне зростання магнатського, шляхетського та церковного землеволодіння, фільваркового господарства, подальше посилення феодально-кріпосницького і національного гноблення. Шляхетська Польща позбавила український народ елементарних громадсько-політичних прав, насаджувала католицизм, проводила політику насильницького ополячування українців. Посилення соціального і національного гноблення, якого зазнав український народ від польської шляхти, підносило його рішучість та готовність до боротьби за своє визволення. Після селянсько-козацьких повстань 1637-1638 років, коли закабалення українства стало вкрай нестерпним, вони почали готуватися до нових збройних виступів проти гнобителів. Очолити їх було готове козацтво, яке також терпіло всілякі угиски та поневіряння від Речі Посполитої.

Чому національно-визвольну боротьбу очолило саме козацтво, а не українська феодальна верхівка? Назвіть основні рушійні сили Визвольної війни. Щоб з'ясувати характер війни, необхідно визначити її межу, а вже потім пояснити, чому вона була національною, народною, селянською, релігійною.

Перші битви, що стали початком Визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі, відбулися навесні 1648 року. Керівне ядро повстання згуртувалося навколо чигиринського сотника Богдана-Зиновія

Хмельницького. Що змусило лояльного до влади сотника реєстрового козацтва Б. Хмельницького взятись до зброї і очолити повстання? Зважившись на такий рішучий крок, Хмельницький зумів залучити до підготовки повстання кращих представників козацької старшини, які охоче взяли за цю справу. Встановивши зв'язок із Запорожжям, Хмельницький почав підготовку повстання. Січ стала центром формування повстанських сил. Щоб забезпечити свій тил з півдня від вторгнення татар, Хмельницький уклав угоду з кримським ханом про спільну боротьбу з Польщею (поясніть, чому його союз із Кримом виявився хитким). Водночас із виступом повстанських загонів на дніпровському Низу, на Запорожжі, народні повстання спалахнули і на Подніпров'ї. Схарактеризуйте початковий період війни. Дайте оцінку перемог на Жовтих Водах, під Корсунем та битви під Пилявцями. Розгром польського війська сприяв повстанському руху в Україні. Уже влітку 1648 року антипольською боротьбою були охоплені майже всі українські землі Речі Посполитої. Назвіть основні рушійні сили цієї боротьби. Проаналізуйте основні наслідки цієї боротьби. Успішний хід війни призвів до ліквідації на більшій частині території України влади польської адміністрації, з України втекли польські магнати, шляхта, католицьке духовенство. На звільнених від польської влади територіях почав формуватись козацький адміністративний устрій, утворювались нові адміністративні округи - полки на чолі з полковниками.

Влітку 1649 року шляхетське військо опинилося в безнадійному становищі. Але не зацікавлений у перемозі й посиленні України кримський хан Іслам-Гірей пішов на таємні переговори і уклав угоду з польським королем. Не маючи можливості одночасно воювати проти польсько-шляхетських військ і татар, Хмельницький змушений був почати переговори і укласти з польським королем договір, що дістав назву Зборівського. На цих переговорах козацька старшина домогалася підтвердження 18 вимог (розкрийте їх). Зборівський договір визначав межі козацької території, надавав деякі права й привілеї українцям. Але це порівняно з вимогами української старшини було недостатнім. Як відреагувало на підписання Зборівської угоди українське суспільство?

На козацьких територіях (Київське, Чернігівське, Брацлавське воеводства) йшов процес формування української козацької державності. Головним чинником цього процесу було узаконення реєстру Війська Запорозького в зазначеній кількості, яке поділялося на військово-територіальні адміністративні полкові одиниці. Зосередження в руках полковників військової, адміністративної, судової й фінансової влади поклало початок своєрідному устрою козацької держави. Дайте докладну характеристику української козацької держави, що виникла в ході Визвольної війни. Як називалися центральні і місцеві органи влади, які функції вони виконували? Що являла собою адміністративно-територіальна і військова система нової держави? Які функції виконував у ній гетьман?

Соціальну структуру населення української держави необхідно розглядати з позицій тих змін, які відбулися в ході революції.

Схарактеризуйте зміни, які відбулись у становищі української шляхти, козацької старшини, рядових козаків та селян. Зверніть увагу на формування елітного прошарку українського суспільства, концентрацію в його руках політичної та економічної влади. Б. Хмельницький видав близько 20 універсалів старшинам на володіння старими або новими селами.

В умовах Визвольної війни українське козацтво виросло кількісно (за рахунок покозаченого селянства) і перетворилось на великий привілейований стан українського суспільства. Козаки становили близько половини дорослого населення України (в окремих випадках козаками вважало себе до 80 відсотків населення). Козаки брали активну участь в політичному житті, мали право володіти землею, звільнялись від оплати податків. Головним обов'язком козака була військова служба.

Зверніть увагу на становище і позицію селянства в умовах війни. До чого прагнуло селянство, беручи активну участь у війні? Чи співпадали його соціально-економічні інтереси з інтересами козацтва, насамперед - заможного? Проаналізуйте зміни, що відбулись у релігійному житті в Україні. Яку позицію зайняло українське православне духовенство щодо Визвольної війни?

Нетривкість миру зі шляхетською Польщею змушувала українського гетьмана вдаватися до запобіжних заходів, щоб мати військову допомогу на випадок нового наступу поляків. Саме такими заходами Хмельницький вважав дипломатичні відносини. Розкрийте мету і результати переговорів між Україною та Кримським ханством, Туреччиною, Польщею, Угорщиною, Москвою, які відбувалися в 1650-1651 роках. Зверніть увагу на бої між селянсько-козацькими військами і об'єднаним польсько-литовським військом під Берестечком і Білою Церквою. Схарактеризуйте Білоцерківський договір. Покажіть зв'язок між цими подіями і початком заселення нашого рідного краю - Слобідської України. Як воно проходило? Як складались відносини між слобідськими полками і українським гетьманом? Чому?

Умови Білоцерківського договору не задовольнили населення України. Водночас не хотіла миритися з втратим і польська шляхта. В цей час і польський уряд, і Богдан Хмельницький збирали сили для нових битв. Перемога під Батогом підняла моральний дух українського війська, повернула йому втрачену під Берестечком упевненість у своїх силах. Зверніть увагу на ті події, що відбувалися в 1652-1653 роках (Молдавський похід, бої під Жванцем). Схарактеризуйте дипломатичну діяльність Б. Хмельницького, його прагнення створити антипольську коаліцію і спільними силами завдати поразки Речі Посполитій. Необхідно розкрити українсько-російські зв'язки під час війни: початок листування Богдана Хмельницького з урядом Росії, обмін посольствами, в цілому політику Росії щодо України.

Богдан Хмельницький розумів, що в складних умовах, у яких опинилася Україна в той час, неможливо досягти незалежності без зовнішньої допомоги. Чому він звертає свої погляди до Москви? (Розкрийте, чому саме Московська держава привертала увагу українського гетьмана. З якими країнами, крім Московської держави, вів переговори

Б.Хмельницький?). Розкажіть, як відбувалася Переяславська Рада. Зверніть особливу увагу на Березневі статті, які визначали становище України в складі Російської держави. Насамперед, Березневі статті передбачали: підтвердження прав і привілеїв війська Запорозького на маєтності; 60-тисячний козацький реєстр, збереження козацької державної адміністративної системи та адміністрації; збереження податкової та судової системи; право козацтва обирати гетьмана; право вільної дипломатії гетьмана (крім Туреччини та Польщі); збереження прав київського митрополита; військову підтримку Москвою української визвольної боротьби; оборону України від татар. Під актом Переяславської Ради Хмельницький і козацька старшина розуміли, насамперед, рівноправний воєнний союз, тим більше що Україна на той час уже була визнана європейськими державами як суб'єкт міжнародних відносин.

Березневими статтями передбачався порядок правління в населених пунктах, витрачання коштів на утримання козацького війська, оплату старшині. Союз України з Москвою означав її цілковитий розрив з Польщею. Україна мала змогу йти до власної мети - створення української державності. Яку оцінку Переяславські угоди одержали в історичній літературі минулого?

Яку оцінку цим документам дають сучасні українські історики? Відповідаючи на ці питання, майте на увазі, що справжнього (оригінального) тексту Переяславської угоди немає, а є лише неточні копії з оригіналу, який не зберігся.

Як розвивалися стосунки з Москвою після підписання Переяславської угоди? Розкажіть про стосунки Росії з Польщею (Віленське перемир'я 1656 р.) та з Україною, України зі Швецією та Семигородом (Угорщиною). Яка нова антипольська коаліція сформувалася завдяки зусиллям Б. Хмельницького? Які держави увійшли до неї? Які нові перспективи відкривались перед молодого українською державою? Чому вони не були реалізовані?

Розглядаючи питання про історичну роль Богдана Хмельницького, дайте характеристику його політичної, дипломатичної, військової діяльності. Схарактеризуйте різноманітні наукові погляди на історичну роль, яку відіграв Богдан Хмельницький в історії України. Зверніть увагу на те, що серед істориків ніколи не було єдиної думки в оцінці діяльності особи Б. Хмельницького.

**Зверніть
увагу!**

У радянській історіографії підкреслювалось, що Переяславська угода була наслідком взаємного українсько-російського прагнення до об'єднання, і що саме возз'єднання з росією було основною метою Визвольної війни.

Видатний український історик М.Грушевський вважав, що Переяславська угода була формою васальної залежності, за якої сильніша сторона (московський цар) брав під захист слабшу (українців), обіцяючи при цьому не втручатися у її внутрішні справи.

А що з цього приводу говорять сучасні українські історики?

Проблемні питання

1. Як, на вашу думку, чи була неминучою Визвольна війна? Якщо була їй альтернатива, то яка?
2. Чим був викликаний масовий героїзм українців і їх готовність боротися з поляками?
3. Чи міг Б. Хмельницький без зовнішньої допомоги відстояти Українську козацьку державу?
4. Чи була угода з Москвою потрібною, неминучою та вигідною для України?
5. Наскільки були надійними і вигідними інші варіанти союзницьких відносин, що розглядалися Б. Хмельницьким?

Семінар № 7. УКРАЇНА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII - НА ПОЧАТКУ XVIII ст. (2 год)

План

1. Громадянська війна. Поділ України на два гетьманства: Правобережне та Лівобережне. Початок Руїни.
2. Боротьба за збереження єдності України. П. Дорошенко. Поділ України між Росією та Польщею.
3. Гетьманщина у складі Московської держави. І. Мазепа, його зовнішня і внутрішня політика.
4. Наступ царизму на українську автономію, її обмеження (1708-1728). Зруйнування Запорозької Січі.

Питання для самостійного вивчення

1. Війна проти шляхетської Польщі 1654-1667 рр.
2. Кримські та Азово-Дніпровські походи російсько-українських військ та Україна.
3. Політика Петра I стосовно України.
4. Події Північної війни 1700-1721 рр. Невдала спроба гетьмана І. Мазепи відновити незалежність України.
5. Соціально-економічний розвиток України в другій половині XVII - початку XVIII ст.
6. Культура України в другій половині XVII - початку XVIII ст.

Теми доповідей та повідомлень

1. Війна проти шляхетської Польщі 1654-1667 рр.
2. Кримські (1687, 1689) походи російсько-українських військ.
3. Азово-Дніпровські 1695-1696 рр. походи російсько-українських військ.
4. Петро I і Україна.
5. Іван Виговський.
6. Юрій Хмельницький.
7. Петро Дорошенко.
8. Дем'ян Многогрішний.
9. Іван Самойлович.
10. Іван Мазепа. Оцінювання його діяльності в історичній літературі.
11. Політика Російського уряду стосовно України на початку XVIII ст.
12. І.Сірко - політичний діяч, полководець, народний герой України.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2017. – 708 с.
2. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України у другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наукова думка, 1996. – 234 с.
3. Гуржий А. И. Эволюция феодальных отношений на Левобережной Украине в первой половине XVIII в. / А. И. Гуржий. – К.: Наукова думка, 1986. – 367 с.
4. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. – К.:Либідь, 1990. – 356 с.
5. Дорошенко Д. І. Нарис історії Україн / Д. І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1994. – 456 с.
6. Історія України в особах : IX-XVIII ст. – К.: Либідь, 1993. – 456 с.
7. Панасенко В. В. Соціальна еліта Гетьманщини / В. В. Панасенко. – К.: Темпора, 2015. - 234с.

8. Переяслав.1654 рік / упоряд. В. В. Кривошея, С. М. Горобець, Б. О. Вакка. – К. : Пріоритети, 2012. – 148 с.

Методичні рекомендації

Смерть Б. Хмельницького підірвала підвалини Української держави. Незадовго до смерті він зробив спробу перетворити гетьманство у спадкове правління, передавши булаву своєму синові Юрію. Реалізація задумів гетьмана фактично означала встановлення монархічної форми правління в Україні. Сам Б. Хмельницький в такий спосіб прагнув зміцнити внутрішнє становище держави, об'єднати навколо себе усі стани тогочасного суспільства, що вже тоді діяли розрізнено, ставлячи на перше місце власні корпоративні інтереси. Спробам Б. Хмельницького зміцнити гетьманську владу ще за життя гетьмана протидіяла група старшин на чолі з І. Виговським.

Таким чином, в Україні розпочалась боротьба за владу. В цю боротьбу втрутилися Польща, Туреччина та Московська держава. Усі вони переслідували корисливі цілі.

Після Б. Хмельницького генеральна старшина обрала гетьманом України І. Виговського - генерального писаря в уряді Б. Хмельницького. Своє рішення старшинська рада мотивувала молодістю Ю. Хмельницького. Згодом рішення про обрання І. Виговського гетьманом підтвердила козацька рада та визнав російський уряд. Одночасно Виговський уклав мир з Кримським ханством, продовжив переговори з Польщею та Швецією. Новий гетьман прагнув захистити самостійність України. Не розриваючи союзу з Москвою, він намагався будувати стосунки з московським урядом на рівноправних засадах.

Основною соціальною силою, на яку стала опиратися влада держави, були українська шляхта і заможне козацтво. Козацька старшина відмежувалася від решти козацтва в окрему соціальну групу, при підтримці гетьмана захоплювала великі ділянки земель. Із козацької старшини поступово формувалась нова українська знать, яка замінила витіснену в ході війни польську знать. Козацька старшина перетворювалась на нових українських феодалів, що обмежували свободу селян та простих козаків. Така політика не могла не спричинити соціального вибуху. Наприкінці 1657 року за підтримки московського царя проти І. Виговського спалахнуло повстання, в Україні почались жорстокі битви між прибічниками і противниками гетьмана. Розкажіть про ці події. Чим вони закінчилися? Яку ціну прийшлося заплатити українському народу? Зверніть увагу на те, що в міжособній боротьбі недавні сподвижники Б. Хмельницького забули про Україну, розділилися на непримиримі ворогуючі табори і тим самим прирекли український народ на горе і страждання. Сама ж Україна опинилась на порозі громадянської війни. Виступаючи за незалежність Української держави, Виговський залишався прихильником дружніх стосунків з Польщею, на

допомогу якої в боротьбі з російською експансією він розраховував. Не підтриманий народом, Іван Виговський пішов на відкриту зраду і у вересні 1658 року уклав з Польщею Гадяцьку угоду (схарактеризуйте). Це означало нехтування здобутками Визвольної війни і призвело Виговського до конфлікту не тільки з народними масами, але і з старшиною, які вбачали в козащині найвищі цінності. Не визнала Гадяцьку угоду і Московська держава, яка почала війну проти України. Незважаючи на те, що прибічники І. Виговського розбили московські війська під Конотопом (1658 р.), гетьман змушений був скласти булаву та емігрувати до Польщі. Основними причинами падіння І. Виговського були його орієнтація на Річ Посполиту та жорстокий терор проти опозиції в Україні. Антигетьманський рух очолили полковники І. Богун, П. Дорошенко, І. Іскра, кошовий атаман І. Сірко.

Наступник Виговського, Юрій Хмельницький (1659-1663), пішов на поступки Москві. Переяславські угоди 1659 року значно обмежували автономію України (докладно розкрийте їх). Безперечно, що Україні в той час необхідний був сильний політик, але козацька старшина вирішила обрати 18-річного Ю. Хмельницького. Чому?

Польські магнати й шляхтичі не хотіли примиритися з втратою України і в 1660 році польсько-шляхетські війська починають наступ на Правобережну Україну. Почалася війна між Польщею і Московською державою за право володіти українськими землями. У ході воєнних дій російські війська потерпіли поразку під Чудновом, що змусило Ю. Хмельницького згодитись на Приєднання України до Польщі. Дайте характеристику Слободищенського трактату. Чи мала Україна перспективу зберегти автономію у складі Польщі? Обґрунтуйте свою відповідь. Сам же український народ у черговий раз розділився на тих, хто підтримав молодого гетьмана, і тих, хто категорично не бажав повертатися під польське панування. Так, на Лівобережній Україні, що знаходилась під контролем російських військ, почалось повстання проти Ю. Хмельницького, у ході якого гетьманом Лівобережжя було обрано Якова Сомка. Спроби гетьмана повернути під свою владу Лівобережжя виявились невдалими. Нездатний керувати подіями, Юрій Хмельницький у січні 1663 року зрікся гетьманства. Гетьманом Правобережжя став Павло Тетеря (1663-1665), який захищав інтереси пропольської групи старшин, вірно служив шляхетській Польщі. Лівобережжя й Запоріжжя не визнавали влади Тетері. Посилення тиску на Україну з боку Москви і Польщі поглибило розділ України на дві частини: Правобережжя (з пропольським гетьманом П. Тетерею) залишалось під владою Польщі та Лівобережжя (гетьман І. Брюховецький), що орієнтувалося на царський уряд. То був період глибокої кризи української державності, фактичної громадянської війни, або як її називали - Руїни. Які обставини спричинили громадянську війну в Україні і, зрештою, Руїну? Які питання вимагали негайного вирішення в Україні? Як і на користь яких суспільних верств України вони вирішувались? Чому досягнення Б. Хмельницького були зведені нанівець і була втрачена багатообіцяюча можливість політичного самовизначення України?

У січні 1667 року Росія та Польща припинили воєнні дії та уклали Андрусівське перемир'я строком на 13,5 років. На переговори, де вирішувалась доля України, її представників не запросили. За умовами перемир'я Польща визнавала входження Лівобережної України до складу Московської держави. Правобережна залишалася за Польщею. Слід підкреслити, що за Андрусівським перемир'ям Москва остаточно відмовлялась від свого зобов'язання захищати Україну від посягань Речі Посполитої. Яку реакцію Андрусівське перемир'я викликало в Лівобережній Україні? Як відреагувало на перемир'я населення Правобережної України?

Розкрийте становище Правобережної України в цей час. Зверніть увагу на те, яким чином Річ Посполита прагнула відновити свою владу на цих землях. З метою повернути на Правобережжя козаків і селян Польща формально відновила на Правобережній Україні козацтво з традиційними для нього формами самоврядування. Схарактеризуйте діяльність гетьмана П. Дорошенка. В чому полягає трагедія його політики? Розкрийте зміст Бучацького мирного договору 1672 року між Річчю Посполитою і Туреччиною (Османською імперією). Які наслідки для Правобережної України мало турецьке панування? Чи виправдалися сподівання П. Дорошенка на турецьку протекцію? Розкажіть про його спроби підписати угоди з Москвою і Польщею про спільну боротьбу з Туреччиною. Які умови відносно статусу України він висував? Чим закінчились ці переговори?

У жовтні 1676 року П.Дорошенко змушений був скласти гетьманську булаву. На думку деяких авторитетних українських істориків, саме падіння гетьмана П. Дорошенка означало закінчення Національно-визвольної війни, її поразку. На Правобережній Україні була ліквідована державність, і всі подальші спроби її відновити закінчувались невдачею. А єдиний український народ, в результаті громадянської війни і суперечки за панування на українських землях між Річчю Посполитою, Москвою, Османською імперією та Кримським ханством, був розколотий і опинився в сферах впливу різних держав.

Прагнучи використати популярне серед українського населення ім'я Хмельницьких, Туреччина оголосила гетьманом Правобережної України Юрія Хмельницького. Але новий гетьман не виправдав надій турецьких загарбників і вони його стратили в 1685 році.

Росія і Туреччина у 1681 р. уклали Бахчисарайський мирний договір. Ознайомтесь з його змістом.

Поступово на кінець XVII - початок XVIII ст. Лівобережна Україна перетворюється на центр політичного й культурного життя України (поясніть причини цього). Ця частина українських земель (Гетьманщина) входила до складу Російської держави на правах автономії. Однак Російський уряд намагався дедалі обмежити автономію Лівобережжя (розкрийте це питання). Необхідно дати характеристику діяльності гетьманів Д. Многогрішного й І. Самойловича.

60-70 роки XVII ст. в історії України відомі як доба Руїни - це роки боротьби за гетьманську булаву, період загострення соціальних конфліктів,

руйнації та спустошення українських земель, посилення втручання в українські справи Росії, Польщі, Туреччини. Більшість завоювань Визвольної війни були остаточно втрачені.

Із часу встановлення над козацькою Україною зверхності Москви, остання прагнула ввести над нею пряме управління. Більшість козацьких гетьманів виступала за збереження того, що лишилося від прав, гарантованих Переяславською угодою 1654 року. Вони сподівалися, що, виявляючи лояльність до Москви, переконують царів у своїй надійності й дістануть згоду на автономію. Вирішальний етап у стосунках між Гетьманщиною та Москвою настав за часів гетьманування Івана Мазепи. Дайте характеристику його діяльності, зовнішньої і внутрішньої політики, стосункам з Петром I. Як оцінюється його діяльність у російській історіографії? Яку оцінку політики Мазепи дають зарубіжні дослідники? Як сучасна українська історична наука оцінює діяльність І. Мазепи?

Розглядаючи питання про Північну війну, розкрийте, яку мету ставила Російська держава в цій війні, як Петро I використовував Україну в Північній війні? Які причини сприяли рішенню І. Мазепи перейти на бік Карла XII? Необхідно підкреслити, що дії І. Мазепи в ході Північної війни - це не зрада І. Мазепи і його прихильників, а лише одне з намагань українських керівників знайти покровителя для досягнення незалежності України (а втім цей крок гетьмана Мазепи одержав неоднозначну оцінку в історичній літературі, як в російській, так і в українській. Зверніть на це увагу). Які перспективи відкрило підписання угоди між Мазепою та Карлом XII? Чому союз І. Мазепи зі Швецією був підтриманий відносно незначною частиною українського козацтва [15 тис. козацького війська (за деякими даними - усього 5 тис.) і 8 тис. запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом К. Гордієнком]? Чому основна маса козаків, селяни, міщани, більшість духовенства не пішли за гетьманом? Головна причина цього криється в соціальній політиці гетьмана, який робив ставку на козацьку старшину і шляхту, перетворюючи їх у міцний привілейований клас. І, звичайно, його політика, спрямована на посилення різних форм експлуатації селян, козаків та міщан, призводила до загострення соціальних суперечностей і не користувалась популярністю в населення України. До того ж для переважної більшості населення союз зі Швецією був несподіваним і зовсім незрозумілим. Він просто лякав. Офіційна влада і православна церква оголосили Мазепу зрадником України, його проклинали в церквах, а населення залякували репресіями проти прибічників гетьмана - „мазепинців". Слово „мазепинець" стало синонімом слів „зрадник", „сепаратист".

Поразка війська Карла XII (а з ним - і загонів І. Мазепи) у битві під Полтавою поклала край намаганням українців відокремитися від Росії та зберегти власну державність.

Петро I жорстоко покарав українців за "зраду" І. Мазепи. Першою жертвою царського гніву стала столиця Гетьманщини місто Батурин. Саме місто та його мешканці (близько 6 тис. осіб) були знищені. Запорожці, яким вдалося врятуватися, втекли на землі, які тоді контролювались Туреччиною і

там, під протекторатом султана, утворили нову Січ спочатку на р. Кам'янка (1709-1711), а потім в Олешках (1711-1733). У 1734 році запорожці повернулися під протекторат Росії (остання була зацікавлена в підтримці козаків, бо готувалася до нової війни з Туреччиною) і заснували Нову Січ. Терор, розв'язаний Петром I в Україні, був спрямований насамперед на залякування населення. Усі маєтки "мазепинців" були конфісковані та передані московським генералам і тій частині старшини, яка не підтримала Мазепу і залишалась лояльною до царської влади. Сам І. Мазепа був підданий церковній анафемі (діяла понад 200 років - до 10 липня 1918 р.). Остаточне поглинення Гетьманщини зміцнілою Російською імперією було тільки питанням часу.

І. Мазепа і його загони (близько 500 козаків з Гетьманщини, чотири тисячі козаків-запорожців та 50 старшин) знайшли притулок у Молдавії, що належала Туреччині. Після смерті І. Мазепи його прихильники обрали гетьманом П. Орлика. Дайте характеристику його діяльності. Розкрийте зміст Конституції П. Орлика. ы

Після переходу І. Мазепи на бік шведів Петро I твердо вирішив прибрати Україну до рук, щоб назавжди уникнути небезпеки її сепаратизму. Автономія України була різко обмежена (покажіть це на конкретних прикладах). У 1709 році за наказом Петра I російське військо зруйнувало Запорозьку Січ, яка підтримала І. Мазепу. Козаків, яких застали на Січі, повбивали. Протягом багатьох років діяв указ царя, за яким запорозьких козаків мали виловлювати і жорстоко карати.

Зверніть увагу на діяльність Малоросійської Колегії. Чому Петро I звинувачував у зраді гетьманів І. Скоропадського та П. Полуботка? Розкажіть про заходи наказного гетьмана П. Полуботка щодо збереження залишків козацької автономії та обмеження впливу Малоросійської колегії. Як склалась його особиста доля та доля старшини, яка його підтримувала.

Проблемні питання

1. Як ви вважаєте, чи мала Україна можливість зберегти єдність і продовжити боротьбу за незалежність в добу Руїни?
2. Якщо так, тоді чому вона цю можливість втратила?
3. Що стало основною причиною соціального розмежування українського суспільства?
4. Чи могли гетьмани України того часу проводити політику, яка задовольнила б усі верстви населення?
5. Яким чином можна було зупинити розгортання громадянської війни і не допустити розділу України?
6. Перехід гетьмана І. Мазепи на бік шведів ви оцінюєте як зраду українського народу (яка, до речі, призвела до суттєвого обмеження автономії України) чи як спробу визволити Україну від влади Росії?

7. Назвіть основні причини, які, на вашу думку, призвели до поразки задуму І. Мазепи і козацької старшини відстояти незалежність України.

Семінар № 8. УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст. (2 год)

План

1. Тимчасове відновлення Гетьманщини. Д. Апостол. К. Розумовський.
2. Остаточна ліквідація Гетьманщини і Запорозької Січі. Втрата Україною автономії.
3. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. Приєднання південноукраїнських земель і Північного Причорномор'я до України в складі Російської імперії.
4. Правобережна Україна в складі Польщі. Посилення національно-визвольного руху. Поділи Речі Посполитої.

Питання для самостійного вивчення

1. Ліквідація самобутнього козацького устрою Слобідської України.
2. Реформи Рум'янцева в Україні.
3. Політика царського уряду щодо різних верств українського народу: козацької старшини, рядових козаків та українського селянства.

Теми доповідей та повідомлень

1. Культура України другої половини XVIII ст.
2. Освіта і культура Слобожанщини в XVIII ст.
3. Г. С. Сковорода- видатний український поет, філософ і просвітитель.
4. Історія Слобожанщини в працях академіка Д.І. Багалія.
5. Дунайська Січ.
6. Запорожці на Кубані.
7. Гетьман К. Розумовський.

Література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Фоліо, 1991. – 345 с.
2. Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К.:Академвидав, 2017. – 708 с.
3. Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до XX століття / В. Й. Борисенко. – К.: Темпора, 2006. – 342 с.
4. Дзюба О. Приватне життя козацької старшини / О. Дзюба // Український історичний журнал. – 2003. – № 2. – С.188-197.

5. Довідник з історії України (А-Я) / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-е вид., доопр. і доповн. – К.: Основа, 2011. – 546 с.
6. Історія України в особах. ІХ-ХVІІІ ст. – К.: Либідь, 1993. – 456.
7. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини (1760-1830) / З. Когут. – К.: Інститут історії АН України, 2006. – 234 с.
8. Котляр М. Шляхами віків: Довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицький. – К.: Україна, 2003. – 346 с.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України. – в 2-х т. / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – 435 с.
10. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 754 с.

Методичні рекомендації

Після смерті Петра I самодержавна влада в Росії значно ослабла, що сприяло посиленню сепаратистських тенденцій в Україні. У 1727 році новий імператор Петро II (онук Петра I, син убитого в тюрмі царевича Олексія), який люто ненавидів свого діда, дозволив обрати українцям нового гетьмана. Ним став миргородський полковник Данило Апостол. Одночасно було ліквідовано Малоросійську колегію. Справами Гетьманщини знову почала займатися Колегія закордонних справ. Розкажіть про діяльність Д. Апостола на посаді гетьмана. Яких успіхів він досяг, чого йому не вдалося здійснити? Чому? Схарактеризуйте "Решительные пункты" (1728), які по суті стали своєрідною конституцією Гетьманщини, значно обмежили гетьманську владу і політичну автономію Лівобережної України.

Наступні правителі Росії продовжували політику Петра I щодо України. Від остаточної ліквідації Гетьманщини їх стримувала хібащо можливість нової війни з Туреччиною.

За правління Кирила Розумовського Гетьманщина пережила "золоту осінь" своєї автономії (згадайте обставини, які сприяли поверненню посади гетьмана в Україну). Молодому гетьману вдалося провести судову реформу, обмежити вплив царської адміністрації, взяти під свій контроль Київ та Запорозьку Січ і розпочати модернізацію козацького війська. З України були частково виведені царські війська, поновлено місцеве самоврядування, влада царських чиновників була скасована. Новий гетьман добився того, що Гетьманщину вивели з відомства Сенату і передали до Колегії закордонних справ. Гетьман Розумовський значно більше часу жив у російській столиці ніж в Україні, де справами керувала гетьманська канцелярія на чолі з Г. Тепловим. Козацька старшина за підтримки гетьмана отримувала дворянські титули і великі земельні володіння. На вимогу козацької старшини К. Розумовський обмежив (1760) право переходу селян від одного поміщика до іншого. Гетьман провів реформу освіти, яка передбачала обов'язкове навчання козацьких дітей. Завдяки своїй близькості до царського двору К. Розумовський мав велику політичну вагу в усій Російській імперії. До речі,

спеціальним указом Єлизавети Петрівни його порівняли в правах з фельдмаршалами. Користуючись своїм становищем, він прагнув повернути козацькій старшині втрачені вольності, а владу гетьмана зробити спадковою і закріпити її за своєю родиною. Але, незважаючи на прихильність імператриці і намагання гетьмана провести докорінні зміни в державі, повернення до старого ладу все ж було неможливе. Чому?

Існування Гетьманщини було несумісним із самодержавною владою російського царизму.

Після смерті Єлизавети Петрівни (1761) становище України погіршилось. Нова імператриця - Катерина II прагнула покінчити з "варварськими" порядками в Україні. Скориставшись поданою їй петицією Розумовського про спадкове гетьманство, вона, як палка послідовниця політики Петра I, відмовила гетьманові в його вимогах і 10 листопада 1764 року остаточно ліквідувала інститут гетьманщини в Україні. Які наслідки це мало для різних верств українського населення: старшини, козаків, селян? Схарактеризуйте діяльність II Малоросійської Колегії під проводом генерал-губернатора П. Рум'янцева. Користуючись наведеною схемою проаналізуйте царські реформи, які мали ліквідувати автономні права Слобідської України.

Із скасуванням Гетьманщини, її прав, вольностей, привілеїв (до речі, багато разів гарантованих царським урядом), полково-сотенного устрою Україна була перетворена на звичайну провінцію Російської імперії.

Чим було викликане рішення царського уряду про ліквідацію Запорозької Січі влітку 1775 року? Зверніть увагу на долю запорозьких козаків Ліквідацією Запорозької Січі як останнього осередку української державності та реформами, спрямованими на остаточно ліквідацію форм і ознак автономії України, остання була повністю підпорядкована Росії. Українському народу через несприятливі політичні умови, через недостатню внутрішню консолідацію не вдалося зберегти свою державність. Але російський уряд не зміг знищити головного - традицій та ідей незалежної Української держави. Вони завжди відроджувались у літературі, мистецтві, народних приказках і піснях, різних формах суспільно-політичного руху (згадайте і наведіть приклади).

Правобережна Україна в XVIII ст. продовжувала перебувати в складі Речі Посполитої. Політика польського уряду в українських землях була шовіністичною і антинародною. Посилювалось соціально-політичне гноблення (на Правобережжі ще в кінці XVII ст. було остаточно ліквідовано автономію, скасовано гетьманство та козацький устрій), наступ на соціально-економічні права українського населення (збільшення днів панщини, жорстокі розправи та покарання), насильницьке ополячення українців, приниження української мови, звичаїв, культури. Уряд жорстоко переслідував православну церкву, насаджував католицтво і уніатство. Козаки оголошені поза законом, за винятком невеликої кількості козаків, які наймалися на службу до польських магнатів (надвірні козаки).

Результатом такої антиукраїнської політики стало посилення визвольної боротьби на Правобережній Україні. Хто був її учасником? Яка

основна ідея об'єднувала учасників цієї боротьби? Розкажіть про визвольну боротьбу правобережного козацтва на чолі з фастівським полковником Семеном Палієм. Чим закінчилось повстання? Чому? Яку роль у цих подіях відіграв Іван Мазепа? Дайте загальну характеристику гайдамацького руху. Розкажіть про повстання 1768 року. Чому воно було назване "Коліївщина"? Зверніться до поеми Т.Г.Шевченка "Гайдамаки" і використайте її в своїх відповідях. Схарактеризуйте ставлення до повстання царського уряду. Чим пояснюється його доброзичливе ставлення до повстанців на початку повстання? Чим можна пояснити зміну ставлення цього уряду до повстання українців?

Розкажіть про розгортання антифеодальної боротьби на західноукраїнських землях. Хто такі опришки?

Гайдамацький рух, політична анархія, боротьба за владу між магнатськими угрупованнями значно послабили Польщу, що спонукало Росію до відкритого втручання в польські справи. Не упустили своїх можливостей і уряди Австрії і Пруссії, які прагнули скористатися важким становищем Польщі та розчленити її. Приводом до втручання у внутрішні справи і поділу Польщі стало "дисидентське" питання, яке стосувалось прав та становища православного населення на сході та лютеранського - на півночі та північному заході Польщі. Під приводом захисту своїх одновірців у 1772 році. Пруссія, Австрія і Росія підписали акт про поділ польських земель (як цим актом вирішувалася доля українських земель?). Другий (1793) і третій (1795) поділи остаточно ліквідували польську державу, а українські землі увійшли до складу Росії і Австрії (які?)

У 1775 році до складу Австрійської імперії була приєднана Буковина, яка перебувала до цього часу в складі Османської імперії. Під безпосереднім контролем Габсбургів перебувало і Угорське королівство разом з українській! Закарпаттям. З 1867 року Австрійська імперія стала називатись Австро-Угорщиною

Незважаючи на реакційний характер самого поділу Польщі, ліквідація кордонів між Правобережжям та Лівобережжям мала позитивне значення для подальшої долі українського народу, бо сприяла возз'єднанню етнічних територій України.

Розкажіть про боротьбу Росії за вихід до Чорного і Азовського морів. Які наслідки цієї боротьби? Як саме заселялись Приазов'я і Північне Причорномор'я? Які переваги для економічного і політичного розвитку дав вихід Росії і України до Чорного моря?

Таким чином, активна зовнішня політика російського самодержавства сприяла звільненню українських земель від загрози татарсько-турецької

агресії, заселенню південних українських земель, об'єднанню Лівобережної та Правобережної України. Але з іншого боку, колоніальна політика царизму привела до ліквідації української державності і перетворила її на провінції чужих держав - Росії та Австро-Угорщини.

Проблемні питання

1. Чому царському уряду вдалось ліквідувати автономію України, не зустрівши серйозного опору з боку самих, українців?
2. Чи могла Україна повернути втрачені права, відновити та зберегти автономію?
3. Ким був Кирило Розумовський - видатним політиком, який дбав про збереження української державності, чи вірогідним царедворцем?

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЯ 2

- ◆ Розвиток соціально-економічних відносин феодально-кріпосницької системи, посилення соціального та національно-релігійного гноблення українства в складі Речі Посполитої викликали зростаючий опір українського населення. Разом з тим, в усіх сферах суспільно-економічного життя формувались зародки нових, буржуазних відносин. Ситуацію соціального та ідеологічного розколу українського суспільства спричинила раптова хвиля «вестернізації», пов'язана з переходом під безпосередню юрисдикцію Польської Корони, коли дві цивілізацій, дві системи цінностей - католицька і православна - були поєднані в одному державному утворенні, що безумовно призводило до протистояння. Протягом другої половини XVI - першої половини XVII ст. ст. завершився в основному процес формування українського народу та визріли передумови Національно-визвольної війни, що розгорнулася в середині XVII ст.
- ◆ Народне повстання, що почалося в 1648 році, переросло у визвольну війну, яка згодом трансформувалась у національну революцію і призвела до докорінних (революційних) зрушень у житті суспільства в другій половині XVII ст. і протягом 1648-1676 років мала національно-визвольний, релігійний та соціальний характер. На основі цього сучасні українські дослідники для характеристики цих подій з найбільше вживаних термінів - «повстання», «війна» і «революція» - схиляються до останнього.
- ◆ У результаті Української національної революції 1648-1676 років від польських завойовників було звільнено значну частину українських земель, на яких Богдан Хмельницький утворив Українську Козацьку державу. В основу державотворчого процесу

було покладено модель військово-територіального поділу та систему організації публічної влади Запорозької Січі. З часом у демократичній козацькій державі посилюються тенденції до авторитаризму та переростання республіки в монархію.

- ◆ Під час Руїни українському народу не вдалося утримати своєї незалежності. Відбувається руйнування молодого гетьманського держави. В 1676 році капітуляція гетьмана Петра Дорошенка і падіння гетьманства на Правобережжі стало завершальним актом української національної революції, що закінчилась поразкою.
- ◆ Поразка Української Національної революції обернулася для українського народу трагедією. У боротьбі за своє визволення народ поніс величезні втрати від воєнних дій, голоду, епідемій - до 70 % населення, а на Правобережжі - до 80-90% жителів, вщент було розорене господарство краю, були зруйновані майже всі міста. Правобережжя надовго стало об'єктом територіальної експансії сусідніх держав - Польщі, Росії та Туреччини. Встановлення на початку XVIII ст. контролю Польщі над цим краєм відновило польсько-шляхетські порядки, посилювало релігійний гніт, спричинило зростання соціального напруження та виникнення гайдамацького руху.
- ◆ В той же час революція привела до створення національної держави, частина якої у формі автономії (Лівобережжя) існувала близько ста років у складі Росії. Вона сприяла розвитку національної свідомості українців і формуванню їх державної ідеї, що в наступних поколіннях відродилася боротьбою за визволення і незалежність.
- ◆ Кінець XVII - початок XVIII ст. в українській історії пройшли під знаком, тотального наступу іноземних поневолювачів на українську державність та рішучої боротьби народу за відстоювання завоювань революції. Головний його здобуток — Гетьманщина розвивалась у складі Росії. Царська Росія контролювала її зовнішню і військову політику, постійно втручалась у внутрішні справи, в той же час безпосереднє управління, ключові позиції в суді, фінансах, армії належали козацькій старшині.
- ◆ Колоніальна політика царизму, його прагнення зитцати українську державність привели у 80-ті роки XVIII ст. до повної ліквідації Гетьманщини та самоврядування Слобожанщини і Запорозжя. Українські землі стали невід'ємною складовою частиною Російської імперії.

Питання до колоквиуму "УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО"

1. Походження назви і першопричини виникнення козацтва в Україні.
2. Запорозька Січ: устрій, господарство.

3. Д. Байда-Вишневецький: правда і народна ідеалізація.
4. Боротьба козацтва проти турків та татар.
5. Становище українського селянства в часи польсько-литовської експансії. Козацько-селянські протипольські війни.
6. Селянсько-козацькі війни проти Речі Посполитої під проводом К. Косинського та С. Наливайка.
7. Виступ народних мас, очолюваних Жмайлом та Трясилою.
8. Запорозька Січ - відродження державної незалежності України.
9. П. Коношевич-Сагайдачний - гетьман українського козацтва.
10. Становище народних мас України напередодні Визвольної війни 1648-1654 років.
11. Запорозька Січ - центр визвольних змагань українського народу.
12. Початок Визвольної війни, її характер, основні цілі.
13. Богдан Хмельницький - видатний державний діяч і полководець, засновник української держави.
14. Ліквідація польсько-шляхетського режиму і становлення національної державності в Україні.
15. Договір між Росією і Україною 1654 року. Березневі статті.
16. Заселення Слобідської України. Козацтво Слобідської України.
17. Реєстрові і нереєстрові козаки.
18. Україна після смерті Б.Хмельницького. І.Виговський, Ю.Хмельницький.
19. Поділ України на Правобережну і Лівобережну. Велика Руїна.
20. Гетьман І. Мазепа - політичний та державний діяч України. Участь України в Північній війні.
21. Обмеження автономії України, посилення процесу закріпачення селян в I пол. XVIII ст.
22. І.Сірко - кошовий атаман Війська Запорозького.
23. Відновлення Гетьманщини. Кирило Розумовський.
24. Слобідська Україна в другій половині XVIII ст.
25. Ліквідація автономії України, ліквідація Гетьманщини та Запорозької Січі. Покріпачення селян, скасування козацького ладу в Україні.
26. Народні повстання на Правобережжі. Гайдамацький рух. Коліївщина 1768 року. Опришки.

Семінар № 9. УКРАЇНА в ХІХ ст. (4 год)

План

1. Політичне становище та соціально-економічний розвиток України в першій половині ХІХ ст. під владою Російської імперії.
2. Становище українських земель в складі Австрійської імперії першої половини ХІХ ст.
3. Українське національне відродження в першій половині ХІХ ст.
4. Аграрна реформа 1861 року та буржуазні реформи 60-80-х років ХІХ ст., їх економічні, політичні та соціальні наслідки.

5. Особливості капіталістичного розвитку України в пореформений період.
6. Посилення національного та соціально-політичного руху в Україні другої половини ХІХ ст.

Питання для самостійного вивчення

1. Війна Росії з наполеонівською Францією та участь у ній українців.
2. Події революції 1848-1849 років на західноукраїнських землях. Головна Руська Рада.
3. Україна в роки Кримської війни.
4. Становлення української нації.
5. Піднесення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ ст. Народовці і москвофіли. І. Франко.
6. Культура України ХІХ ст.

Теми доповідей та повідомлень

1. Кирило-Мсфодіївське братство.
2. Становлення української нації.
3. Здійснення реформ 60-70-х років ХІХ ст. в Україні.
4. Суспільно-політичний рух у Наддніпрянській Україні 60-90-х років ХІХ ст. М. Драгоманов.
5. Т. Шевченко та його роль в українському національному відродженні.
6. Історична постать І. Франка.

Література

1. Бойко О. Історія України : посібник / О. Бойко. – К.: Академвидав, 2017. – 708 с.
2. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ - ХХ ст. / Я. Грицак. – К. : Либідь, 1996. – 324 с.
3. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С.Грушевський. – К.: Либідь, 1992.- 345с.
4. Денисенко Г. Г. Военна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини / Відп.ред. В. О. Горбик. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 289 с.
5. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д.Дорошенко. – К.: Либідь, 1992. – 234 с.
6. Драгоманов М. П. Пропаший час: українці під московським царством. 1654-1876 / М. П. Драгоманов // Український історичний журнал. – 1991. – №9. – С.34-45.
7. Історія України / Кер.авт.кол. Ю. Д. Зайцев. Вид. 2-е зі змінами. – Львів, 2008. – 564 с.
8. Історія України / За ред.В. А.Смолія. – К.: Основа, 1997. – 345 с.

9. Полонська-Василеико Н. Історія України. - в 2-х т./ Н. Полонська-Василеико. – Т. 2. – К.: Либідь, 1992. – 347с.
10. Сарбей В. Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху в Україні в II половині XIX ст. / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1993. – № 7-8.
11. Сторінки воєної історії України: Зб.наук.ст. / Гол.ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – Вип.14. – 228 с.
12. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.:Либідь, 1991.- 780 с.

Методичні рекомендації

Кінець XVIII - поч. XIX ст. характеризувалися невинним зростанням могутності Російської імперії, яка приєднала близько 80 відсотків українських земель, ліквідувала українську автономію і перетворила Україну в звичайну провінцію Росії. 20 відсотків України (Галичина і Буковина) після поділів Польщі опинились у складі Австрійської імперії.

Ліквідація українських державних установ та полкового устрою зумовила величезний переворот у суспільних відносинах України. Багато представників української старшини посіло значні пости в російських установах в Україні. А як змінилось становище селян і рядового козацтва?

Україна залишалась аграрним краєм, але в сільському господарстві відбувались значні зміни. В чому вони полягали? Які ознаки свідчили про кризу кріпосницької системи? Назвіть ознаки промислового розвитку України. Як розвивалась торгівля, які чинники гальмували її розвиток?

Посилення політичної реакції після війни з Наполеоном 1812-1814 років спричинило хвилю невдоволення в Росії і в Україні і стало причиною розгортання опозиційного руху. Провідну роль у цьому русі відігравали вихідці з дворян - декабристи. Розкажіть про таємні організації, які створили майбутні декабристи. Яка мета їх боротьби? Які декабристські організації діяли в Україні? Дайте характеристику "Руської правди" П. Пестеля. Як ставились декабристи до перспектив української державності?

Чому повстання декабристів потерпіло поразку? Яке воно мало значення? Розкажіть про польське повстання 1830 року і ставлення до нього українців.

Наполеонівські війни та польське визвольне повстання сприяли посиленню національно-визвольних рухів у Російській імперії. Російський уряд сприяв формуванню російської національної свідомості і гальмував розвиток національної свідомості українців, інших народів імперії. Поштовхом до розвитку національної свідомості росіян стали реформи міністра царського уряду С. Уварова, які проголосили "народність" (національність) поряд з "самодержавством" та "православ'ям" основоположними принципами Російської імперії. Реформи Уварова призвели до посилення русифікації державного апарату, освіти та культури у всій імперії. Політика російського царизму спричинила активізацію

національних рухів поневолених народів. Почалось українське національне відродження, що бере початок від перших спроб запровадження української літературної мови та боротьби нащадків української козацької старшини за збереження автономних прав України в складі Російської імперії.

У першій половині XIX ст. в Україні відкриваються Харківський (1805) і Київський (1834) університети, гімназія вищих наук у Ніжині (1820). Ці навчальні заклади стали центрами поширення в Україні волелюбних ідей.

Слід підкреслити, що об'єднання 80 % території, яку населяли українці, в межах однієї держави сприяло прискоренню формування української нації. Українське національне відродження кінця XVIII - початку XIX ст. стало невід'ємною частиною цього складного і тривалого процесу. Цей культурно-історичний феномен характеризувався зростанням інтересу до історії рідного краю, мови, народних звичаїв, до всього того, що становило основу етнічної спільності всіх українців, незалежно від походження та соціального стану. Хто був виразником ідей національної самобутності? Чому? Назвіть приклади, які свідчать про відродження національної самосвідомості української інтелігенції. Назвіть і дайте характеристику трьох етапів національного відродження. Українську інтелігенцію хвилювало питання про роль і місце українців серед інших слов'янських народів, про право українців на власну, незалежну державу і про шляхи й методи ліквідації національного гноблення та утворення суверенної України.

Процес українського національного відродження на окремих українських землях мав певні особливості, зумовлені специфікою історичного розвитку. Чим це було спричинено? Чому до кінця XIX ст. на центр національно-визвольної боротьби перетворилась Галичина? Схарактеризуйте становище Західної України в складі Австрійської імперії.

Зверніть увагу на те, що не політика австрійського уряду, а місцева польська шляхта на західно-українських землях поставила на карту саме існування українського народу, переслідуючи українську мову, культуру, віру. Тому питання відродження народної мови та її використання в сфері народної освіти стає важливим моментом боротьби західних українців за свої права. Ознайомтеся з діяльністю студентського гуртка у Львові "Руська трійця" і "Головної Руської ради".

Саме в Західній Україні в умовах конституційної Австрії раніше ніж у "підросійській" Україні почалася політизація українського національного руху: почали створюватися громадські організації та політичні партії, кристалізувалась ідея самобутності та самостійності України. В ході революції 1848-1849 років в Австрійській імперії українцям вдалося добитися від уряду рішення багатьох соціальних та національних питань. Так була скасована панщина та інші повинності селян. Селяни отримали право викупувати землю. Почала видаватись перша українська газета „Зоря Галицька“, була створена перша українська культурно-просвітницька організація, дозволялось викладання в навчальних закладах українською мовою, українці отримали місця в парламенті (рейхстазі) Австрії.

Необхідно згадати, що середина XIX ст. характеризувалась активізацією революційних рухів у Європі (т. зв. "весна народів"), що не могло не турбувати політичні режими в Австрії та Росії.

У цьому сенсі варто звернути увагу на діяльність Кирило-Мефодіївського братства, на його роль у подальшому формуванні української національної ідеї. Діяльність членів товариства пробуджувала суспільну думку, змушуючи шукати шляхи до кращого, вільного життя. Ще в 20-30 р. XIX ст. у Російській імперії стало зрозумілим, що віджилі кріпосницькі відносини стали гальмом для розвитку продуктивних сил і запровадження капіталістичної системи господарювання. Почалась криза кріпосницької системи. Її основними ознаками стали постійні повстання селян, які не бажали миритися зі своїм становищем. Повільний розвиток торгівлі, дефіцит грошей підірвали економіку країни. Поміщики не були зацікавлені у використанні більш удосконалених знарядь праці, що призводило до низької продуктивності праці в сільському господарстві і низьких урожаїв. Господарства селян, знесилені панщиною, занепадали. Кріпосне право гальмувало розвиток промисловості, оскільки в містах не вистачало робочих рук. Нарешті, суспільство почало усвідомлювати, що кріпосне право є аморальним. Дедалі частіше стали лунати вимоги ліквідації кріпосної системи і звільнення селян. У країні дедалі поглиблювались соціальні суперечності, зростала антикріпосницька боротьба. Невдоволення селян посилювалось насадженням т. зв. "військових поселень". Яка мета їх впровадження?

Загострення внутрішніх суперечностей та страх перед революцією змусили уряди Австрії та Росії розпочати проведення соціально-економічних та правових реформ. Проведення реформ в Австрії прискорили революційні події 1848 року. Підготовка аграрної реформи в Росії почалася лише з 1856 року. Зверніть увагу на роботу Головної комісії з підготовки проекту реформ. 19 лютого 1861 року Маніфест Олександра II проголосив скасування кріпосного права. Згадайте основні умови аграрної реформи. Що вони означали? Як вирішувалось питання про наділення селян землею? Відповідаючи на це питання, зверніть увагу на те, що в Україні існували різні за ступенем залежності селяни: поміщицькі, державні, дворові та ін. В деяких регіонах України значну частину сільського населення становили козаки. Які наслідки мала аграрна реформа для подальшого розвитку України?

Після скасування кріпосного права, коли мільйони селян уже не підлягали владі поміщиків, гостро постало питання про поширення реформ на інші сфери суспільного життя: місцеве самоврядування, судочинство, освіту, армію, фінансову систему. Розкажіть про ці реформи.

Треба мати на увазі, що, незважаючи на непослідовність і незавершеність усіх цих реформ, вони мали буржуазний характер і сприяли розвитку капіталізму в Україні. В той же час не можна не згадати і про те, що проведення реформ відбувалось в умовах посилення поліцейського режиму і відсутності демократичних свобод в Російській імперії. Реформи не торкнулись „святої святих” Російської імперії- абсолютної монархічної

влади. Промисловий переворот, який розпочався в Україні ще в 30-их роках XIX ст., після реформи 1861 року значно прискорився. Село стало постачальником дешевої робочої сили для промисловості, а з-за кордону йшов приплив іноземного капіталу. Україна впевнено переходила на рейки капіталістичних відносин.

Які риси визначали особливості розвитку капіталізму в Україні? Які галузі промисловості особливо швидко розвивались в Україні? Які чинники сприяли розвитку саме цих галузей виробництва? Назвіть основні промислово-економічні райони, які утворились в Україні. Які соціальні зміни відбулись в Україні в другій половині XIX ст.? Чим вони були спричинені?

На другу половину XIX ст. припадає посилення національного визвольного руху в Україні. Основу цього руху становили громади - напівлегальні організації (гуртки), що об'єднували українську інтелігенцію, службовців, офіцерів, студентів, учнівську молодь, а також поміщиків-лібералів. Наступ царського самодержавства на мову і культуру українського народу (Валуєвський циркуляр 1863 року, Емський указ 1876 року) послабив громадівський рух. Яку мету переслідував громадівський рух? До чого прагнули його учасники?

Поряд з національним рухом в Україні в другій половині XIX ст. розгортаються суспільно-політичні рухи, які оформились на загальноросійському ґрунті: революційні демократи, робітничі організації. Дедалі більше поширюється марксистська теорія, під її впливом виникають марксистські гуртки та організації в Києві, Харкові, Катеринославі. Але ці організації залишились глухими до українського питання. Наприкінці XIX ст. і український національний рух набуває політичного характеру (тут треба звернутись до розкриття політичної діяльності Михайла Драгоманова).

Зверніть увагу на те, що стосунки між національно-визвольним і загальноросійським революційним рухом були неоднозначними. їх, звичайно, об'єднувала спільна боротьба проти самодержавства, прагнення до глибоких соціальних перетворень. Але були й проблеми. Головна з них - це нехтування українського питання з боку російських революціонерів, що відштовхувало учасників українського визвольного руху від загальноросійського революційного руху.

1. Де, на вашу думку, було сильніше гноблення - в австрійській чи російській частинах України? Чому?
2. Чому саме в період найбільшої лібералізації царського режиму в Росії (60-ті - 70-ті роки XIX ст.) посилюється наступ на національні права України?

Семінар № 10. УКРАЇНА НА МЕЖІ СТОЛІТЬ. РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1907 рр. (2 год.)

План

1. Соціально-економічний розвиток українських земель наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст.
2. Суспільно-політичний рух в Україні й утворення політичних партій.
3. Україна в буржуазно-демократичній революції 1905-1907 років. Культурницький рух.
4. Політична реакція в Україні після поразки революції. Столипінська аграрна реформа і Україна.

Питання для самостійного вивчення

1. Україна в роки Першої світової війни.
2. Культура України початку ХХ ст.

Теми доповідей та повідомлень

1. Національне питання в Україні на початку ХХ ст.
2. Студентський рух в Україні початку ХХ ст.

Література

1. Бойко О. Історія України : посібник / О. Бойко. – К.: Академвидав, 2017. – 708 с.
2. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ століття / Я.Грицак. – К.: Либідь, 1996. – 342 с.
3. Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Темпора, 2009. – 367 с.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – К.:Либідь, 1992. – 234 с.
5. Історія України / Кер.авт.кол. Ю. Д. Зайцев. Вид. 2-е зі змінами. – Львів, 2008. – 543 с.
6. Машкін О. М. Столипін та Україна / О. М. Машкін // Український історичний журнал. – 2012. – №2. – С.73 – 98.
7. Проблеми історії України ХІХ-поч.ХХст. / Гол.ред. О. П. Реєнт.-К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – Вип.19. – 521 с.
8. Полонська-Василенко Н. Історія України. в 2-х т. / Н. Полонська-Василенко. – Т.2. – К.: Либідь, 1992. – 456 с.
9. Реєнт О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861-1914) / Відп.ред. В. А. Смолій1. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 365 с.
10. Сарбей В. Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху в Україні в ІІ половині ХІХ ст. / В.Г.Сарбей // Український історичний журнал. – 1993 – № 7-8. – С. 34 – 45.
11. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 780 с.

Методи чий рекомендації

Наприкінці XIX – початку XX ст. Україна переживала бурхливий розвиток промислового виробництва, що перетворило її в один з найбільш розвинутих в промисловому відношенні районів Російської імперії. Назвіть характерні риси промислового розвитку України. Які процеси відбувались в економіці західноукраїнських земель?

Однією з характерних рис капіталістичної системи в Україні була поява нових промислових районів, а в них - великих, технічно добре оснащених підприємств, на яких працювали тисячі робітників. До чого вела висока концентрація виробництва? Що таке монополії? Які форми монополій утворювались в Україні? Що таке фінансова олігархія?

Зверніть увагу на особливості розвитку капіталізму в сільському господарстві України. Які феодальні пережитки воно зберегло? Необхідно зазначити, що швидкий розвиток капіталістичної промисловості сприяв подальшому інтенсивному розвитку капіталізму в аграрному секторі. На початку XX ст. Україна вже стала одним з головних районів капіталістичного землеробства в Росії з чітко окресленою спеціалізацією з виробництва товарного зерна. Земля перетворювалась на товар і переходила від дворян-поміщиків до представників інших станів - купців та заможних селян. До 1905 року українські поміщики розпродали близько третини своїх земель. Незважаючи на це, поміщицьке землеволодіння продовжувало залишатись провідним у сільському господарстві. Існування поміщицьких латифундій, малоземелля та розорення основної маси селянства, важкий податковий тягар, політичне безправ'я та національне гноблення загострювали соціальні суперечності на селі. Дайте оцінку селянським виступам 1900-1905 років і їх спрямованості.

Активізувався робітничий рух: від економічної боротьби робітники приходили до боротьби політичної. Зростала активність студентської молоді, посилювався опозиційний рух ліберальної буржуазії.

Особливості економічного та соціального розвитку України, глибокі соціальні суперечності привели до появи політичних партій та суспільних організацій, які намагались виступати виразниками інтересів різних верств населення. Треба мати на увазі, що політичне самовизначення різних класів і соціальних груп відбувалось нерівномірно, тому й політичні партії різних станів утворювались неодноразом. Дайте коротку характеристику ліберальному і національному рухам в Україні. Які обставини сприяли активізації національного руху і розширенню його соціальної бази?

Поряд з культурно-просвітницькою діяльністю в українському національно-визвольному русі на початку XX ст. формуються і справжні політичні партії, які діяли в межах України і виступали від імені різних соціальних верств українського суспільства. Розкажіть про історію утворення і основні програмні вимоги найбільш значних політичних партій України: РУП (Револьюційної Української партії), Української демократичної партії

(УДП) та Української Радикальної партії (УРП). Далі необхідно розповісти про діяльність загальноросійських партій - РСДРП, есерів, анархістів та інших та їх вплив в Україні. Зверніть увагу на те, що українські партії були малочисельними, недостатньо згуртованими і організованими. У національному питанні переважна більшість із них (крім Народної української партії) обмежувалась вимогами автономії України. Значно більший вплив у Наддніпрянській Україні та Сході мали загальноросійські партії.

На початку ХХ ст. Російську імперію охопила важка економічна криза, яка ще більш ускладнила і без того непросте становище усіх верств суспільства, посилила антиурядові настрої, що й привело до революції. Назвіть основні причини і визначте характер революції 1905-1907 років. Розкажіть про революційні події 1905-1907 років в Україні (революційний рух робітників, збройні виступи в армії і на флоті, повстання селян). Слід звернути увагу на те, що під тиском революційних подій царизм змушений був послабити національне гноблення і зняти обмеження щодо використання та розвитку української мови, літератури, друку та ін. Розкрийте більш детально це питання і схарактеризуйте діяльність "Просвіт", українських клубів, наукових товариств та ін. У роки революції 1905-1907 активізувалась діяльність як українських товариств так і окремих громадських діячів України, які відстоювали право вільного розвитку української культури, рівні права української мови з російською тощо.

Зверніть увагу на те, що могутній натиск революційних сил змусив Миколу II піти на серйозні поступки: 17 жовтня 1905 року він підписав Маніфест, яким запроваджувались у країні свободи слова, друку, зборів, організацій та ін. Крім того, Микола II згодився скликати Думу -вищий орган законодавчого характеру. Таким чином, цар поступався частиною своєї влади, надзвичайно важливою її частиною, яка була пов'язана з прийняттям нових законів. Формально Маніфест перетворював самодержавний лад Росії на конституційно-монархічний.

Як відреагували на Маніфест 17 жовтня різні політичні кола Росії і України? Які зміни відбулися в розстановці політичних сил? Який вплив це мало на подальший розвиток революції? Що ви знаєте про грудневі збройні повстання робітників? Чому вони потерпіли поразку? Як розвивались революційні події 1906-1907 років?

Зверніть увагу на діяльність "Української думської громади" в I і II Державних Думах. Основними її вимогами було: надання Україні політичної автономії в складі Росії, впровадження української мови в школах, судах, місцевих адміністративних установах, амністія політв'язнів, свобода слова, друку тощо. Головне питання тогочасного українського суспільства -аграрне - думська громада сформулювати не змогла, насамперед тому, що єдиної думки з цієї проблеми серед її членів не було. Серед членів громади не було єдності, її роздирали внутрішні суперечності. Чому? Як члени думської громади ставились до революції? Як вони ставились до російського самодержавства? Чого вони досягли своєю діяльністю?

Розгін царизмом II Державної Думи і впровадження нового виборчого закону від 3 червня 1907 року означали кінець революції і початок періоду політичної чорносотенної реакції, що ввійшла в історію під назвою столипінської (за прізвищем Голови Ради міністрів П. А. Столипіна). Що це означало? Які наслідки мало для України?

Після поразки революції царизм посилив соціальне гноблення та почав жорстокі репресії проти активних учасників революційних подій. Більшість із завойованих у роки революції свобод, які стосувались мови, літератури, видавничої справи, були втрачені. Дітям було заборонено навчатися в школах рідною мовою, закривалися "Просвіти", українські клуби, газети та журнали. Російський уряд заборонив святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. П. Столипін розсилав циркуляри, які містили настанови боротися з "ідеєю відродження старої України і устрою на національно-територіальних засадах". Саме П. Столипін вперше назвав українців "іногородцями".

Ведучи нещадну боротьбу з революційним рухом, П. Столипін розумів, що цей рух породжений об'єктивними причинами і усунути їх можна лише за допомогою реформ. Які реформи планував провести Кабінет міністрів? Яку провів? В чому полягає сутність аграрної реформи Столипіна? Які результати вона мала в Україні? Яку мету переслідував уряд, проводячи політику переселення українського селянства за Урал і на Далекий Схід? Як вона була організована і які мала наслідки?

Спроби уряду задовольнити селян реформами виявились марними, адже недоторканим залишалось поміщицьке землеволодіння, яке викликало ненависть з боку переважної більшості сільського населення. Та й поява багатих „хуторян" лише розпалювала заздрість та озлоблення. Таким чином соціальне напруження на селі продовжувало зростати.

Період реакції довго не протримався. Репресії призвели до зворотного результату: з середини 1910 року в Російській імперії склалася нова ситуація, революційний рух пішов на підйом.

Перша світова війна, яка спалахнула в Європі влітку 1914 року, стала справжнім випробуванням для українського народу. Україна стала об'єктом і плацдармом жорстокої боротьби імперіалістичних держав. Які плани щодо України переслідував царський уряд? Яке місце займали українські землі в планах німецького та австро-угорського урядів?

Із самого початку війни територія України стала театром воєнних дій, де з обох сторін брали участь численні армії. Таким чином, український народ, який не мав власної державності, був втягнутий (проти власної волі) у світову війну. Як відреагували на початок війни різні політичні партії в Україні? Як вони намагались використати ситуацію для вирішення політичних та соціальних проблем? Розкажіть про діяльність "Головної Української Ради". Яку позицію вона займала, чого добивалась? Розкажіть про формування легіонів українських січових стрільців. Які програмні засади мала Спілка визволення України і якими були основні напрямки її діяльності? Як ви розумієте гасло більшовиків стосовно перетворення війни

світової у війну громадянську? Яку тактику використовували більшовики в умовах світової війни?

Зверніть увагу на діяльність українських партій в "російській" Україні. Як змінювались їх погляди, особливо під впливом репресивної, антиукраїнської політики царизму? Схарактеризуйте позицію "Товариства українських поступовців" щодо війни і задоволення головних вимог українського народу.

Аналіз діяльності різних політичних сил в Україні в умовах Першої світової війни дає можливість зробити сумний висновок: в українському суспільстві не було єдності ні щодо питання про ставлення до війни, ні щодо питання про майбутнє української державності. Війна розколола українські політичні сили і ослабила національний рух.

Проаналізуйте розвиток воєнних подій Першої світової війни на території України. Чому Перша світова війна стала для українців братовбивчою?

Проблемні питання

1. Які обставини посилювали трагізм ситуації для України в Першу світову війну?
2. Чи можна назвати Україну колонією імперій, до складу яких входили її землі? Обґрунтуйте свою відповідь.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЯ 3

- ◆ Протягом XIX ст. обидві частини України перебували під колоніальним гнобленням Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій.
- ◆ Соціально-економічний розвиток українських земель, що знаходились у складі Росії, в першій половині XIX ст. характеризується двома суперечливими, але взаємопов'язаними суспільними явищами: з одного боку - кризою і занепадом старих феодально-кріпосницьких відносин та структур, які все ж лишались домінуючими і дедалі більше гальмували розвиток суспільства; з іншого - зародженням, становленням та формуванням у межах феодалізму нових капіталістичних відносин.
- ◆ У середині XIX ст. Російська імперія, до складу якої входило 80% українських земель, переживала глибоку кризу, яка на перший план висунула завдання впровадження реформаційного курсу, спрямованого на модернізацію економіки.
- ◆ Російські реформи 60-70-х років здійснювалися за моделлю наздоганяючої модернізації, для якої характерними були ініціювання реформ «згори», вибіркоче запозичення світових досягнень, пріоритетний розвиток окремих галузей, збереження

багатоукладності економіки, поглиблення суспільних протиріч та посилення соціального напруження.

- ◆ Скасування кріпацтва та проведення низки буржуазних реформ, що були непослідовними і незавершеними, не сприяло ліквідації феодальних відносин. Результатом половинчастої реформаторської політики царизму було те, що залишились поміщицьке землеволодіння, селянська община і самодержавство - головні елементи феодального механізму.
- ◆ У другій половині XIX ст. під впливом буржуазних реформ відбулися суттєві зрушення в соціально-економічній сфері. Зміни в аграрному секторі дали можливість Україні перетворитись на потужний центр виробництва сільськогосподарської продукції імперії. Після завершення промислового перевороту 60-80-х років розвиток української промисловості в основному здійснювався в руслі загальноімперських тенденцій, але в той же час характеризувався швидшими темпами розвитку, високим рівнем концентрації виробництва, значним впливом іноземного капіталу.
- ◆ Національно-культурні процеси в Україні чітко вписуються в триетапну схему розвитку національних рухів. Український національний рух першої половини XIX ст. представлений діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства, у другій половині XIX ст. - громадівським рухом.
- ◆ Характерною рисою розвитку західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII - першій половині XIX ст. було чергування періодів реформ з періодами реакції. Реформи ґрунтувались на ідеях освіченого абсолютизму і мали на меті залучити імперію до нових історичних процесів.
- ◆ Революційна хвиля, що прокотилася Європою в 1848-1849 роках, започаткувала новий етап модернізації імперії - було скасовано кріпосне право, проголошено конституцію, створено парламент. Ці модернізаційні зрушення позитивно відбилися на житті західноукраїнських земель, активізували суспільну діяльність населення. Але знову запанувала реакція, яка перекреслила більшість революційних завоювань.
- ◆ У другій половині XIX - на початку XX ст. в західноукраїнських землях відбувається поступовий перехід до капіталістичних форм господарювання. Водночас із позитивними зрушеннями накопичується комплекс протиріч, які були зумовлені колоніальним характером економіки краю, її залежністю від іноземного капіталу, орієнтацією на розвиток видобувної й переробної промисловості та консервацією її кустарно-ремісничого характеру та низької енергоозброєності.
- ◆ Динаміку суспільного руху визначало українсько-польське протистояння та боротьба між: москвофілами, народовцями та

радикалами. Наприкінці XIX ст. суспільний рух вступає в політичний етап свого розвитку, який характеризується утворенням політичних партій та активізацією боротьби за вплив на маси.

- ◆ На початку XX ст. економічна криза та поразка в російсько-японській війні, національне гноблення, відсутність елементарних прав і свобод загострили суспільні суперечності і призвели до соціального вибуху, який вилився в революцію 1905-1907 років.
- ◆ В Україні одночасно з революційною боротьбою проти самодержавства за демократизацію країни розгортався і національно-визвольний рух проти національного гноблення. Він охопив усі верстви населення, характеризувався різними формами і методами боротьби за досягнення політичних свобод і автономії України в складі демократичної Росії і змусив царський уряд послабити національний гніт і піти на поступки.
- ◆ Тяжким випробуванням для українства стала Перша світова війна. Суть трагедії українського народу полягала в тому, що війна перетворила українські землі на арену воєнних дій, а українців зробила учасниками братовбивчого протистояння.

Семінар № 11. УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ (1917-1920) (4 год)

План

1. Лютнева буржуазна революція в Петрограді. Революційні події в Україні. Утворення Української Центральної Ради.
2. Проблема державності України та ставлення до неї різних політичних сил. I та II Універсали Центральної Ради.
3. Жовтнева революція в Петрограді та ставлення до неї Центральної Ради. III Універсал. Проголошення УНР.
4. Проголошення Радянської влади в Україні. Загострення відносин між більшовицькою владою та Центральною Радою.
5. IV Універсал Центральної Ради. Проголошення самостійності України.
6. Берестейський мир. Окупація України німецькими та австрійськими військами.
7. Гетьманщина. Внутрішня та зовнішня політика П. Скоропадського.
8. Західноукраїнські землі в 1918-1919 роках. Проголошення Західноукраїнської Народної республіки (ЗУНР). Спроба об'єднати УНР і ЗУНР.
9. Директорія. Протиборство політичних сил в Україні. Громадянська війна та її наслідки.

Питання для самостійного вивчення

1. Утворення Рад в Україні.

2. Інтервенція військ Антанти. Денікінщина.

Теми доповідей та повідомлень

1. Грушевський Михайло Сергійович - видатний вчений і політичний діяч, перший Президент України.
2. Винниченко В.К. - видатний український письменник, публіцист і політик.
3. Аграрна і національно-культурна політика гетьмана П. Скоропадського.
4. Політика "воєнного комунізму" та її здійснення в Україні.
5. Н. Махно: проти всіх режимів.
6. Гетьман П. Скоропадський.
7. Українські збройні формування 1917-1921 років.
8. Історичний портрет С.В.Петлюри.

Література

1. Бойко О. Історія України : посібник / О. Бойко. – К.: Акаддемвидав, 2017. – 708 с.
2. Винниченко В.К. Відродження нації / В. Винниченко. – К.: Наукова думка, 1990. – 124 с.
3. Горелов В. Павло Скоропадський - гетьман Української Держави / В. Горелов. – К.: Основа, 2009. – 342
4. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття І. Нагаєвський. – К.: Либідь, 1993. – 456 с.
5. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року: Історичні нариси / Р.Пиріг. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 336 с.
6. Реєнт О. Українська революція/ О.Реєнт. – К.: Наукова думка, 1996.– 367 с.
7. Солдатенко В. У вирі революцій і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917-1920рр. в Україні). – К.: Парламентське вид-во, 2012. – 272 с.
8. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 780 с.

Методичні рекомендації

На початку 1917 року Російська імперія опинилася на межі краху. Зростала недовіра народних мас до державних органів влади, які погано контролювали ситуацію і демонстрували свою нездатність поліпшити ситуацію на фронті і в тилу. Більша частина підприємств країни не працювала, що спричинило зростання безробіття. Почалися перебої з постачанням продовольства (хліба) в містах. Країну охопила інфляція, стрімко зростали ціни. Звичним явищем стали антиурядові виступи селян, солдат, робітників. Невдоволення економічними труднощами, викликані

Першого світовою війною, прискорили падіння самодержавства. 27 лютого 1917 року цар Микола II зрікся престолу. Лютнева буржуазно-демократична революція перемогла. Влада перейшла до рук Тимчасового комітету Державної Думи, який, у свою чергу, сформував новий Тимчасовий уряд країни. Що таке двовладдя? Назвіть ще один орган влади, крім Тимчасового уряду, який діяв у той час у Петрограді.

Перемога революції відкрила широкі можливості для легалізації діяльності політичних партій, створення різноманітних громадських організацій. Як демократизація суспільства позначилась на українському русі? Треба відзначити, що під впливом революційних подій навесні 1917 року відновили свою діяльність в Україні "старі" політичні партії та виникали нові партії і громадські організації (назвіть основні з них). Наведіть факти, які свідчать про розгортання та посилення національно-визвольного руху в Україні.

Важливою подією в політичному житті України стало створення Української Центральної Ради (УЦР). Спочатку вона відігравала роль Київської міської організації і в перші тижні свого існування переживала процес організаційного та ідейного становлення. Як революційний парламент вона була визнана Українським Національним Конгресом (6-11 квітня 1917) і з того часу очолила національно-визвольний рух, стала ініціатором відродження державності України. Які політичні сили були представлені в Центральній Раді? Схарактеризуйте їх програмні вимоги щодо подальшої долі української державності. Розкрийте сутність суперечок між "самостійниками" та "автономістами".

Проаналізуйте основні етапи діяльності Центральної Ради. Зверніть увагу та такі її моменти: обнародування I Універсалу (проголошення курсу на здобуття автономії України), переговори з Тимчасовим урядом і видання II Універсалу, внутрішня і зовнішня політика Центральної Ради. Спробуйте відповісти на запитання: чому Центральна Рада, досить популярна на початку своєї діяльності, втратила підтримку деяких (яких?) верств населення до осені 1917 року? Зверніть увагу на стосунки між Центральною Радою і Тимчасовим урядом влітку і на початку осені 1917 року. Розкрийте сутність виданої Тимчасовим урядом "Тимчасової інструкції для Генерального секретаріату Тимчасового уряду на Україні". Які права за цією "інструкцією" надавались Україні? Зверніть увагу на те, що хоча Центральна Рада і мала значну підтримку з боку населення України, уже в 1918 році на владу в країні претендували і інші політичні сили. Навесні в Україні почалися масові виступи робітників, солдат, селян, які вимагали негайно вирішити соціальні проблеми, припинити війну. В різних регіонах України, в містах і селах почали виникати нові органи влади, які не підпорядковувались Центральній Раді - Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Ці органи перебували під впливом різних політичних партій: есерів, меншовиків, більшовиків. Вплив останніх на ради неухильно зростає.

25 жовтня (7 листопада) 1917 року до влади в Петрограді прийшли більшовики. Як ця подія була сприйнята Центральною Радою? Яка ситуація

склалась в Києві і як проходила боротьба за владу в Україні? Чим вона закінчилась? Розкрийте зміст III Універсалу Центральної Ради. Чому значна частина положень III Універсалу не була виконана? Обґрунтуйте висновок, що проголошення Української Народної Республіки стало визначною історичною подією, яка знаменувала відродження Української державності в ХХ ст. Спробуйте довести неминучість конфлікту між Центральною Радою і більшовицьким Раднаркомом.

Внаслідок агресії більшовицької Росії в грудні 1917 року в Харкові було проголошено утворення Української Радянської Республіки. Зупиніться на цьому питанні докладніше. Таким чином, в Україні з'явилося два уряди: Генеральний секретаріат з Центральною Радою в Києві і більшовицький Народний секретаріат у Харкові. Харківський уряд, спираючись на підтримку більшовиків Росії, відразу оголосив про відміну всіх указів Центральної Ради і почав збройну боротьбу за владу (зупиніться на цьому докладніше). Розкрийте основні події першої війни між УНР і Радянською Росією, агресія якої прикривалась Харківською більшовицькою владою. Чим вона була спричинена і які результати мала? Зверніть увагу, що ситуація ускладнювалась тим, що до цього часу авторитет Центральної Ради в суспільстві остаточно впав, тому що вона по суті не проводила обіцяних і декларованих III Універсалом соціально-економічних перетворень. Опору в масах вона практично втратила, навіть у Києві підтримки не мала, оскільки влітку та восени 1917 року відчувала спротив Тимчасового уряду і не мала реальних важелів влади, а в грудні 1917 року зазнала агресії з боку більшовицької Росії, втративши протягом місяця майже всю Лівобережну Україну. До того ж вона відкладала вирішення нагальних питань, насамперед аграрного, до закінчення Першої світової війни. Не останню роль відіграло й те, що на чолі Центральної Ради стояли автономісти, які сподівалися, що "демократична" Росія надасть Україні державність.

Проголошення Радянської влади в Україні розкололо українське суспільство на два непримиренних ворожих табори. Подальші події набули характеру громадянської війни - нової національної трагедії, в ході якої в котрий раз гинули українці. Чи не першими жертвами цієї війни стали старшокласники-гімназисти, яких Центральна Рада кинула захищати станцію Крути від радянських військ. З 500 захисників у живих лишилися одиниці. 300 киян-робітників загинули під час повстання проти Центральної Ради на заводі "Арсенал". До кінця громадянської війни кількість жертв зросла до кількох мільйонів.

У цих умовах в ніч на 12 січня 1918 року Центральна Рада спромоглася зробити рішучий крок і проголосила незалежність України (IV останній Універсал Центральної Ради). Дайте коротку характеристику змісту та визначте історичне значення IV Універсалу. Як розвивалися події далі? Поясніть, що змусило Центральну Раду піти на переговори з країнами Четвертого союзу? Чи була альтернатива Брестському миру? Які зобов'язання брала на себе Центральна Рада і чи могла вона їх виконати? Чому? Як і чому армія союзників, що прийшла на допомогу Центральній

Раді, перетворилась на окупаційну? Чому в умовах окупаційного режиму Центральна Рада не могла продовжувати здійснювати реформи і остаточно втратила підтримку народу. Радянська Росія, підписавши сепаратний мир з країнами Четвертого союзу, була змушена офіційно визнати незалежність Української Народної Республіки. Більшовики покинули Україну і знайшли притулок у Росії. Таким чином, перша спроба встановити Радянську владу в Україні зазнала поразки.

Але і Центральна Рада не багато виграла від союзу з німцями. Марними виявилися сподівання на допомогу Німеччини та Австро-Угорщини. Нові союзники втручались у внутрішні справи УНР, а Центральна Рада втрачала реальну владу в країні, скомпрометувавши себе співробітництвом з окупантами.

Дайте оцінку останнім політичним крокам Центральної Ради (прийняття Конституції, вибори першого Президента України). В чому, на вашу думку, причина політичного падіння Центральної Ради? Спробуйте коротко, спираючись на конкретні факти, розкрити історичне значення Центральної Ради, уроки її діяльності.

День 29 квітня 1918 року став останнім у діяльності Центральної Ради. Із санкції німецької адміністрації в Україні відбувся державний переворот і влада перейшла до рук П. Скоропадського, який був проголошений гетьманом України. Чому прихід до влади П. Скоропадського в історичній літературі оцінюється як державний переворот?

Дайте характеристику внутрішньої і зовнішньої політики гетьманського уряду. Як вирішувалось аграрне питання в Україні? Розкажіть про діяльність Гетьманату в галузі культурного будівництва та державотворення. Як поставились до нової влади та її політики різні верстви українського населення? Як ви вважаєте, чи було майбутнє в гетьманівського уряду в Україні? У чому, на вашу думку, виявилася нестабільність гетьманату? П.Скоропадський залучив до своєї влади не лише українські політичні сили, а й російських монархістів, які не були зацікавлені в існуванні незалежної України, а бачили її як плацдарм для відновлення "єдиної і неподільної Росії". Сам гетьман П. Скоропадський, постійно хитаючись між цими двома політичними силами, зробив остаточний вибір на користь небільшовицької Росії, проголосивши 14 листопада 1918 року грамоту „До всіх українських громадян”, у якій закликав до створення федерації України з небільшовицькою Росією і відновлення «Великої Росії». При цьому він навіть був згоден відмовитися від суверенітету Української держави.

Підводячи підсумок даного періоду української історії, можна зазначити, що Українська Держава часів Гетьманату мала найбільш чіткі обриси держави, хоч і не зуміла (не встигла?) остаточно визначити свої кордони, прийняти Конституцію, створити власні збройні сили. Водночас це була держава, в якій переплелися характерні риси монархічної, республіканської та диктаторської форм правління. Внутрішня політика Гетьманату не могла не викликати масового незадоволення населення.

П.Скоропадський у своїй політиці опирався на підтримку поміщиків, буржуазію, заможних селян, але не задовольняв інтересів та вимог широких верств населення. У таких умовах навіть безперечні досягнення уряду в міжнародних відносинах і сфері освіти та культури дуже мало впливали на авторитет режиму.

Кінець Української Держави прискорила революція в Німеччині, вихід її з війни та діяльність нової опозиції, яку сформували представники українських національних сил соціалістичної орієнтації. 14 листопада 1918 року вони утворили Директорію на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою. Головним завданням Директорії була підготовка збройного повстання проти гетьманської влади. У повстанському русі брали участь значні сили українського суспільства, яких не задовольняв режим Гетьманату: робітники, селяни, ліберальна і соціалістична інтелігенція, партії, рухи, представники національних меншин. Опираючись на всі антигетьманські сили, Директорія перейшла в рішучий наступ проти гетьмана. Повстанський рух охопив майже всю Україну. Втративши підтримку німецького командування, під тиском збройної опозиції П.Скоропадський склав свої повноваження, а його уряд передав владу Директорії по всій Україні. 14 грудня 1918 року війська Директорії увійшли до Києва. Новий орган влади оголосив гетьмана "поза законом", всі декрети гетьмана були анульованими, а уряд гетьмана розпущений. Схарактеризуйте заходи Директорії у сфері державного будівництва. Чому в цілому демократична, соціально спрямована програма Директорії не була реалізована? Чому невдовзі після приходу до влади Директорії проти неї почався повстанський рух та масовий перехід українських повстанців на бік Радянської влади і Червоної Армії. Які причини, на вашу думку, призвели до політичних розколів у Директорії, до розпаду її армії? Чому влада Директорії, на яку покладали великі надії українці, закінчилась установленням фактичної диктатури С. Петлюри? В чому полягала сутність розходжень у поглядах В. Винниченка та С. Петлюри? Назвіть основні причини поразки Директорії. Чому Антанта підтримувала Польщу і Денікіна, а не Україну?

Добу Директорії можна схарактеризувати як невдалу спробу відродити Українську Народну Республіку і утворити єдину незалежну Соборну Україну в досить несприятливих зовнішньополітичних умовах.; Директорія, яка намагалася зберегти свою владу, зіткнулась з протидією Радянської Росії, Польщі, Антанти, армії Денікіна та радянським урядом України. Розкажіть, як, та за яких умов більшовикам вдалося відновити Радянську владу на частині (якій?) території України. Проаналізуйте діяльність Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Як розвивались події в західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорської монархії? Зверніть увагу на те, що в умовах поразки австро-німецького блоку у Першій світовій війні, під тиском національно-визвольної боротьби поневолених народів Австро-Угорська імперія розпалася на кілька незалежних держав. З'явилась можливість заявити про своє прагнення утворити власну державу і в українців на західноукраїнських

землях. Розкажіть про умови утворення та діяльність Українського генерального військового комісаріату (УГВК) та Української Національної Ради? За яких обставин і коли була проголошена Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР)? Дайте коротку характеристику Тимчасового Основного закону (Конституції) ЗУНР. Назвіть основні причини і трагічні наслідки для України українсько-польської війни (1918-1919). За яких умов було підписано угоду про об'єднання ЗУНР і УНР в "єдину незалежну Українську Народну Республіку"? Які причини заважали фактичному державному об'єднанню УНР та ЗУНР? Чи мала, на вашу думку, ЗУНР реальні шанси вистояти? Чому?

Громадянська війна в Україні відзначалась особливою запеклістю та жорстокістю, що призвело до остаточного розвалу влади і всеохоплюючої анархії. Шість різних збройних політичних сил діяли на її території (назвіть їх). Єдиною визнаною по всій Україні владою була влада зброї. Розкажіть про основні події громадянської війни в Україні і про причини поразки тих чи інших політичних сил, у тому числі і про поразку Директорії. Що сприяло відновленню Радянської влади в Україні наприкінці листопада 1918 року? Чим Радянська влада приваблювала місцеве українське населення, а чим відштовхувала? Поясніть, у чому полягала політика більшовицького режиму щодо селянства в роки громадянської війни. Уважно розглянувши схему 4.2, розкрийте сутність політики "воєнного комунізму" і реакцію на нього українського селянства.

Звичайно, політика «воєнного комунізму» була викликана насамперед надзвичайно складними політичними та економічними обставинами, що виникли в ході громадянської війни. В той же час політика «воєнного комунізму» мала сприяти планам більшовиків, прискорити світову революцію і здійснити швидкий перехід від товарно-грошових відносин до економіки без ринку і грошей.

Наприкінці 1920 року громадянська війна в Україні закінчилась перемогою більшовиків. Чим це можна пояснити? Які наслідки це мало для України?

Уроки боротьби українського народу за утворення власної держави переконливо свідчать про те, що значних політичних і соціальних результатів можна було досягти тільки за умов єдності соціального і національного рухів. І навпаки, їх роз'єднаність та використання у своїй боротьбі третіх, інколи навіть зовнішніх сил, сприяли розгортанню громадянської війни, іноземної інтервенції, захопленню сусідніми державами частини українських земель і врешті, поразці національно-визвольної революції.

Проблемні питання

1. Які проблеми, на вашу думку, Центральна Рада повинна була вирішувати насамперед? Яка програма дій могла б знайти підтримку серед більшості українців?
2. Які проблеми виникли в Центральній Раді у зв'язку з приходом більшовиків до влади в Росії?
3. Чому саме Харків став місцем проведення I Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів?
4. Чим політика більшовиків приваблювала українське населення, а чим відштовхувала?
5. Чи є справедливими твердження радянських істориків про те, що Центральна Рада була „антинародною”, „буржуазно-націоналістичною”, „реакційною”?
6. Чи можна, на вашу думку, погодитися з твердженням М. Грушевського, що „у своїй діяльності Центральна Рада завжди мала єдиний критерій, єдиний компас - інтереси трудящих мас”? Чому?

Семінар № 12. УКРАЇНА в 20-30-ті роки (4 год)

План

1. Утворення СРСР. Українська СРР в складі СРСР.
2. Нова економічна політика. Відбудова народного господарства України на засадах непу.
3. Українізація. Українське національне відродження 20-х років.
4. Індустріалізація в Україні: проблеми і здобутки.
5. Становлення тоталітарного режиму в СРСР. Сталінський терор в Україні та його наслідки.
6. Суцільна колективізація: засоби її проведення і основні наслідки для України. Голодомор 1932-1933 років.
7. Західноукраїнські землі в складі Польщі, Румунії та Чехословаччини в 20-30-ті рр.

Питання для самостійного вивчення

1. Політичний режим в Україні в 20-ті роки.
2. Політика "українізації": мета, засоби, непослідовність здійснення та наслідки. Націонал-комунізм.
3. Зміни в національному та соціальному складі населення України в 30-х роках як результат політики тоталітарного режиму.

Теми доповідей та повідомлень

1. НЕП: сутність, значення.
2. Культурне будівництво в 20-ті роки в Україні.

3. Знищення української інтелігенції під приводом боротьби з "українським буржуазним націоналізмом".
4. Сталінський терор в армії та його трагічні наслідки.
5. Голодомор 1932-33 років в Україні: причини та наслідки.

Література

1. Бойко О. Історія України : посібник / О. Бойко. – К.: Академвидав, 2017.-708 с.
2. Голод на Україні 1932-1933 років: очима істориків, мовою документів. - К.: Темпора, 2008.-564 с.
3. Дорошенко М. С., Колесник В. Ф. Формування в Україні більшовицької партійно-державної номенклатури в 20-х роках / М. С. Дорошенко // Український історичний журнал. - 1993. - № 3.-С.45-61.
4. Єрмак О. П. Ліквідація куркульства як класу / О. П. Єрмак // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. -К., 2011.- Вип.1.- С.13-37.
5. Кульчицький С. В. Ціна „великого перелому" / С. В. Кульчицький. - К. : Либідь, 1991.-341с.
6. Малик Я. Й. Впровадження радянського режиму в українському селі / Я. Й. Малик. – Львів : Конвалія, 2006.-268с.
7. Онопрієнко В.І., Щербань Т.О. Доля науки в Україні (кінець ХІХ ст. - 30-ті роки ХХ ст.) / В.І. Онопрієнко // Український історичний журнал. - 1993, - № 4-6.-С. 23-3
8. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991.-780 с.

Методичні рекомендації

Громадянська війна закінчилась перемогою більшовиків і затвердженням на більшій частині України (452 тис. км², з населенням 25,5 млн осіб) Радянської влади. Західні частини України (Волинь, Галичина, Підляшшя, Холмщина, Посяння, Лемківщина) відповідно до Ризького мирного договору 1921 року відійшли до Польщі. Північна Буковина та Ізмаїльщина належали Румунії. Закарпаття перебувало в складі Чехословаччини. Поза межами УСРР проживало понад 7 млн. українців. Крім того, більше 3 млн українців опинились у прикордонних з УСРР районах Російської Федерації.

Відразу після закінчення громадянської війни Українська СРР формально існувала як суверенна держава з власною назвою, кордонами, зовнішніми зв'язками (мала своїх дипломатичних представників у 15 країнах), але лише до 1923 р.

З Радянською Росією та іншими радянськими республіками УСРР ще з часів громадянської війни мала "воєнно-політичний союз". У чому він полягав? Чим був спричинене?

Залежність республік від Московського центру прикривалася системою двосторінніх угод, яку історики називають «договірною федерацією»

У 1922 році в національних республіках розгорнулася дискусія щодо їх тіснішого об'єднання. Як вона проходила? Які варіанти об'єднання пропонувались? Яку позицію відстоювало керівництво УСРР?

Розкажіть про роботу і схарактеризуйте рішення I з'їзду Рад СРСР. Які наслідки для України мало входження до СРСР? Які республіки увійшли тоді до складу СРСР? Чи мала Україна альтернативу входженню до складу СРСР? Обгрунтуйте свою відповідь. Юридичне оформлення СРСР остаточно завершилося в 1924 році з прийняттям Конституції СРСР. У травні 1925 року IX Всеукраїнський з'їзд рад затвердив зміни в Конституції УРСР і, таким чином, остаточно закріпив входження республіки до складу СРСР. Дайте коротку характеристику цих документів. Які повноваження залишились в Україні? Що вона втрачала?

Після закінчення громадянської війни внутрішнє становище в Україні було надзвичайно складним і важким. Воєнні дії протягом семи років завдали економіці УРСР величезної шкоди. Внаслідок збройної боротьби, терору, епідемій та вимушеної еміграції населення України скоротилось на 3-4 млн. осіб. Наведіть приклади, які свідчили б про глибоку економічну кризу в Україні. До яких соціальних наслідків привела економічна криза? Схарактеризуйте стан сільського господарства в повоєнний період. Одним з незаперечних висновків є той, що внаслідок політики "воєнного комунізму" господарський розпад ніде не досяг такого величезного розміру, як в Україні. Тобто наслідки "господарювання" більшовиків виявились значно тяжчими, ніж наслідки бойових дій.

Разом з економічними труднощами республіка переживала серйозні проблеми політичного характеру — гостру політичну кризу. Чим вона була спричинена? Чому політика "воєнного комунізму" і продрозкладка викликали гостру протидію селянства, що переросла у масові селянські повстання, поставили більшовиків перед загрозою втратити владу та перспективою нової громадянської війни?

У таких умовах у березні 1921 року відбувся X з'їзд РКП(б), який прийняв рішення "Про заміну продрозкладки натуральним податком". Тим самим більшовицький уряд відмовився від політики "воєнного комунізму" і почав запроваджувати в країні нову економічну політику (неп).

Головною метою неп було заспокоєння селян, примирення їх з Радянською владою, виведення країни з глибокої соціально-економічної кризи, відродження економіки і підвищення матеріального добробуту народу. Визнавалася можливість і необхідність використання товарно-грошових відносин. За визначенням більшовицьких лідерів, неп - це шлях до соціалізму через державний капіталізм при збереженні твердої і монопольної політичної влади більшовиків. Більшовицька влада доклала великих зусиль,

щоб тимчасово повернути країну на рейки ринкової економіки, щоб не втратити владу.

Основні складові непу: перехід від обов'язкової праці до системи вільного найму робочої сили; від карткового розподілу до ринкової торгівлі; від інфляційного паперового карбованця до конвертованого карбованця; від нарядів-замовлень до стимулювання випуску необхідної суспільству продукції економічними засобами, децентралізація керівництва підприємствами, переведення їх на госпрозрахунок, організація кредитно-фінансової системи та ін. Неп передбачав часткове повернення до ринкових відносин, різних форм власності, економічних методів управління народним господарством.

Нова економічна політика сприяла відродженню народного господарства за історично короткий термін. Наведіть конкретні приклади економічних досягнень України в 1921-1926 роках.

У 1925-1926 рр. обсяг промислового виробництва в Україні досяг 99 % рівня 1913 р.

Завершуючи розгляд цього питання, зверніть увагу на основні результати та значення нової економічної політики, яка, по-перше, забезпечила в короткий історичний термін відбудову народного господарства, примирила дрібних власників (селян) з радянською владою, зняла соціальне напруження в країні і відвернула загрозу нової громадянської війни.

На суспільно-політичне життя в республіці в 20-х роках значний вплив мало відродження культури українського народу. Зверніть увагу на рішення XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 року), який проголосив про початок політики "коренізації", основною метою якої було сприяння розвитку мови і культури всіх народів, які населяли СРСР. З метою зміцнення свого впливу в республіках більшовицька партія вимушена була розмовляти з населенням його мовою і ширше залучати до партійної та державної роботи представників місцевого населення. В Україні політика "коренізації" дістала назву "українізації". Українізація передбачала задоволення окремих національних інтересів українського народу, насамперед впровадження української мови в державі та культурні установи, видавничу справу в освіту, розвиток національної за формою (але радянської за змістом) культури. В республіці створювались відповідні умови для культурного розвитку національних меншин, що проживали на території України. Культурне відродження охопило різні сторони національного життя і особливо відбулось на розвитку освіти, літератури, науки і мистецтва. Зверніть увагу на досягнення в справі ліквідації неписьменності своїх громадян, в розвитку системи загальноосвітніх шкіл, в підготовці кваліфікованих кадрів робітників

і спеціалістів. Наведіть приклади досягнень українських науковців, літераторів, театральних і музичних діячів.

До 1930 року кількість українських шкіл зросла в республіці до 85%, 75% державних установ республіки було переведено на ділове спілкування і діловодство українською мовою, 90% газет та журналів і більше половини книжок видавалося українською мовою. З 35 до 54% зросла кількість українців серед службовців держапарату.

Розглядаючи це питання, слід чітко уяснити, що українізація здійснювалась в жорстких рамках, дозволених московським центром.

Що таке націонал-комунізм? Назвіть та схарактеризуйте три його течії - „хвильовізм”, „шумськізм” та „волобуєвщину”. З якими труднощами зустрілися державні органи на шляху здійснення політики українізації? Чому наприкінці 20-х років ці процеси були згорнені? Розкажіть про долю найбільш активних діячів українського національного відродження. Чому більшовицьку політику "українізації" сучасні українські історики (Я.Дашкевич, В.Сєргійчук) визначають як "політику ошуканства українців". Чи можна "українізацію" як і тепер вважати лише тактичними заходами режиму з метою збереження влади?

Період кінця 20 - початку 30-х років характеризується відходом від принципів нової економічної політики і переходом до адміністративно-командних методів господарювання, поступовим перетворенням СРСР на тоталітарну державу. Чим це можна пояснити?

З другої половини 20-х років починається широкомасштабна індустріалізація народного господарства СРСР і УРСР. Які основні проблеми повинна була вирішити індустріалізація? З якими труднощами зустрілась влада при її проведенні? Як ці труднощі переборювались? До чого призвело форсування темпів індустріалізації? Чому пріоритетного розвитку набула важка промисловість, особливо військово-промисловий комплекс?

Індустріалізація була необхідна, оскільки мала вирішити життєво важливу для країни задачу: перетворити СРСР із відсталі в економічному відношенні країни в передову сучасну індустріальну державу, незалежну від інших країн. Це було особливо актуально в умовах ворожого капіталістичного оточення і постійної воєнної загрози.

Необхідно підкреслити, що індустріалізація сприяла перетворенню України в могутню індустріальну державу. В першій п'ятирічці з 1500 великих підприємств, що будувались у Радянському Союзі, на Україну припадало 400 новобудов (26,7. %), у другій із 4500-1000 (22,2%). У результаті Україна випередила за рівнем розвитку галузей важкої промисловості більшість західноєвропейських країн. Вона посіла друге місце в Європі за виробництвом машин (після Англії) і виплавою чавуну (після Німеччини). Але, не зважаючи на такі значні економічні досягнення, за рівнем життя залишилась далеко позаду. Чому?

Соціальні наслідки індустріалізації були не зовсім втішними: повільно розвивалась легка і харчова промисловість (не вистачало коштів), що негативно відбивалося на добробуті населення. Розвиток індустрії відбувався за рахунок викачування коштів і ресурсів із села. До чого це призвело? Розкажіть про хлібозаготівельну кризу 1928 року? Який вихід з кризи знайшов сталінський уряд?

Завершуючи розгляд цього питання, зверніть увагу на те, що політика прискореної індустріалізації призвела до важких соціально-політичних наслідків. Саме в той час відбувся перехід від нової економічної політики до командно-адміністративної економіки. З індустріалізацією пов'язаний початок масових репресій в країні. Так званих „ворогів народу“, „шпигунів“ звинувачували в провалах реалізації планів, аваріях. Згадайте Шахтинську справу 1928 року. Ніхто в світі не сплатив таку високу ціну за створення сучасної економіки, яку змушений був сплатити український народ. Відповідаючи на питання про здійснення програми суцільної колективізації в Україні, треба насамперед зупинитися на висвітленні рішень Політбюро ЦК ВКП(б) з цього питання: про темпи колективізації, про ліквідацію куркульських господарств в районах суцільної колективізації та ін.

Шляхом здійснення колективізації сталінський режим розраховував підпорядкувати сільське господарство державі, ліквідувати дрібнотоварний селянський уклад, який, на думку більшовицького керівництва, становив постійну загрозу Радянській владі, бо був за своїм характером капіталістичним.

Як і індустріалізація, колективізація проводилась форсованими, а відтак - насильницькими методами. Щоб запобігти опорі заможних селян, в Україні була здійснена акція з ліквідації куркульства. Таким чином, внаслідок колективізації було підірвано сільськогосподарське виробництво, фізично знищено найбільш кваліфіковану працездатну частину селянства, що негативно вплинуло на подальший розвиток сільського господарства.

Одним з найжорстокіших злочинів сталінізму проти українського селянства був організований голод 1932-1933 років. З цього питання доцільно підготувати реферат, використавши додаткову літературу, і виступити з ним на семінарському занятті.

Зверніть увагу на трагічні наслідки суцільної колективізації для України. Вона, по-перше, підірвала сільськогосподарське виробництво. Так,

рівень 1928 року з виробництва зерна і поголів'я худоби вдалось остаточно перевищити лише в 50-х роках. По-друге, колективізація ліквідувала економічну самостійність селянства, яке фактично знову було закріпачене. По-третє, масове насильницьке залучення селян до колгоспів сприяло встановленню тоталітарного режиму. І, нарешті, політикою колективізації влада відбила в селянина почуття господаря, позбавила селян почуття матеріальної зацікавленості в результатах своєї праці. До того ж значна частина селян-господарів була фізично знищена, при чому знищувалась уся родина від старого до немовляти. Суцільна форсована колективізація призвела до загальної дезорганізації та деградації сільського господарського виробництва.

30-ті роки характеризуються новими досягненнями в галузі культурного розвитку. В цей час в Україні в цілому було подолано неписьменність, широко здійснювалась підготовка спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою. Але культурний розвиток проходив в умовах становлення адміністративно-командної системи, культу особи Сталіна, повної ідеологізації усього суспільства, масових репресій, переслідувань інакомислячих, особливо інтелігенції.

Становлення тоталітарного режиму відбувалось наприкінці 20 -початку 30-х років. Сталінський режим встановив власну монополію на владу, на ідеологію, на керівництво економікою і всім життям країни. Усунувши від влади, заборонивши діяльність інших політичних партій, більшовики, по суті, узурпували владу в країні і встановили повний контроль над усіма громадськими організаціями та об'єднаннями.

Профспілки та комсомол стали опорою комуністичного режиму. Під контролем влади працювали засоби масової інформації, заклади освіти та культури. Таким чином, режим маніпулював свідомістю населення, перетворюючи його у слухняне знаряддя своєї політики.

Складовою частиною сталінського режиму став терор, що з кінця 20-х років набув значного розмаху. По Україні, починаючи з 1929 року, масові репресії прокотилися трьома могутніми хвилями. Перша хвиля охопила період 1929-1931 років і була пов'язана з примусовою колективізацією, масовим розкуркуленням та розправою із заможним селянством, ліквідацією Української автокефальної церкви, судовим процесом над "Спілкою визволення України". Друга хвиля (1932-1934) - це насамперед голодомор і так звані "чистки" партійних і державних органів, пов'язані з убивством С. Кірова. Третя хвиля (1936-1938) - це так званий Великий терор, який охопив весь СРСР, усі нації і соціальні групи. Була ліквідована майже вся верхівка ЦК КП(б)У і уряду УРСР, внаслідок масових репресій та фізичного знищення командного складу була послаблена Червона армія (напередодні страшної війни, що наближалась).

Зверніть увагу, що за розмірами фізичного винищення населення власної країни сталінський терор не знає собі рівних в історії. У роки репресій було зруйновано і закрито тисячі храмів, переслідувались

представники українського духовенства і рядові віруючі. У 1930 році була офіційно розпущена Українська православна автокефальна церква.

На думку деяких істориків, масові репресії були захисною реакцією тоталітарного сталінського режиму, який розумів, що за наявності широкої дієвої опозиції він не зможе контролювати ситуацію і утриматись при владі.

А Україна втратила значну частину інтелектуальної еліти нації, і ці втрати стали незворотними.

Політика "українізації" була оголошена націоналістичною контрреволюцією, почалось російщення шкіл, установ, видавничої справи тощо. Представників національної інтелігенції звинувачували в "буржуазному націоналізмі", звільняли від посад, засуджували (часто до страти) за участь в неіснуючих "підривних" "націоналістичних організаціях". Наведіть приклади. Добре було б виступити на занятті із заздалегідь підготовленими рефератами з цих питань.

Проблемні питання

1. Чи можна назвати зовнішню політику УСРР на початку 20-х років власною політикою незалежної держави? Чому?
2. Чи можна назвати нову економічну політику компромісом? Чому? Якщо це компроміс, то між якими силами?
3. Чому на основі нової економічної політики народу вдалося за короткий термін ліквідувати господарську розруху і відбудувати народне господарство? Що з того досвіду актуальне і сьогодні?
4. Чи була альтернатива утворенню СРСР? Чи могла Українська СРР зберегти самостійність?
5. Чи була УСРР дійсно незалежною державою?
6. У чому полягає суть і які основні причини започаткування політики "українізації"? Які наслідки вона мала?
7. У чому полягали особливості індустріалізації в Україні? Чим вони були зумовлені?
8. Визначте зв'язок і взаємовплив індустріалізації та культурної революції.
9. Чому наслідки індустріалізації історики вважають суперечливими і неоднозначними? Які з цих наслідків ви назвали б позитивними, а які - негативними?
10. Назвіть спільні причини і наслідки голоду 1921-1923 рр. та голоду 1932-1933 років. Що їх відрізняло? Чи можна було їх уникнути?
11. Чому на початку 20-х років українські землі знову опинилися у складі різних держав? До яких наслідків це призвело?

Семінар № 13. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ТА ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВОЄН (2 год)

План

1. Причини і характер Другої світової війни. Радянсько-німецький пакт про ненапад. Возз'єднання західноукраїнських земель у складі УРСР.
2. Початок Великої Вітчизняної війни. Становище України на початку війни.
3. Окупаційний режим. Розгортання антифашистського руху опору в Україні.
4. Визволення України. Перемога над фашистською Німеччиною.
5. Наслідки та уроки Другої світової війни для України.

Питання для самостійного вивчення

1. Проголошення у Львові Української держави та переслідування українських націоналістів фашистською владою.
2. Поразка нацистів та їх союзників у Другій світовій війні.

Теми доповідей та повідомлень

1. Проголошення самостійності Карпатської України.
2. Радянсько-німецькі договори 1939 року.
3. Включення Західної України до складу СРСР.
4. Оборона Києва, Одеси і Севастополя.
5. Україна в умовах окупації гітлерівською Німеччиною.
6. Радянські партизани в Україні.
7. Створення та діяльність УПА (Української повстанської армії).
8. Трудовий героїзм українського народу.
9. Контрнаступ радянських військ 1942-1943 років. Курська битва та визволення Харкова.
10. Київська наступальна операція 1943 року.
11. Остаточне визволення території України в 1944 році. Закінчення Великої Вітчизняної війни.
12. Наслідки Другої світової війни для України.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2017. – 708 с.
2. Киричук Ю. А. Історія УПА / Ю. А. Киричук. – Тернопіль, 1991. – 345 с.

3. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 2016. – №3 – 4. – С. 34 – 47.
4. Коваль М. В. Україна: 1939-1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. В. Коваль. – К.: Либідь, 2005. – 453 с.
5. Кучер В. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну / В. Кучер. – К.: Основа, 2007. – 456 с.
6. Муковський І. Т., Лисенко О. Є. Звитяга і жертвність. Україна на фронтах Другої світової війни / І. Т. Муковський. – К.: Либідь, 1997. – 237 с.
7. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 780 с.
8. Шитюк М. М. Військовополонені Німеччини і країн-сателітів у відновленні повоєнного Миколаєва в 1944-1949 роках / М. М. Шитюк // Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 3. – Миколаїв: МНУ ім. В. Сухомлинського, 2011. – С.132-146.

Методичні рекомендації

Напередодні Другої світової війни українські землі були роз'єднані і перебували в складі чотирьох держав. Яких? Уряди цих держав намагались утримувати ті українські території, які вже були їм підвладні, і приєднати нові. Так, Угорщина домагалася повернення Закарпатської України. У вирішення українського питання втручались Англія, Франція і США, прагнучи таким чином задовольнити власні геополітичні інтереси. З другої половини 30-х років на українські землі стала активно претендувати Німеччина, що боролася за "життєвий простір". Більшість українських земель входила до складу СРСР. Сталінський режим, як і до цього уряд царської Росії в роки Першої світової війни, намагався приєднати західноукраїнські землі. Таким чином, боротьба за українські землі стала важливим дестабілізуючим фактором політичного життя Європи.

Внаслідок Мюнхенського пакту (дайте коротку характеристику цієї угоди) почалося розчленування Чехословаччини. 11 жовтня 1938 року Закарпаття отримало від уряду Чехословаччини право на самоврядування. Уряд краю очолив А.Волошин. Він негайно приступив до перетворення Закарпаття на автономну українську державу. Але 14 березня 1939 року в край увійшли угорські війська. 15 березня уряд А. Волошина символічно проголосив незалежну республіку - Карпатську Україну, але її територія незабаром повністю була окупована Угорщиною при мовчазній згоді нацистської Німеччини.

Найбільш активну дипломатичну боротьбу за вирішення українського питання на свою користь здійснювала фашистська Німеччина, яка виношувала плани створення "Великої України" під своїм контролем. Але радянське керівництво змусило Птлера від своїх планів на деякий час

відмовитись, відкривши, таким чином, шлях до укладення радянсько-німецького договору.

23 серпня 1939 року СРСР та Німеччина підписали "Пакт Ріббентропа-Молотова", де йшлося не лише про ненапад, а насамперед про розподіл сфер впливу обох держав. Що являв собою таємний протокол договору між СРСР і Німеччиною? (28 вересня 1939 року радянсько-німецький воєнно-політичний альянс був підтверджений новим договором - "Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною"). Яке місце в ньому відводилося західноукраїнським землям? Маючи гарантії нейтралітету СРСР, Гітлер 1 вересня 1939 року напав на Польщу, поклавши початок Другій світовій війні. Назвіть причини і визначте характер Другої світової війни. Коли і за яких обставин радянські війська вступили на територію Західної України? Схарактеризуйте його. Ця акція була „визвольним походом" чи агресією СРСР? Як у сучасній історичній літературі оцінюється процес включення західноукраїнських земель до складу СРСР? За якими напрямками здійснювалася політика „радянзації" Західної України у довоєнний період? Назвіть основні позитивні та негативні наслідки приєднання західноукраїнських земель до Радянської України у складі СРСР. Порівняйте політику СРСР та Царської Росії щодо західних українських земель у роки Першої та Другої світових воєн. Спробуйте пояснити, чому дуже швидко більшість західних українців (які ще недавно покладали великі надії на возз'єднання з УРСР і радо зустрічали Червону Армію) зневірилися у радянському режимі і стали боротися проти нього.

Незважаючи на неоднозначність і суперечливість усіх процесів, які відбувались в західноукраїнських землях, об'єднання у межах однієї держави більшості українських етнічних територій стало надзвичайно важливою подією, важливим кроком у розв'язанні українського питання, насамперед на користь СРСР.

Яка стратегічна ситуація склалася напередодні радянсько-німецької війни? Проаналізуйте співвідношення військових сил СРСР і Німеччини та становище на радянсько-німецькому кордоні напередодні війни? Чи мало угруповання радянських військ оборонний характер? Чому напередодні радянсько-німецької війни найбільше угруповання радянських військ знаходилось в Україні?

22 червня 1941 року нацистська Німеччина напала на СРСР. Почалася Велика Вітчизняна війна. Чому німецьким військам у перший місяць війни вдалося захопити значну частину території України? Схарактеризуйте сутність і причини прорахунків військово-політичного керівництва СРСР. У період з червня по жовтень 1941 року Червона Армія зазнавала однієї поразки за іншою. Дайте загальну характеристику бойових дій на Південно-Західному і Південному фронтах наприкінці 1941 року. До кінця 1941 року німці окупували майже всю Україну. Катастрофічною поразкою закінчилась наступальна операція радянських військ під Харковом у травні 1942 року. У боях загинуло три армії, а 250 тис. радянських бійців потрапило до фашистського полону. 22 липня 1942 року після захоплення німцями м.

Свердловська Ворошиловградської області вся територія України була окупована. Початковий період війни виявився трагічним для Радянського Союзу.

Радянські війська і у тих тяжких умовах чинили героїчний опір ворогу, знищуючи значні сили загарбників, зірвали гітлерівський план "блискавичної війни". З 7 липня по 26 березня радянські війська захищали Київ; з 5 серпня по 16 жовтня 1941 року - йшли жорстокі бої за Одесу; 250 днів (з 30 жовтня 1941 року по 4 липня 1942 року) тривала оборона Севастополя.

З початку війни урядом була проведена величезна робота по мобілізації сил і організації опору ворогу. Які заходи вживалися щодо мобілізації сил на відсіч німецькій агресії? Розкрийте зміст директиви "Партійним і радянським організаціям прифронтових областей". Країна перетворилася на єдиний військовий табір, де все життя підпорядковувалось одній меті - розгрому агресора. Розкрийте сутність гасла "Все для фронту, все для перемоги!" Наведіть приклади героїчного опору радянських військ і трудового подвигу народу, завдяки яким було зірвано план блискавичної війни, розвіяно міф про непереможність німецької армії і підготовлено умови для майбутньої перемоги. Радянське командування отримало час для накопичення резервів і підготовки планів контрнаступу. У перші дні війни були створені надзвичайні органи. Вже 22 червня 1941 року утворилася Ставка Головного командування під керівництвом С.Тимошенка.

Згодом Ставку (тепер уже Верховного Головного Командування) очолив Й. Сталін. 30 червня був утворений Державний Комітет оборони (ДКО) на чолі зі Сталіним, що сконцентрував у своїх руках усю державну, господарську та військову владу в країні. Розглядаючи це питання, зверніть увагу на те, що в умовах війни сталінський режим продовжував керувати країною звичайними тоталітарними методами: залякуванням, насильством та репресіями, депортаціями цілих народів.

В Україні німці встановили жорстокий окупаційний режим, основною метою якого було зломити опір місцевого населення. Які плани виношувала нацистська верхівка? У чому полягала сутність окупаційного режиму? Згідно з расовою доктриною нацистів, усі слов'яни були людьми другого сорту, і їхня роль зводилася до того, щоб служити німецькій расі. Гітлер вважав Україну першочерговим об'єктом німецької колоніальної експансії. Сюди планувалося переселити німецьких колоністів. Українці підлягали частковому знищенню або витісненню за межі України. Частина населення передбачалося використати на некваліфікованих роботах. До чого призвела б реалізація цієї політики? Справжній геноцид здійснювався проти єврейського народу.

За роки війни фашисти закатували на українській землі понад п'ять мільйонів осіб, у тому числі майже 1,9 млн радянських полонених і близько мільйона євреїв. (Згадайте трагедію Бабиного яру в Києві і Дробицького яру в Харкові). З України до Німеччини на каторжні роботи було вивезено 2,4 млн юнаків і дівчат. Каральними загонами СС було спалено 250 населених пунктів, часто разом з їх жителями. В роки окупації в Україні існувало понад 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів. В Німеччину з України вивозились сировина, матеріальні цінності, витвори мистецтва тощо. Звичайно, необмежений кривавий терор не міг довго залишатися безкарним. Незабаром після приходу німців активізувався підпільний і партизанський рух. У своєму розвитку партизанський рух пройшов кілька етапів, від зародження до широкого розгортання та активізації боротьби з окупантами. Чому перші партизанські загони і диверсійні групи зазнали поразки від німців у перший рік війни? Розкажіть про розгортання в Україні бойових дій партизанських формувань під командуванням О.Федорова, С.Ковпака, О.Сабурова, М.Наумова та ін. У травні 1942 року при Ставці Верховного Головнокомандування було створено Центральний штаб партизанського руху. В червні почав діяти Український штаб партизанського руху. Він налагодив координацію дій партизанських загонів з операціями Червоної Армії. У 1943 році партизанський рух перетворився на справжній другий фронт; для боротьби з партизанами німецьке командування змушене було відкликати з фронту до 120 тис. солдатів і офіцерів.

На Волині та Поліссі в жовтні 1942 року Організація Українських Націоналістів (ОУН) заснувала Українську повстанську армію (УПА). Схарактеризуйте дії ОУН-УПА в умовах німецької окупації. Керівники УПА проголосили тактику боротьби на два фронти - проти німців та Радянської влади. Лише у жовтні-листопаді 1943 року УПА провели 47 бойових дій проти німців і 54 - проти радянських партизанів. Головною метою УПА проголосила відродження української державності.

Переломним моментом війни стала Сталінградська битва. Дайте коротку характеристику подій на Сталінградському фронті. Розгром німців під Сталінградом поклав початок контрнаступу Червоної армії і визволенню українських земель від німецько-фашистських загарбників. Влітку 1943 р. Гітлер спробував перехопити стратегічну ініціативу. Однак розпочатий ним наступ на Курській дузі провалився. Радянські війська перейшли в контрнаступ і 23 серпня 1943 року зайняли Харків.

Розкажіть про Харківщину в роки Великої Вітчизняної війни. У вересні-жовтні Червона армія прорвала лінію німецької оборони на Дніпрі і 6 листопада вступила до Києва. Розкрийте значення битви за Дніпро. Дайте загальну характеристику бойових дій за визволення України в 1943 році.

1944-1945 роки - це завершальний етап Великої Вітчизняної війни, результатом якого було визволення України від фашистських агресорів і повний розгром гітлерівської Німеччини. На завершальному етапі по всьому фронту здійснювались наступальні операції силами усіх чотирьох Українських фронтів. Україна від Полісся до Чорного моря була суцільним

театром воєнних дій. У січні-лютому 1944 року в районі Корсунь-Шевченківського радянські війська оточили і знищили 80-тисячне угруповання ворога. Ця перемога відкрила шлях на Правобережжя. У лютому-березні радянські війська звільнили Луцьк, Проскурів, Чернівці, Вінницю, Тернопіль, форсували Південний Буг і вийшли на державний кордон з Румунією. В липні 1944 року у ході Львівсько-Сандомирської операції було звільнено Львів. У жовтні 1944 року в результаті успішної Карпато-Ужгородської операції було звільнено Закарпаття.

Успішно розгортався наступ і на півдні України. 10 квітня 1944 року ворога вибили з Одеси, а 9 травня було визволено Севастополь. В жовтні 1944 року завершилось звільнення всієї території України. На завершальному етапі війни посилилась боротьба в тилу німецьких військ: зросла кількість і посилилась активність партизанських загонів, підпільних організацій, що брали участь в усіх битвах цього періоду війни, руйнували німецькі комунікації, знищували склади, здійснювали глибокі рейди по тилах ворога тощо.

На завершальному етапі війни активізувався процес об'єднання українських земель. На Тегеранській (1943) та Ялтинській (1945) конференціях лідерів держав антигітлерівської коаліції розглядалось питання про повоєнні кордони, у тому числі і України. Розкажіть, як проходили територіальні розмежування між Україною, Польщею, Чехословаччиною, Румунією. Які землі були повернуті Україні? Значення цих подій важко переоцінити: вперше за багато століть усі українці отримали можливість і право жити в межах однієї держави.

8 травня 1945 року підписанням акта про беззастережну капітуляцію Німеччини війну в Європі було закінчено. Схарактеризуйте значення і причини перемоги у війні з фашизмом. 2 вересня 1945 року акт про капітуляцію підписала і мілітаристська Японія. Закінчилась Друга світова війна.

Народ України дав збройним силам Радянського Союзу 6 млн осіб. Кожний другий з них загинув на фронті. Українці боролися проти гітлерівської Німеччини у складі американської, канадської армій, в загонах руху Опору в різних європейських країнах. Чимало українців було серед військового керівництва СРСР, серед них - С.Тимошенко, Р.Малиновський, А.Єрьоменко, П.Рибалко, І.Черняхівський та ін. Великий внесок у зміцнення обороноздатності СРСР зробили вчені України, тисячі українських лікарів допомагали пораненим на фронті і в тилу. Евакуйовані з України промислові підприємства забезпечували діючу армію військовою технікою та боєприпасами.

У роки війни Україна зазнала значних втрат. Цілком чи частково було зруйновано понад 700 міст та 28 тис. сіл. 10 млн людей залишились без даху над головою. Загальні збитки економіки України сягали до 40% її довоєнного рівня. Україна втратила п'яту частину населення. Які уроки мало винести людство з цієї війни?

Проблемні питання

1. Чи була в СРСР альтернатива пакту про ненапад? Якщо була, то яка?
2. Чи можна було уникнути поразки радянських військ на початку війни? Що могло б змінити перебіг подій на користь Червоної армії?
3. Які наслідки для України мав рух опору? Чому він не був консолідованим? Чи можна було запобігти братовбивчій війні між українцями?

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЯ 4

- ◆ Після лютневої демократичної революції 1917 року в Росії утворилось двовладдя - Тимчасовий уряд та Ради робітничих і солдатських депутатів. В Україні в епіцентрі політичної боротьби опинилось питання про її самовизначення. На хвилі розмаху національно-визвольної боротьби була створена Українська Центральна Рада - громадсько-політичне об'єднання, що утворилося 4 березня і яке за короткий час переросло у впливовий представницький орган народної влади.
- ◆ Центральна Рада свою автономістську програму побудови Української намагається реалізувати в прийнятих Універсалах, починаючи від першого Універсалу і проголошення автономії, до третього – створення УНР і, нарешті, четвертого, де УНР проголошується незалежною. Але нерішучість і непослідовність Центральної Ради призводить до втрати нею території, впливу, влади. Неспроможність УЦР повною мірою задовольнити вимоги окупантів щодо поставок продовольства показали німецько-австрійському командуванню безперспективність співробітництва з нею.
- ◆ У грудні 1917 року більшовики в Харкові проголошують встановлення Радянської влади в Україні, створюють ВУЦВЦ і формують більшовицький уряд - Народний секретаріат. Боротьба, що розпочалася між більшовиками і Центральною Радою, фактично поклала початок громадянській війні.
- ◆ У квітні 1918 року в результаті державного перевороту до влади приходять гетьман Скоропадський, Але спроба консервативних політичних сил шляхом встановлення авторитарної форми правління стабілізувати ситуацію в Україні зазнала невдачі. Окремі успіхи гетьмана у сферу освіти і науки, економіки, міжнародних відносин не змогли кардинально змінити ситуацію на краще. Залежність Гетьманату від австро-німецьких окупантів, відсутність

численної дієздатної регулярної української армії, реставрація старих порядків та відродження архаїчних форм організації суспільного життя, посилення впливу на державну лінію російських консервативних сил, вузька соціальна база - ці та інші причини призвели до наростання соціального напруження та формування організованої опозиції і в кінцевому рахунку - до падіння Гетьманату.

- ◆ У листопаді 1918 року в Україні опозиційними національними силами була створена Директорія, яка після зречення 14 грудня Скорпадським влади захоплює її і встановлює свій вплив на більшій частині України. Але через півтора місяця вона змушена була залишити Київ. Недалекоглядна і суперечлива внутрішня політика, відсутність наближеної до реалій життя моделі державотворення, протистояння політичних лідерів, слабюча армія і отаманщина, міжнародна ізоляція, втрата контролю за розвитком подій не дали можливості Директорії надовго втриматись при владі та утвердити незалежну УНР. Протягом свого існування Директорія поступово еволюціонувала до диктатури військових на чолі з Петлюрою і була ним розпущена в листопаді 1920 року.
- ◆ На початку лютого 1919 року при владі в Україні утвердились більшовики. Проявами цього процесу стали формування та організація радянської державної структури та прийняття першої Конституції УСРР. Економічним підґрунтям реалізації більшовицької програми стала політика «воєнного комунізму», в основу якої була покладена продрозкладка.
- ◆ Межа 1919-1920 років стала своєрідним піком громадянської війни в Україні, коли хаос і безладдя досягли свого апогею. Політика «воєнного комунізму» викликала вибух повстанського руху, що послабило боєздатність Червоної армії. Це дало змогу денікінцям встановити контроль майже над усією українською територією. Безчинства денікінців викликали появу масового партизанського руху, найпотужнішою течією якого був махновський рух.
- ◆ Перемогою Червоною армією Врангеля в Криму та розгромом основних сил махновських повстанських загонів громадянська війна в Україні закінчилася. Завершення громадянської війни засвідчувало не тільки перемогу Радянської влади, а й поразку національно-патріотичних сил.
- ◆ На початку 20-х років УСРР вийшла з міжнародної ізоляції і активно діяла як самостійна держава. Але в 1921 — на початку 1922 року помітною стає тенденція обмеження дипломатичної активності республіки, яка на кінець року завершується ліквідацією зовнішньополітичного представництва України. 30 грудня 1922 року. І з'їзд Рад затвердив Декларацію про утворення союзу і Союзний договір, а Україна стала членом цього союзу. У травні

1925 року процес входження України до складу СРСР завершується прийняттям ІХ Всеукраїнським з'їздом рад нової Конституції УСРР, яка законодавчо закріпила процес входження України до СРСР, в результаті чого республіка остаточно втратила незалежність.

- ◆ Започаткована в роки громадянської війни політика воєнного комунізму з її продрозкладкою поглиблювала прірву між: владою і основною масою населення - селянством. Реальна загроза втрати влади змусила більшовиків змінити курс і перейти до нової економічної політики.
- ◆ Нова економічна політика була реакцією на об'єктивні обставини - кризовий стан економіки, невдоволення селян продрозкладкою тощо. Запровадження непу в Україні зумовило відродження приватної ініціативи, сприяло поліпшенню економічної ситуації. Для більшовиків ця політика була вимушеним тактичним кроком, здійсненим під тиском обставин, а не виваженою стратегічною лінією. Згорання наприкінці 20-х років непу зумовлене внутрішніми економічними протиріччями цієї політики та суперечливими процесами, які вона зумовила в суспільстві, як то: зниженням темпів розвитку, вичерпанням ресурсів, небажанням більшовицької партії ділитись владою, швидкою диференціацією суспільства, зростанням соціального напруження і тим самим створенням соціальної бази для ліквідації ринкових відносин.
- ◆ В кінці 20-х років нова економічна політика була згорнута, і радянське керівництво перейшло до побудови в СРСР сталінської моделі соціалізму. Головним напрямом стало здійснення курсу на індустріалізацію, в здійсненні якого Україні відводилось чільне місце.
- ◆ Процес індустріалізації в Україні 20-30-х років, збігаючись із загальносоюзними тенденціями, мав певні особливості, зокрема такі: інвестування у промисловість республіки значної частини коштів; побудова в Україні в роки перших п'ятирічок більшості запланованих промислових об'єктів, нерівномірність процесу модернізації промислового потенціалу республіки; поява нових галузей, витіснення приватного сектора. Наслідки індустріалізації були суперечливими і неоднозначними. З одного боку, позитивні зрушення в промисловості, вихід України на якісно новий рівень розвитку в промисловій галузі, яка мала досягнення за низкою головних індустріальних показників європейського та світового рівнів; урбанізація та швидке формування національного робітничого класу. В той же час форсована індустріалізація стимулювала появу низки негативних тенденцій, таких як пріоритетний розвиток виробництва засобів виробництва, побудову і реконструкцію підприємств-монополістів, диспропорційне і нерівномірне формування промислового потенціалу республіки,

наростаюча централізація економічного життя, повернення до командних методів управління тощо.

- ◆ У сталінській моделі побудови соціалізму домінуючою ланкою була індустріалізація. Роль аграрного сектора полягала в «обслуговуванні» процесу індустріалізації і забезпеченні країни продовольством, тобто сільське господарство мало дати необхідну кількість хліба для експорту, для зростаючих промислових центрів і для армії, а також забезпечити промисловість необхідною кількістю робочих рук. Головним наслідком колективізації став форсований індустріальний стрибок, за який було заплачено дорогою ціною: жертвами насильницького розкуркулення і масового голодомору, втратою селянином почуття господаря, тривалою деградацією аграрного сектора.
- ◆ Політика радянського керівництва в галузі культури, що офіційно дістала назву «культурна революція», супроводжувалася складними і неоднозначними процесами. Можна, чітко простежити боротьбу двох протилежних тенденцій оновлення: гуманістичної, творчої і централізованої, регламентованої, державно орієнтованої. Тоталітарна держава не була зацікавлена в докорінному перевороті у свідомості трудящих, їй потрібні були виконавці, а не творчі особистості. Для 20-30-х років принципове значення мала ліквідація неписьменності, створення системи народної освіти, формування нової інтелігенції, відродження науки.
- ◆ Принципово важливою складовою частиною культурних процесів в Україні досліджуваного періоду була політика коренізації. У її практичному здійсненні прослідковується два аспекти: українізація і створення необхідних умов для розвитку національних меншин. Політика коренізації сприяла зростанню національної самосвідомості і розгортанню українського національного відродження, тому одним з головних завдань більшовиків було поставити цей процес під контроль. Коли він почав виходити за рамки адміністративно-командної системи, політика українізації була більшовиками згорнута.
- ◆ В умовах зростання в суспільстві соціального напруження для політичного керівництва все нагальнішою ставала потреба міцної державної влади, здатної не тільки контролювати, а й спрямовувати соціальні процеси. Ці завдання покладались на тоталітарний режим, що сформувався в 30-ті роки. Про зміцнення тоталітарного режиму свідчать утвердження комуністичної форми тоталітарної ідеології, зрощення правлячої партії з державним апаратом і утворення нового радянського правлячого класу - партноменклатури, встановлення партійно-державним апаратом монопольного контролю над економічною сферою тощо. Важливою умовою функціонування тоталітарного режиму була «надзвичайщина»: масові репресії, депортації, розкуркулення, голодомор.

- ◆ Напередодні війни через низку обставин «українське питання» зайняло одне з центральних місць у міжнародній політиці. Але його вирішення залежало від сусідніх з Україною держав, а не від самих українців.
- ◆ У 1939 році відбувається зближення СРСР з гітлерівською Німеччиною, що завершується підписанням пакту Молотова-Ріббентропа і таємного протоколу, в якому два диктатори - Гітлер і Сталін – ділили Європу на «сфери інтересів» і який став відправною точкою відліку процесу збирання українських земель. До УРСР увійшли Східна Галичина, а також Північна Буковина і частина Бессарабії, і суть суспільно-економічних перетворень на цих територіях полягала в їх радянській.
- ◆ На початковому етапі Великої Вітчизняної війни через некомпетентність військово-стратегічного керівництва, незавершеності процесу переозброєння, мобілізаційної неготовності армії, тактичних прорахунків Червона Армія зазнавала трагічних поразок та катастроф, що призвело до повної окупації фашистами України влітку 1942 року.
- ◆ Фашистський окупаційний режим, головною метою якого було шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення українського населення на роботу до Німеччини, вивільнення території України для колонізації її німцями, спричинив наростання руху опору.
- ◆ Радянський партизанський рух в окупованих районах України пройшов кілька етапів — від зародження до активного протистояння фашистам. Складовою частиною руху опору стали дії певної частини Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), основною стратегічною метою яких було відновлення української держави.
- ◆ Визволення України від німецьких окупантів було важливою складовою частішою процесу розгрому фашистських загарбників. Перемога стала можливою завдяки титанічному напруженню сил народу, мужності та відданості борців з окупантами, співпраці фронту і тилу.

Семінар № 14. УКРАЇНА В СКЛАДІ СРСР у період 1945-1985 років. (2 год)

План

1. Геополітичні наслідки Другої світової війни.
2. Післявоєнна відбудова і подальший розвиток України в 1945 - середині 50-х років.
3. Соціально-економічні й політичні процеси в республіці в другій половині 50-х - першій половині 60-х років. Діяльність М.С. Хрущова.

4. УРСР у другій половині 60-х - середині 80-х років. Два десятиріччя "застою".
5. "Перебудова" і Україна: причини, суть, наслідки.

Питання для самостійного вивчення

1. Погіршення стосунків між СРСР і країнами Заходу. Політика "холодної війни" та її наслідки.
2. Боротьба УПА проти "радянзації" Західної України.
3. XX з'їзд КПРС. Викриття культу особи Сталіна.
4. Реформаторська діяльність М.С.Хрущова.
5. Посилення кризових тенденцій. Життєвий рівень населення.
6. Загострення міжнародної обстановки на межі 70-х - 80-х років.

Теми доповідей та повідомлень

1. Масові репресії 1944 - початку 50-х років.
2. Діяльність УРСР на міжнародній арені після Другої світової війни.
3. Післявоєнна відбудова економіки України.
4. Голод 1946-1947 років, його причини і наслідки.
5. Збройна боротьба ОУН-УПА в західних областях України.
6. XX з'їзд КПРС. Засудження культу особи І.В.Сталіна.
7. Реформи М.С.Хрущова. Причини і наслідки.
8. "Відлига" і духовне відродження України.
9. Дисидентський рух в Україні.
10. Політичний портрет П.Ю.Шелеста.
11. Л.І. Брежнєв. Політичний портрет.
12. Міжнародне становище СРСР наприкінці 70-х - початку 80-х років.

Література

1. Баран В. К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. / В. К. Баран – Львів: Конвалія, 2012. – 356 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: посібник / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2004. – 708 с.
3. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 - 80-х років / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 2005. – 237 с.
4. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – 780 с.
5. Український правозахисний рух: збірка статей. – Торонто-Балтімор, 2008. – 564 с.
6. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії / Ю. Шаповал. – К.: Темпора, 2001. – 341 с.
7. Шитюк М. Голодомори ХХ століття / М. Шитюк. – К.: Наукова думка, 1997. – 239 с.

Методичні рекомендації

Розгром фашистської Німеччини та її союзників привів до докорінних змін у Європі та в усьому світі. Яких? Разом з тим зріс авторитет Радянського Союзу та УРСР на міжнародній арені. Тоді, після закінчення війни ні у кого не викликало сумніву, що саме завдяки героїчній боротьбі радянських народів було зламано хребет фашистській Німеччині. Україна була визнана як суб'єкт міжнародного права і брала участь у вирішенні багатьох питань післявоєнного устрою світу. Схарактеризуйте діяльність української дипломатії при заснуванні Організації Об'єднаних Націй, в роботі ЮНЕСКО та інших впливових міжнародних організацій. Завдяки чому стало можливим членство України як окремої держави в ООН та в інших міжнародних організаціях? Серед інших причин виділіть той безумовний факт, що на членстві України та Білорусії в ООН наполягав І.Сталін, який прагнув таким чином посилити вплив Радянського Союзу на вирішення проблем повоєнного світу.

У самому ж СРСР право України на самостійні міжнародні відносини було скоріше формальним, бо монополія на зовнішню політику належала ЦК ВКП(б) і особливо Сталіну.

Соціально-політичне та економічне життя України, як і усієї країни, в післявоєнні роки було наповнене суперечностями. Радянські люди зробили великий внесок у перемогу над фашизмом, але війна призвела до серйозних демографічних, економічних та політичних змін (втрат та здобутків). Серед втрат найболючішими та найдорожчими були людські. За війну населення республіки скоротилось на 14,5 млн осіб. Величезними були і матеріальні втрати. Наведіть приклади. Після звільнення України від окупантів залишилося лише близько 19% промислових підприємств, інші лежали в руїнах. Ще більш ускладнювали ситуацію посуха 1946 року і зумовлений нею голод. Назвіть основні причини голоду 1946-1947 років. Чи можна було запобігти загибелі більше ніж 800 тис. осіб? Порівняйте причини і наслідки голоду 1932-1933 і голоду 1946-1947 років. Відбудова народного господарства України розпочалась відразу ж після звільнення її територій від окупантів. Насамперед відбудовувалась важка промисловість, енергетика, транспорт. У відбудову цих галузей виділялось 88% капіталовкладень. Для порівняння, на відбудову сільського господарства виділялось усього 7% вкладень, хоч втрати цієї сфери економіки в роки були величезними. В результаті посилювалися диспропорції в розвитку економіки на користь галузей військово-промислового комплексу. Відбудувати народне господарство України допомагали всі республіки СРСР. Відбудували українську економіку за рахунок коштів державного бюджету, репарацій з Німеччини, використання примусової праці військовополонених, робітників, колгоспників, інтелігенції. В той же час, треба констатувати, що відбудова народного господарства відбувалась в умовах загального патріотичного

піднесення, ентузіазму населення. Зруйноване в роки війни було відбудоване ціною неймовірних зусиль, самовідданої праці мільйонів людей (наведіть приклади трудового героїзму робітників, колгоспників та інтелігенції України при відбудові зруйнованого війною господарства).

Героїчні зусилля народу дали свої плоди: вже у 1948 році українці відчували реальне поліпшення життя, але довоєнного рівня вдалося досягти лише на початку 50-х років. Зверніть увагу на те, що на відміну від країн Західної Європи відбудова народного господарства України, як і всього СРСР, відбувалась на застарілій технічній базі, без впровадження нових технологій, на фоні поглиблення командно-адміністративних методів керівництва економікою. Уже в той час почали створюватися передумови технологічного відставання як України так і СРСР в цілому від розвинутих країн Заходу. До того ж відбудова народного господарства здійснювалась в умовах „холодної“ війни, країни Заходу припиняли або обмежували торгові відносини з СРСР, порушували умови поставок. Розраховувати можна було лише на власні сили.

Характеризуючи політичні наслідки війни, треба звернути увагу на те, що саме в той час відбулось повне і остаточне об'єднання етнічних українських земель. В результаті територія УРСР збільшилась на ПО тис. км , а населення - майже на 7 млн чол. Були встановлені і гарантовані нові кордони з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною і Румунією. Схарактеризуйте зміни в національному складі населення України, що відбулися в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнне десятиліття. Чим можна пояснити зростання чисельності росіян в Україні? Значно зросло політичне та економічне значення республіки в складі СРСР. В той же час політичне життя в Україні було затьмарене збройною боротьбою в західних регіонах України. Саме там Радянська влада зіткнулася з ворожим ставленням Української греко-католицької церкви і сильним впливом ідей націоналізму серед населення. Розкажіть про трагічні наслідки польсько-радянської операції "Вісла". Схарактеризуйте дії ОУН-УПА і НКВС. Назвіть основні причини поразки УПА.

У розвиток західних областей України вкладались великі кошти. Цей напрям роботи був визнаний пріоритетним. Західним областям в першу чергу направлялось обладнання, сільськогосподарська техніка, будівельні матеріали. До 1951 року промисловість цього регіону України виросла майже на 230% порівняно з 1945 р. і становила 10% промислового виробництва усієї республіки. Розвивалась освіта. У 1950 році у вищих навчальних закладах Західної України навчалось близько 33 тис. студентів. Для реалізації політики радянзації в Західну Україну були направлені працівники партійного апарату, правоохоронних органів, державної безпеки, культури, освіти з інших регіонів України.

Перемога у Великій Вітчизняній війні сприяла зростанню самоповаги і самооцінки радянського народу, який чекав демократичних змін у суспільстві. Окремі представники партійних і урядових структур розуміли необхідність демонтажу тоталітарно-репресивної системи і пом'якшення

морально-психологічного клімату в суспільстві. Натомість сталінський режим посилив контроль над суспільством, посиливши ідеологічний тиск і духовне оброблення народних мас і здійснюючи прямі репресії проти інакомислячих. Удар сталінської каральної машини був спрямований насамперед проти інтелігенції. Чому? Відповідаючи на це запитання, дайте оцінку ідеологічній кампанії (під керівництвом секретаря ЦК ВКП(б) А.Жданова) щодо „наведення порядку” в галузі науки, літератури, культури та мистецтва. Чим могло закінчитися для видатних діячів науки і культури України звинувачення в „ідеологічних помилках”; „українському буржуазному націоналізмі”?

5 березня 1953 року помер Й.Сталін. До влади в партії і державі прийшло "колективне керівництво", в якому зміцнював свої позиції М.С.Хрущов. У вересні 1953 року його було обрано Першим секретарем ЦК КПРС. Саме М.Хрущов став ініціатором здійснення нової політики, яку пізніше стали називати „хрущовською відлигою”.

У 1954 р. на честь 300-річчя Переяславської угоди указом президії Верховної Ради СРСР Кримська область була приєднана до території УРСР. Розкрийте значення цього акта для України. У лютому 1956 року відбувся XX з'їзд КПРС. Найважливішим питанням з'їзду було питання про культ особи Й.Сталіна та його наслідки. Розпочався процес десталінізації суспільного життя в країні. Дайте загальну характеристику хрущовської "відлиги" в культурному житті та її наслідків для України.

Зверніть увагу на роль і місце інтелігенції в цьому процесі. Одним із наслідків десталінізації суспільства стала реабілітація невинно репресованих людей, реабілітація і повернення з місць заслання цілих народів.

Таким чином, процес десталінізації відбувався як процес ліквідації найбільш негативних проявів та наслідків тоталітарного режиму, а не суті самого режиму. Численні проблеми суспільства, породжені сталінізмом, так і не були вирішені. Не були засуджені злочинні методи колективізації та пов'язані з цим масові депортації селян і голодомор 1932-1933 років, масові виселення жителів Західної України, хоча сам факт виселення цілих народів був визнаний незаконним, деякі народи не отримали дозволу на повернення до рідних місць: татари, німці та ін. Не всі жертви сталінського терору були реабілітовані, багато з них залишались „ворогами народу”. Громадянські права порушувались і в період десталінізації. Керівництво, яке на словах засуджувало сталінізм, на практиці часто користувалось сталінськими методами. Паралельно з реабілітацією сталінських жертв здійснювалися нові політичні репресії. Для підтвердження цього факту слід згадати Закон „Про кримінальну відповідальність за державні злочини” від 25 грудня 1958 року, який містив статтю „антирадянська агітація і пропаганда”.

Демократизація сприяла розширенню прав республік СРСР, у тому числі і України. У чому це проявлялось? Зверніть увагу, що усі заходи здійснювалися „з дозволу” і під контролем московського центру, який згодом повернув собі командні функції в управлінні республіками. В цей же час

почалось проведення глибоких змін в економіці. Чим була викликана необхідність проведення реформ? У чому вони полягали.

Як вони проводилися? Чому пошуки нових методів управління економікою не увінчались успіхом? У чому полягає і чим пояснюється обмеженість і непослідовність реформ 50-х - першої половини 60-х років? Відповідаючи на це питання, зверніть увагу на те, що, починаючи реформи партапарат зробив усе, щоб вони не торкнулися основ суспільно-політичної системи.

У чому полягала суперечність культурного життя в Україні в часи "відлиги"? Хто такі "шістдесятники"?

Сам М.Хрущов був переконаний, що радянська система в СРСР є історично виправданою і справедливою, прогресивною, з великим майбутнім. На його думку, просто необхідно було позбавитися сталінських методів керівництва, наслідків культу особи, тобто провести десталінізацію. Процес десталінізації, розпочатий М.С.Хрущовим, викликав до життя рух дисидентів, які вимагали розширення громадянських, релігійних і національних прав громадян СРСР. Дайте характеристику цьому процесу: Розкажіть про зародження правозахисного руху в Україні. Зверніть увагу на те, що саме в роки відлиги з'явилось покоління людей, які вперше поставили під сумнів офіційно декларовані комуністичні цінності та ідеали на фоні низького рівня життя населення. Поступовий відхід від тоталітаризму формував нову суспільну свідомість, нові погляди на майбутнє країни.

Друга половина 60-х - початок 80-х років є одним із найсуперечливіших періодів історії радянського суспільства, яке отримало назву "епоха застою". В жовтні 1964 р. на пленумі ЦК КПРС М.С.Хрущова звільнили від обов'язків Першого секретаря ЦК і Голови Ради Міністрів СРСР. До влади прийшла консервативна частина партійної верхівки на чолі з Л.І.Брежнєвим - прибічниками неосталінізму. На зміну "відлизі" прийшла реакція. Всі господарські та адміністративно-партійні реформи М.Хрущова було згорнуто.

В 1965 р. були розпочаті чергові економічні реформи. Але й вони закінчились крахом. Чому? В результаті країна продовжувала розвиватися дуже повільно, екстенсивним (що це таке?) шляхом. Щоправда дещо зріс життєвий рівень людей. Було досягнуто воєнно-стратегічного паритету зі США. Проте гонка озброєнь виснажила державу. Зміцнилась безгосподарність і корупція, набула поширення "тіньова" економіка. Все більш відвертим став розрив між словами і справами керівництва країни. Дайте загальну характеристику цьому періоду життя країни. Хто несе за це відповідальність? З'ясовуючи причини гальмування реформ 60-х років, зверніть увагу на те, що вони (як і попередні хрущовські) не мали комплексного характеру, не охоплювали всіх сфер життя, не були соціально спрямованими, до того ж вводилися "зверху" і не були підтримані народом, не стали його справою. У радянському суспільстві поширювались настрої конформізму, соціального нігілізму, аморальності, пияцтва, стрімко знижувався рівень культури та освіченості.

Посилення ідеологічного тиску прискорило формування дисидентського і правозахисного руху. Розкажіть про програми і цілі правозахисників. Дайте характеристику діяльності Української Гельсінської Групи. Нове брежнівське керівництво взяло курс на реанімацію сталінізму. Що таке „неосталінізм" і які його наслідки для України? За що московське керівництво зняло з посади Першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста? Порівняйте політику В.Щербицького і П.Шелеста стосовно Москви.

На початку 80-х років, внаслідок введення Радянських військ в Афганістан, різко загострилась міжнародна обстановка. Розпочався новий, космічний, етап гонки озброєнь. Радянське суспільство дедалі глибше втягувалося в соціально-економічну та ідеологічну кризу.

Проаналізуйте причини кризи тоталітарної системи. Зверніть увагу на те, що, мабуть, найбільшим гальмом економічного розвитку була відсутність зацікавленості працівників у результатах своєї праці через відчуження їх від засобів виробництва, від права розпоряджатись виробленою продукцією. До того ж у 70-80-х роках стало зрозуміло, що радянська система не витримує конкуренцію з західною системою, яка базується на ринковій економіці та демократії.

СРСР, а з ним і Україна неухильно сповзала в тяжку економічну кризу. Це було настільки очевидним, що навіть серед вищих ешелонів партійного державного керівництва почали формуватися реформаторські сили.

Зупинити наростання кризових процесів спробувало нове радянське керівництво на чолі з М. Горбачовим. У 1985 році було проголошено курс на перебудову радянської системи. У чому полягала офіційна концепція „перебудови"? На здійснення яких завдань вона спрямовувалась? Яка її кінцева мета?

Однією з найважливіших причин "перебудови", яку розпочав у 1985 р. М.Горбачов, була необхідність зменшити тягар гонки озброєнь, яка заводила Радянський Союз в економічну прірву. Перебудова починалася під традиційним гаслом "прискорення соціально-економічного розвитку". У 1987 році було розроблено програму радикальної реформи управління економікою. У чому полягала суть цієї програми? Чи була вона перспективною? Чи можна було реформувати економіку, не торкаючись політичної системи? Темпи зростання національного доходу продовжували знижуватися. Назвіть причини дестабілізації економіки та загострення соціальних проблем.

Трагедією народу став вибух 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС. Причиною цієї найбільшої атомної катастрофи в історії людства була низька якість проектування, виготовлення та обслуговування техніки. Які наслідки цієї катастрофи для України і для всього людства?

Що таке „гласність" і „демократизація"? Чи можна ототожнювати гласність періоду перебудови з повною свободою слова, а демократизацію -зі справжньою демократією? Які наслідки для українського визвольного руху мали демократизація суспільства і послаблення політичного контролю та

ідеологічної цензури? Розкажіть про діяльність неформальних організацій та політичних партій і рухів.

Зверніть увагу на те, що в українському суспільстві доби „перебудови” зростав інтерес до „білих плям української та радянської історії”, відновився процес „десталінізації”. У чому це проявлялось?

Проблемні питання

1. Чому в повоєнне десятиріччя посилились політичні репресії в Україні?
2. У чому полягала суперечливість економічних реформ 50-х - 60-х років ХХ ст.?
3. У чому полягали особливості українського дисидентського руху 60-х - 70-х років ХХ ст.?

Семінар № 15. УКРАЇНА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: НОВІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ (2 год)

План

1. Утвердження незалежної України. Конституція 1996 року.
2. Соціально-економічний розвиток української держави: проблеми і перспективи.
3. Основні напрями зовнішньої політики сучасної України.
4. Революція гідності.

Питання для самостійного вивчення

1. Політика перебудови М.Горбачова: декларована мета і реальні результати.
2. Зростання політичної активності суспільства. Утворення політичних партій і рухів в Україні.
3. Розгортання державотвірних процесів.
4. Зовнішня політика незалежності України. Прийняття Конституції України.
5. Становище в національній економіці та соціальній сфері.
6. Помаранчева революція.
7. Революція гідності.

Теми доповідей та повідомлень

1. Формування багатопартійної системи в Україні.
2. Україна в умовах незалежності: здобутки і проблеми.
3. Здобутки та прорахунки революції гідності.
4. Проблема входження до ЄС.
5. Стан культури, освіти і науки в Україні на сучасному етапі. Конфесіальна ситуація в сучасній Україні.

Література

1. Алексеев Ю. М. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985-1999 рр.) / Ю. М. Алексеев. – К.: Основа, 2090. – 358 с.
2. Барановська Н. Чорнобильська трагедія: нариси з історії / Відп.ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 254 с.
3. Бойко О. Д. Україна 1991-2015 рр.: Тіні минулого чи контури майбутнього? Нариси з новітньої історії / О. Д. Бойко. – К.: Наукова думка, 2016. – 369 с.
4. Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2004. – 708 с.
5. Головка В. Українські фінансово-промислові групи в модернізації них процесах 1991-2009рр. / Відп.ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – 416 с.
6. Іванченко О. Т. Україна в системі міжнародних відносин: історична перспектива та сучасний стан / О. Т. Іванченко. – К.: Либідь, 2007. – 378 с.
7. Кульчицький С. В. Утвердження незалежності України: перше десятиліття / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – №2. – 12 – 34 с.
8. Литвин В. Політична арена України / В. Литвин. – К.:Либідь, 2014. – 378 с.
9. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття / За ред. М. О. Шульги. – К.: Академвидав, 2017. – 578 с.

Методичні рекомендації

В умовах перебудови уряд СРСР взяв курс на лібералізацію політичного життя в країні. Розглядаючи це питання, зверніть увагу на те, з чого почалась демократизація радянського суспільства, які процеси відбувались в Україні. Розпочалося формування різноманітних партій і об'єднань. Наведіть приклади, що свідчать про активізацію соціально-політичного руху в Україні.

16 липня 1990 року Верховна Рада прийняла "Декларацію про державний суверенітет України". Розкрийте суть та значення цього документа.

Незважаючи на всі спроби радянського керівництва на чолі з М.Горбачовим реформувати економіку, вже в 1988-1989 роках політика "перебудови" почала гальмувати, а "прискорення" призвело до ще більшого спаду виробництва. У 1990 році застій в економіці переріс у тяжку економічну кризу. Спробуйте проаналізувати стан української економіки, на конкретних прикладах проілюструйте ті негативні процеси, які відбувалися в соціальній сфері, екології, культурному житті.

Демократизація українського суспільства відбувалась на фоні загострення економічної кризи та активізації політичної боротьби в країні, спричиненої насамперед небажанням комуністичної номенклатури поступатися владою і "принципами". Демократизація суспільства сприяла національно-культурному відродженню українського народу, зростанню його самосвідомості і духовності, відродженню історичної правди. Поступово і неухильно українська культура переорієнтовувалася на загальнолюдські цінності.

Політика "перебудови" радянського суспільства не виправдала сподівань комуністичного суспільства. Чому? Відповідаючи на це питання, зверніть увагу на те, що, як виявилось, об'єктивно неможливо поєднати ринкову економіку з централізованим плануванням цієї ж економіки, політичний плюралізм, широку демократію - з керівною роллю КПРС, суверенітет республік - зі збереженням єдиної союзної держави тощо.

Процеси, які почались у країні в період "перебудови", вийшли з-під контролю керівництва КПРС. Намагаючись утримати контроль за ситуацією в країні, консервативна частина керівництва вдалась до рішучих дій.

19 серпня 1991 р. в Москві розпочався путч. Найближчі соратники Президента СРСР М.С.Горбачова зробили спробу взяти владу до своїх рук. Проте наступ заколотників наштовхнувся на опір мас. На третій день організатори перевороту визнали свою поразку. Покажіть вплив поразки путчу на політичне становище в країні.

На цій хвилі 24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла Акт про незалежність України. Розкрийте його зміст.

7-8 грудня 1991 року керівники України, Росії та Білорусії заявили про те, що СРСР припиняє своє існування, і про створення Співдружності незалежних держав (СНД).

Проголошення державної незалежності України сприяло відродженню парламентаризму в країні. Коротко охарактеризуйте вибори до Верховної Ради України 1994 і 1998 років. Чим можна пояснити перемогу лівих партій на цих виборах?

Назвіть основні органи законодавчої та виконавчої влади в Україні. Виконання яких функцій на них покладено?

Важливим напрямом трансформації політичної системи України став перехід від однопартійності до багатопартійності. Розглядаючи це питання, доцільно дати коротку характеристику усього політичного спектру багатопартійної системи України, яка складається з націонал-радикальних, націонал-демократичних, центристських, соціал-демократичних та лівих партій.

Відійшовши від тоталітарної однопартійної системи, Україна впала в іншу крайність - гіпертрофовану багатопартійність. Зараз в Україні діє понад 100 політичних партій, безліч громадських організацій та об'єднань.

Дайте характеристику основних програмних цілей партій, які діють в Україні.

Після розпаду СРСР економіка України потрапила в критичне становище. Вихід з налагодженої системи господарських зв'язків підштовхувався прагненням керівництва утвердити незалежність держави переорієнтацією економіки на Захід. Але країна змушена була оплачувати Росії реальну ціну за нафту і газ. Це означало підвищення витрат виробництва і зменшення національного доходу, а також капіталовкладень в економіку. З іншого боку, відсутність послідовних реформ зводила нанівець можливість користуватися зарубіжними інвестиціями. Крім того, слід сказати про відсутність в Україні політичної волі для послідовного реформування економіки. Визначте позитивні і негативні сторони економічних перетворень в Україні. Яке значення мають для України зв'язки з країнами СНД? Як позначилось погіршення соціально-економічного стану на демографічній ситуації в Україні? Зверніть увагу на такі негативні явища, як зниження народжуваності, масова еміграція та міграція, „втеча інтелекту" та ін.

У другій половині 90-х років соціально-економічна ситуація в країні дещо поліпшилась. Цьому сприяло здійснення ряду радикальних заходів, зокрема, відновлення втрачених економічних зв'язків з Росією та іншими державами СНД на взаємовигідній основі, відносна стабілізація цін, введення в загальний обіг постійної національної валюти - гривні, роздержавлення земель, ліквідація тотального товарного дефіциту тощо. Чи має, на Вашу думку, Україна соціально-економічні перспективи в ХХІ ст.? У чому вони полягають?

Більш успішна є зовнішня політика незалежної України на сучасному етапі. Починаючи з Декларації про державний суверенітет, Україна завжди підкреслювала своє бажання стати неядерною державою, підтримувати дружні взаємовигідні стосунки з усіма державами. Схарактеризуйте особливості міжнародного становища України в 90-х роках.

Наприкінці 80 - початку 90-х років культура вперше за багато років позбулася ідеологічного тиску з боку Комуністичної партії. Це сприяло національному відродженню у сфері культури. Але в цілому ситуація, що склалася в духовному і культурному житті українського суспільства, викликала і продовжує викликати тривогу.

Відбуваються зміни в культурному житті українського суспільства. Що спричинює труднощі та суперечності розвитку культури, науки, освіти? 28 червня 1996 року Верховна Рада прийняла Конституцію України. Дайте характеристику Конституції та її основних положень. Яке значення вона має для країни?

Проблемні питання

1. Час, що минув після утворення СНД спричинив кілька точок зору:
 - 1) Україна повинна залишитись у складі СНД;
 - 2) Україна повинна вийти з СНД;
 - 3) Україна повинна обмежитись двосторонніми угодами. Яку точку зору ви поділяєте і чому?

2. Розкрийте сутність поняття "державне будівництво" і прокоментуйте його складові в Україні.
3. Схарактеризуйте основні етапи конституційного процесу в Україні.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЯ 5

◆ Тяжкими, позначеними виснажливою працею і матеріальними нестатками були повоєнні роки. В умовах посилення сталінського тоталітаризму, ідеологічного тиску український народ зумів відбудувати зруйноване війною господарство. Промисловість досягла довоєнного рівня, в той же час у сільському господарстві, відбудова якого проводилась в надзвичайно складних умовах, ускладнених посухою і голодом 1946-1947 років, цього зробити не вдалося.

◆ Вперше за багато століть українські землі були об'єднані в складі УРСР. Україна увійшла в систему світової співдружності і набула статусу суб'єкта міжнародного права.

◆ Після смерті Сталіна в житті радянських людей відбулися суттєві зміни, що характеризувались початком десталінізації і здійсненням реформ в усіх сферах життя суспільства. Але часто реформи були недостатньо продуманими, половинчастими, непослідовними, не торкалися основ існуючої системи, не привели до кардинальних змін в економіці та інших сферах суспільного життя. М.С.Хрущов внаслідок змови найближчого оточення був усунутий від влади.

◆ Своєрідним символом брежнєвської епохи був жорсткий консервативний курс, який розпочався із спроб реформувати сільське господарство і промисловість. Проте реформи не привели до суттєвих змін.

◆ З початку 70-х років темпи соціально-економічного розвитку уповільнюються, наростають такі явища, як безгосподарність, безвідповідальність, заявляють про себе корупція, організована злочинність і «тіньова» економіка. В епоху Брежнєва відбувається реанімація сталінізму, проводиться політика русифікації та жорсткої централізації. В цих умовах набирає сили дисидентський рух.

◆ Загострення загальної кризи суспільства поставило на порядок дня питання про необхідність радикальних змін у суспільстві. З приходом до влади М.С.Горбачова в СРСР розпочалася перебудова, яка характеризувалася проведенням економічних реформ, реформуванням політичної системи, демократизацією суспільного життя і гласністю.

◆ Бурхливі зміни в суспільстві сприяли відродженню національно-визвольних процесів. Боротьба українського народу за суверенітет і свою державність велась у рамках курсу на розвиток правової держави.

◆ Отримання незалежності України відбулось демократичним шляхом.

◆ Основними його документами стали Декларація про державний суверенітет і Акт проголошення незалежності України, які законодавчим шляхом створили умови для розбудови незалежної Української держави.

◆ Першочерговим завданням після проголошення незалежної України стало державне будівництво, де важливою віхою було прийняття Конституції України - першооснови розбудови держави і суспільства. На новий щабель піднялись міжнаціональні відносини; було створено умови для розвитку цивілізованих міжнаціональних стосунків. Радикально змінились умови діяльності партій, громадських організацій і об'єднань, роль яких у суспільстві зростає.

◆ Економіка України опинилася в ситуації глибокої економічної кризи, що характеризувалась паралічем виробництва, масовим безробіттям тощо. Це негативно позначилось на соціальній сфері, призвело до зниження життєвого рівня населення. Це призвело до занепаду духовності, зростання корупції на всіх рівнях влади, поширення злочинності, втрати довіри населення до влади. В останній час, починаючи з 1999 року, міцніє тенденція до економічної стабілізації, подолано падіння ВВП, почав зростати обсяг промислового виробництва, а з ним і рівень життя людей.

◆ Україна впевнено заявила про себе на міжнародній арені, будує зовнішню політику на принципах демократизму, миролюбності, взаємовигідності.

Навчальне видання

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Методичні рекомендації

Укладач **Березовська** Тетяна Всеволодівна

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 11,8

Тираж 50 прим. Зам. № _____

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.